

ÇARÇIRA

Kovara Çandeyî ya Giştî

Hejmar:3

Tebax 1986

A. Mirzoyev / 1969

Xwendevanên delal,

Daxewa ev hejmara Çarçira bi derengî derdikeve. Lê herwekî ku me hejmara pêşîn de jî gotibû îsal ewê şeş hejmarên Çarçira derkevin.

Em dîsa bi dilgermî sipasî wan organizasyon û kesan dikin ku ji me re name şandine û piştgiriya xwe dana xuya kirin.

Em li hêviya berhemên we yê hunerî û zanistî ne.

Digel silavên me...

ÇARÇIRA

ÇARÇIRA

Tebax 1986

Xwedi: PROJA KURDÎ, Risingeplan 3,
163 62 SPANGA

Biha: 15 kron e-Ji bo derveyî Swêdê 6 DM.

Abone: 80 kron e-32 DM.

Bankgîro: 468-1656

Berpirsiyar: Ferda TURAN

Redaksiyon: Cemşîd HEYDERÎ, Kemal ELÎ, Malmîsanij

Raxistîn: Vezrîn

Çap: Inter Offsettryckeri AB, Stockholm.

Kurmançiya Bakur

Xerîta Mehmûdê Qaşgarî û Welatê Kurdistan.....	1
Ji Hêla Haymana'yê Çend Sitrên Şêxbiziniyan.....	3
Gergerînok an Siwarê bi Tenê.....	5
Ebdulrehman Begî Sahibqeran (Salim).....	9
Rojnamegeriya Kurdî -II.....	11
Du Hunermendên Kurd ji Gurcistanê.....	25

ÇARÇIRA

Kulturtidskrift pa kurdîska

Argang 1

Nr 3 Augusti 1986

Kurmançiya Başûr

Pêwendî Nêwan Kurd û Rûsiya le Seretay Sedey Bîstem da...	52
Çîrokî Jimare.....	43
Mehemed Elî Kurdî w Çîrokî "Diway Serxoşî Şêfî ye".....	41
Baxçey Şafran.....	39
Barî Jîyan û Kultûrî Kurdî Gurcistanî Sovêt.....	37
Hengawêkî Praktîkane Berew Zimanî Yekgirtî.....	32
Kurte Mejûyekî Kurdnasî le Elmaniya da.....	28

Utgivare: Kurdîska projektet, Risingeplan 3
163 62 SPANGA

Ansvarig Utgivare: Ferda TURAN

Redaktion: Cemşîd HEYDERÎ, Kemal ELÎ, Malmîsanij

XERÎTA MEHMÛDÊ QAŞGARÎ

û

WELATÊ KURDAN

Bi qasî ku em dizanin **kelîma Kurdistan**'ê ku navê welatê Kurdan e, ji sedsala 12'an vir de tê bikar anîn.

Yek ji nivîskarên herî kevn ku behsa Kurdistan'ê dike **Mustewfî** ye. Ew dinivîse ku: "Li dewra nîveka sedsala şeşan ya Hicrî de **Sultan Sencerê Selçûqî** (1096-1157) mintîqa **Cîbal** ji **Kirmaşan**(**Kermanşah**)'ê veqetand û navê wê danî **Kurdistan**"¹. Sultan Sencer, biraziyê xwe **Suleyman Şah Ayba** (**Ayva**) jî kiribû waliyê Kurdistan'ê. Suleyman Şah piştî ku bû waliyê Kurdistan'ê, bajarê **Bihar** ji xwe re kir payîtext (**Bihar**: Li rojava-bakurê Hemedan'ê bû).

Li gor **Mustewfî**, sînorê Kurdistan'ê digihîşt **Îraqa Ereb**, **Îraqa Ecem**, **Azerbeycan** û **Diyarbekir**².

Bêguman navê Kurdan bi xwe di belgeyên hîn kevintir de jî heye. Lê welatê wan, di wê demê de bi hinek navên din dihat naskirin. Di vî warî de gelek belgeyên nivîskî yên **Erebî** û **Farisî** di dest de hene. Heyanî sedsala sêzdan gelek nivîskar û şairên **Ereb** û **Faris** an jî yên ku bi van zimanan nivîsîne, gelek caran qala Kurdan kirine. Mesela wekî **Rûdekî** (857-940), **Fîrdewsî** (949-1020) û **Nîzamî Gencewî** (1141-1209) şairên navdarên ku bi **Farisî** nivîsîne di şîrên xwe de qala Kurdan kirine. Herweha tarîxnivîsên wekî **Îstexrî** (951), **Mesûdî** (943), **Îbnî Mîskeweyh** (1030), **Yaqût** (1179-1229) û **Îbnî Esîr** (1160-1234) jî di kitêbên xwe de li ser Kurdan gelek tişt nivîsîne.

Ji nivîsên wê demê tê fêmkirin ku di navbera sedsalên 9'an û 13'an de **Kurd**, di nava **Fars**, **Ezerbeycan**, **Ermenistan**, **Cîbal** û **Zewzan**'ê de li cihekî pir fireh dijiyan. Dîsa, mesela ji nivîsên **Îstexrî** (di sedsala 10'an de jiyaye) tê fêmkirin ku li **Secestan**, **Esedabad**, **Şîraz**, **Kerman**, **Xûzistan** û **Meraş**'ê **Kurd** hebûn³.

Berî bikaranîna **kelîma Kurdistan**'ê gelek nivîskarên **Ereb** (an jî yên ku bi **Erebî** nivîsîne) ji "**el-Zewzan**" (**Zozan**)'ê wek welatê Kurdan behs dikin. Li gor **Muqeddesî**, **Zewzan**: bajareke **Cezîre** ya **Îbnî 'Umer** bû. Lê li gor **Îbnî Esîr** -ku ew bi xwe ji **Cizîra Botan** e- **Zewzan**: du roj ji **Mûsil**'ê dûr bû û sînorê wê digihîşt heta **nêzikê Xilat** û **Selmas**'ê⁴.

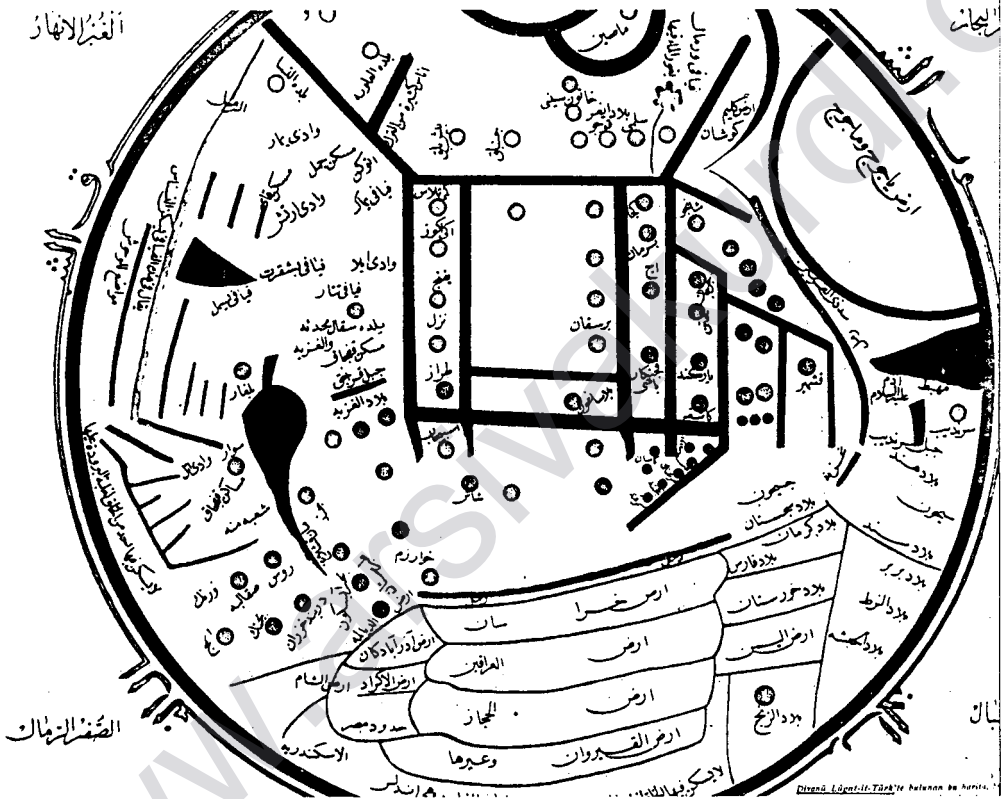
Çavkaniyên **Îslamî**, pirî caran gava ku behsa dewra berî **Selçûqîyan** dikin, di çarçewa **Xilat**, **Ermenistan**, **Azerbeycan**, **Cîbal**, **Fars** û **Zewzan**'ê de qala Kurdan dikin. Mesela, **Îstexrî** navê 33 (sî û sê) 'eşîrên Kurdan dide ku li mintîqa **Fars**'ê dijiyan⁵.

Li vir emê bi dûr û dirêjahî li ser vê behsê nesekinin. Tenê em dixwazin bala xwendevanan bikêşînin ser xerîteyê kevn ku tê de navê welatê Kurdan jî heye. Ev xerîte ji alî zanayekî **Tirk**, **Mehmûdê Qeşgarî** (**Kaşgarlı Mahmut**), di 1074'an de hatiye çêkirin.

Mehmûdê Qesgarî, yek ji zanayên Tirkan ê navdar e ku di sedsala 11'an de jiyaye. Ew, nivîskarê **Diwanû Luxatî't-Türk** (Divanû Lûgat-it-Türk) e. Ev kitêba wî, wek yekemîn ferhenga zimanê Tirkî tê qebûlkirin⁶. Diwanû Luxatî't-Türk, di 1072-1074'an de li Bexdad'ê, bi Erebî hatiye nivîsîn. Xerîta ku me li jor behsa wê kir jî di vê kitêbê de ye⁷.

Di vê xerîtê de ji bo welatê Kurdan, bi Erebî "**Erdu'l-Ekrad**" ('Erdê Kurdan, Welatê Kurdan) hatiye nivîsîn. Wekî ku xwendevan jî dibîne ev der, di navbera **Azerbaycan, Erdu'l-Şam, Hudûdû Misir, Erdu'l-Hicaz, Erdu'l-Îraqeyn û Erdu'l-Xorasan** de cî digre.

Vê xerîtê herçiqas wekî yek ji kevntirîn xerîteyên cîhanê bala zanayan kişandibe jî⁸ wusa xuya ye ku zêde bala kurdologan nekîşandiye.

1) binêre: Pêşgotina Yehya Xeşab, Şerefnamey Şerefxanê Bidlîsî, wergerranî: Hejar, Nefef, 1972, rûpel: sed û nozdeh.

2) Maynard, C. Barbier de; Dictionnaire Geographique, Historique et Littéraire de la Perse, et des contrées adjacentes, extrait du Mo'djem al-Bouldan de Yaqout et complété à l'aide de document arabes et persans pour la plupart inédits, Leyde, Paris, L'Imprimerie Impériale, 1861, r: 480

3) Şerefnamey Şerefxanê Bidlîsî, r: 119-121

4) Minorski, V.; Encyclopedie de l' Islam, Tome: II, Paris, 1927, r: 1203

5) Ebi İshaq İbrahim bîn Muhammed el-Farîsî el-İstexrî (el me'ruf bi'l-Kerxî), El Mesalik we'l-Memalik, Qahîre, 1961, r: 72

6) Binyazar, Adnan; Türk Dilinde 25 Ünlü Eser, Varlık Yayınları, İstanbul, 1982, r: 14

7) Kaşgarlı Mahmut (Mahmud al-Kaşgarî), Divanû Lûgat-it-Türk Tercümesi, çeviren: Besim Atalay, cilt: II, Ankara, 1940, r: 1

8) binêre: Chaliand, Gérard û Rageau, Jean-Pierre; Atlas de la découverte du monde, Fayard, 1983, r: 62

Ji hêla Haymana'yê

ÇEND SITRANÊN ŞÊXBIZINIYAN

Wek tê zanîn li Anadolîya Navîn, li der-dorên **Konya, Ankara, Kırşehir, Çorum û Çankırı**'yê gelek Kurd hene. Li ser ziman, folklor û jiyana civakî ya Kurdên van derana çî heyf ku heta nuka tu xebateke berbiçav nehatiye kirin.

Kurdên van hereman di demên cihê-cihê de ji Kurdistan'ê barkirine û hatine, li van derana bicîh bûne, an jî hinek ji wan ji alî karbidestên Osmanî û Tirkên ve bi darê zorê li van derana hatine bicîhkirin. Qismek ji wan Kurdan ji 'eşîrên **Şêxbiziniyan** e. Şêxbiziniyên îro li Kurdistanê Tirkîyê û Kurdistanê Îraqê jî hene. Welê xuya ye ku devoka Şêxbiziniyê nêzîkî zaravê Soranî ye.

Bêguman li ser ziman, folklor û jiyana civakiya Kurdên van derana divê lêkolînên bi her awayî û firehtir bêne kirin. Bi qasî ku em pê dizanin heta nuka sitranên Şêxbiziniyan nehatiye nivîsandin.

Em li vê derê herçiqasî kêm be jî gaveke piçûk diavêjin û cîh didin çend sitranên ku me ji devoka Şêxbiziniyan berhev kiriye. Melodiyeye taybetî ya van sitrana heye. Her çar sitran li hêla **Haymana(qeza Ankara)**'yê, ji gundê **Gozgozê** ji devê **'Umer** (36 salî) hatine girtin.

Her sê sitranên pêşîn, sitranên dilan in, ya çaran jî sitrana kar e ku di wexta paliyê de tê gotin.

Li gel 'eslê sitranan me Kurmanciya wan jî nivîsî da ku baştir bîn fêmkirin. Heta ku ji destê me hat di wergera wê ya Kurmancî de em ji 'eslê sitranan bi dûr neketin da ku me'na wan neyê guhertin. Li dawiyê jî me fêhengokek (**devoka Şêxbiziniyê-Kurmancî**) çêkir.

Kurmanciya wê:

I

*Hewaman gî şemşîtarî
Yam girtige qe nêvarî
Çay tîlî je pîrçit wê m de
Wella nêdmê hezarî.*

II

*Çay le rîya çî dîz diçû
Payîz wer di payîz diçû
O sinige w o memike
Axînim le duyay diçû.*

I

*Hewa giş tev de tarî
Eyam girtiye qe nabare
Ca tîlekê jî porê xwe bi min de
Welleh nadime hezarî.*

II

*Ca li rîya çî dîz diçû
Payîz di şer payîzê re diçû
Ew sîng û ew memika
Axîna min li dû wê diçû.*

Dêrin boro dwêtê hîni
Qertelî le canit xwîni
O rindiyê w o pêkiyê
Ra mêrdi neçar dimîni.

Dwête rindê, dwête rindê
Destit je kuno we min dê
Qay mîn desti tu nêxwerim
Wê banî birîne min dê.

Ko diçiyay, ko diçiyay?
Wê motiro xericiyay
Ke je şermi qule newu
Serim elgirim wiçim le duyay

III

Azî azî Necatîn azî
Dîsa dilim qîsay Pakê dixwezi
Wizanistam dil giran e
Qe werdit nedikirdim henek û vazî.

Kepîrî Caniman de newale
Dengi Pakê dê diyay nale-nale
Herke dengê diyaye wê m
Şaş dikerem riye male.

IV

Pala duze w pala giro
Xwera tawistanê nauwê nîmerû w diyer
le nazlî yar kir zûro,
Ke je şermi qule newu
da wiçim kirasem ray wikim
we parçey qereçadîro

Dilo dilo dil yemano
De bira awirdan le destê min dan
kelepçeyêkê zeftîyano,
De bira le pa mîn dan sindîrikî
je hespano,
De bira mîn wikirdan de axirê
pes û galo,
De bira le verê mîn wiwîstan
we çuwê şivan û gawano,
De lê lê lê
Ew jî sew xatirê du dilano.

Êdî were keçe
Qertel li canê te bixwîne
Ew rindî û ew pakiya
Ji mêrê neçar ra dimîne.

Keçe rindê, keçe rindê
Destê xwe ji pencere bi min de
Qey ez destê te naxwim
Bi ser birîna min de.
Kuda diçûy, kuda diçûy?
Bi motorê (tu) xuricî (borî)
Ku ji şerma qûla nebe
Serê xwe hilgirim biçim li dû wê.

III

Azî azî Necatîn azî
Dîsa dilê min xebardana Pakê dixwaze
Min bizanîba dil giran e,
Min qet bi te ra nedikir henek û bazi.

Kepîrê Caniman di newalê de
Dengê Pakê tê ji hundur de nale-nal e
Herke dengê wê tê min,
Şaş dikim riya malê

IV

Pala dúz û pala giro
Tava havîne ya nava nîvro û 'esir
li nazlî yarê kiriye zoro,
Ku ji şerma qûla nebe
Dê biçim kirasê xwe jê re bikim
bi parçê qereçadîro.

Dilo dilo dil yemano
De bira bianiyana li destê min dana
kelepçeyêke zeftkirî,
De bira li piyê min dana qeyda
ji hespano
De bira mîn bikirana di axirê
pez û gano (dewarano)
De bira li mîn bixistana
bi çuyê (çoyê) şivan û gavanano
De lê lê lê
Ew jî seba xatirê du dilano

dûmahik:
rûpela 24 an de.

Gergerînok

an

Siwarê bi tenê

III

Bavê Nazê

..Rojekê ez pêrgî kesekî, ku ji ser rê çûbû, hatim. Hînga, paşî min gotinên wî nivîsandin. Çaxa pêrgîhatina me ji hev re, ez ketibûm minetefê yekemîn di jiyana xwe de. Vêga min hîn nigên xwe di gelek xefkan de nedîtibû. Min û wî merovî di tirênêkê de me hev dît. Tirêna me li ser şiva hesen, a çûnê û hatinê diçû (Şiva hesên a çûn û hatinê, mana xwe şivek tenê ye û dema tirênêkê tê ya din li rawistinokê bendî wê disekine da ku rê li ber vebe.) Wek niha xweş tê bîra min, ku tirêna me li ciyekî ma sekinî û sekna xwe pir dirêj kir. Ji gotinên me, em gihiştin mucadelak germ. Pirsra guhertina serokan ji jêr ve, em sor kirin. Di vir de, ji nişkave wî kesî ji min re got: “De ka wiha bik, ku tirêna me bi rê keve. Rêwiya bera şifêr de, ji bo ku em di wextê de bighên malên xwe... Ma gelo emê karibin wiha bikin? Na û sed carî na... Emê nikaribin, jê re bêjin siya te xware. Erê birako wê tirên di ciyê xwe de bimîne, heger tu bi hewar kî, heger tu xwe di pencerê re bavêjî, her ewê bi ya xwe bike... Di vir de wê xwe xapandin destpêbike; Yek wê bêje: ”Tirêna me bendî tirêna ku tê sekiniye.” Yekî din wê bêje: “Tirêna me xerabûye.” Yê sisiya jî wê her gotinên valan bêje. Lê ya rastî, wê ew be ku şifêrê me xwest hinerê xwe pêş me ke, da ku tu meznaya wî ya ku di rastiye de tune, bibînî. Erê birako çiqasî em nerazî bin û çiqasî em rastiye dizanin, tevî wiha ji neçarî em li ser teriya xwe rudinên û xwe dispêrin Xwedê teala...”

Tê bîra min, di vir de birader di pencera tirênê re li dur temaşe kir, keserek dirêj berda, paşî rawistinek nederêj gotina xwe domand: “Wilo jî em di jiyana xwe de ji neçarî serê xwe datînin û devê xwe digrin, da ku yên din razî bikin. Em xwe li ber wan xuz dikin, ne ku ew xercê vî tiştî ne... Na ew ne xercin û ji bo têrkirina hurên xwe em şelafiyê û çavpaniyê dikin...”

Hînga ez dijî nerînên wî kesî bûm. Lê niha, heger ez bi tirênêkê mîna ya berê di çûnak xwe de herim, di axavtina xwe de bi rêwiyekekê xir wek min û demakê, ezê bi peyvên wî kesî bipeyivim û ezê şûna wî bê erê û na bigrim.

..Gelî kesên paye, qure û miriyên zikê xwe bibihîzin hîn ezê çî ji we re bêjim. Ev gotinên han li ser “hozanên” me tim û tim min didexdixînin, xwirê bi laşê min dixînin, xwînê li min ditewirînin, me ezê çilo karibim bi xwe re hilînim heya gorê û naxasim min nêzîkayî

li çûna nehatinê kiriye?! Helbet peyva min wê bi nebaşî li ser wan be. De werin em binerin min di minetefê yekemîn de çi nivîsandibû: “Întilîgentên cîhanê bi rolek mezin di dîrok û çarenosên gelên xwe de rabûn û diradibin... Herçî intilîgentê me her kerpîçê xwe datîne ser avaya cîranên xwe û zarokên xwe li erda rast li ber rehma Xwedê dihêle. Dema sira bê radibe ew berî hemya gepa xwe davêje nav xwarinê û behra wî ji ya hemya bi tewaştire. Lê-belê gava sira bê dişke ji iyarê piling dikev iyarê pisîkê û koletiyê ji bo zikê xwe heya ji şeytên re jî dike.

Dibêjin: “Heger tu insanekî ji hemû tiştên wî rut bikî, tu bi destê xwe wî aza dikî, lewra muhtaciya wî bi kesî namîne...” Lê ku tu intilîgentê me bê tişt bihêlî, ewê hîn bêtir serê xwe deyne û wê xwe bimelisîne. Loma jî wê heqê me hebe em jêre bêjin: “zanawo” bi ku de tu dixwazî here, here çi bi aliyê rast û çi bi aliyê çep, lêbelê heqê te di yekê de tune; meşa li ser xweliya me. Erê li gora dilê xwe bimeşe, tu dixwazî bi payetî û tu dixwazî bi serbilindî. Na bi serbilindî tu nikarî, çimkî ev ne ji mikufê te ye, û riya hustexwariyê te ji xwe re girîye. Helbet tu karî biçî, û zikê xwe biçêrî lê hîç tu nikarî bi mêranî li çavan binêrî...

Erê “hozanê” kurd bimeşe, tevî ku tu ji meşa xwe, ji siya xwe, ji wişwişa piş derî û ji xiş-xişa di nav daristanê de, ditirsî û direelî. Madam tu wiha yî derbasî qula xwe bibe û bere-tan ji xwe re bikişîşin yê. Di cala xwe de deng ji xwe neyn, deng nebe xwe, xwe bi lal û kerayê deyne, ji bo ku tu bankirina ji serê çîyan tê nebihîzî. Ma tê çilo karibî wan bibihîze, madam ew di ferhengê peyvên te de nemane?!

Ezê hîn peyvên xwe bidomînim û we pê bidim nasîn. Helbet wê li cem min wek hev be; heger hun bi van gotinan bêşin an jî kêfxweş bibin. Lêbelê divê ez bi bîra we bînim, ku li pey peyvên hingivî û şoreşgirî bercewendiyên şexsî û genî hene. Leyse, ev bawerîya mine û ez we pê girênadim.

Bi xwe, di heyamê minetefa yekemîn de min nerînên xwe li ser hevok û ramanên hêja dinivîsand. Bêguman di riya wan de jî hunê karibin hinek nehînen min nasbikin. De bixwînin: “Min hej çûkan dikir, lewra di firandinên xwe de ew azane. Ew difirin bê ku guh bidin sinc, ben û sînoran.”

Pirsa jîyanê û mirinê, tim û tim ez bê xew dikirim. Loma jî pirê caran min dixwest ez jî vê pirsê birevim, xwe bidim alîkî, lê neçariya min ji ber tinebû û neha jî tune.

Di zaroktiya xwe de min xweziya xwe, ku ez kurekî malbata dolmend bim tanî. Paşî di demên asêngihyên de min digot: “Xwezî diya min ez neanîbama ser rûyê erdê.” Di qunaxa guhertina yekemîn de min hemda xwe anî, lewra ez ji malek hejar bûm. Di qunaxa tevlihevbûnê de û kirîza giyanî de, ya ku heya neha bi min re domdike, ez bi nehînen jîyanê mijul dibûm û min dipirsî: “Çima ez di vê serdemê de hatim dinê?” Bi vê pirsê min xweziya xwe tanî, ku piştî sadsalî bi şûnde ez bihatima dinê. Lê roja îro, di nerîna we de, çi min diêşîne? Windabûn...? Nebedîbûn...? Erê barkirina ji vê dinê min diêşîne... Û tîrêjên êşê dighên mejiyê hestiyên min, lewra ez pê dizanim ku wê tirba min hêdî-hêdî bi erdê re rast bibe. Bi xwe ez ne wek we me. Hesabê gorê bi bîra min nayê. Tenê mana navê min û winda bûna wî, kuştina min ducar dike. Di vê rewşa ha de, ez gihîştim heqîqetek din, bawiriyek din; wê ne dur be sebeba xebata merov ewe, ku navê wî li dinyê bimîne. Lê ev tiştê ha min haj û razî nake. Ne dure hun bipirsin: “Madam ev baweriyên tene, çima bi lez tu berê xwe didî goristanê?”

Min bi xwe bersîv li ser vê pirsê da bû. Neha jî ezê dubare bikim; ez naxwazim tiştê mayî ji jiyana xwe bicûm. Ecêmayê nemînin, bi rastî du rengê jîyanê hene; yek cûtine, yek jî jîyan bi xwe ye. Bi riya vê serpêhatiyê ez dixwazim herdu rengê jîyanê bi we bidim nasîn:

Dibêjin carekê mêvanên Silêmanê Hekîm hatin. (Ev pêxember dihat nasîn, ku ji zimanên heywan, teyr û tilûran famdikir) Wî xwest ji mêvanên xwe re berxekî serjêke. Gava wî kêr danî ser qirikê, berxik xwe avêtîyê û jê re got: “Min hîn tu xêr ji xwe nedîtiye û ji demên salê tenê min demek naskirîye. Min berde ji bo ku ez bi emrê xwe şa bibim.”

Silêmanê Hekîm ew berda û got:

”Here bi temenê xwe şa bibe!”

Paşî, ku sal zivirî berxik bi xwe hate ba Silêmanê Hekîm û jê xwest, ku wî serjêke. Dema Silêmanê Hekîm jê pirsî; çima ew naxwaze jiyana xwe berdewam bike, berxik wiha lê ve-gerand:

”Ezbenî, min sal bi her çar demên wê dîtin. Min naskir, ku dem wê li ser demê bê. Bi xwe ez naxwazim jiyana xwe bicûm...”

Dîna xwe bidênê, tevî ku berxik heywanek ji celebên ku kayîna xwe dikin, naxwaze jiyana xwe mîna benîşt bicû. Lê hun jiyana xwe dicûn... Erê hun bê şerm û fedî qanikê xwe di devê xwe de dibin û tînin!!

Ezê hîn bêtir xwe bi we bidim nasîn... Di dema xwendina xwe de, min pir hez felsefê dikir. Ew şêrîntir ders li ber dilê min bû. Lêbelê rokê ji rojan ez têde bi serneketim. Heger şagirtî di “mada” ku hej jê dike û pê bi sernekeve, gelo heqê wî heye xwendina xwe dom bike?!

Wilo jî di babetê jiyane de; gelo heqê insan heye li ser rûyê erdê bimîne, piştî ku bi ser seradê dikeve û tê avêtin? Ma ew bendî çi dimîne, madam di pêşde wê nikaribe heya rolek biçûk li ser tiyatroya jiyane bilîze? Erê ez naxwazim rolek biçûk di tiyatroya jiyane de bilîzim, tevî ku tiyatroya bê rolên biçûk nayên lîstin. Wilo jî dibêjin, heger ne li ser piştê reben û belengazan ba, wê kesê navdar ciyê xwe bi navdariyê negirta. Bi xwe ez naxwazim ne biçûk bim û ne mezinê bi nav mezin bim. Loma jî ezê xwe bi xwe bikujim...

Tîştêkî din. Li gora min ji devê melan bihistiye, divê merov di rewşa xwe de her li kesê di bin xwe re binere. Heger ew binere, ewê her û her merovekî ji xwe feqîrtir bibîne. Loma divê dilê wî bi halê wî neşewite. Lê mele çiqasî waza bike, her mirîdên wî, wê li kesê dolmentir ji xwe dinerin û bi herhawayî dixwazin bighên meqamê wî. Helbet divê du xwestinên ne wek hev em nekin yek. Lê çawa be divê merov her bi jor keve, her bilind bifire. Loma jî dibêjin; “xwelî li serê wî leşkerî be, yê ku naxwaze bibe ceneral!” Ez jî dibêjim: “Sed xwelî li serê wî ceneralî be, yê ku dibe leşker!!”

Gelî kesên miriyên zik û binzikan, evin pirsên ku di herdu qorzîbiran de tebat nedidan min. A rast ewe ku ev hinek ji wanin û min ew ji xelkê venedîşart. Min di guhên wan de dikir pist-pist, min ban wan dikir û dawîya dawî min dikir barbar û qîrîqîr, lê her ew di xewa xwe de diman û guh nedidan peyvên min. Li gel wiha jî wan di nav xwe de ez bi dîntî didam nasîn. Ev tebê xelkên me ne, heger yek li gora dilê wan neke, hezar tinasî û navan bi du vedikin...

“Ma fêda barîn û qarînê, di şevê tarî û bahoz de heye??”-Behlûl hikmeta xwe ducar kir.

Û serpehatiya ji kitêbekê: “Heger merov dizyê bike, hoyê wê tê nasîn û tê beraetkirin. Lê ku hat merov merovekî bikuje, sedem tê naskirin, lêbelê nayê beraetkirin. Lê ku merov çikusyê bike, hîç ne tê famkirin û ne te tebrietkirin...”

Û ji pirtukek din giranbihayek din: “Sê nivşên koletiyê hene:

-Nîşek ji kolan nizane, ku kole ye û hawildan nake, ku xwe aza bike.

-Nîşek jî zane, ku ew kole ye û xebatê dike ji bo ku razgar bibe. Ev niş çetirîn nişe.

-Nîşê sisya jî ew zane ku kole ye, lê bi koletiya xwe ew raziye. Ev jî pîstirîn rengê kolatîyê ye.

Hînga bê ku ez zanibim çima, min li bin van rêzan ev gotinên han nivîsandibû: “Întilîgentên Kurd zanin ku ew kole ne, lê bi qeydên nigên xwe dilîzin mîna ku bi tizbiyên destên xwe bilîzin...”

“Heger merov belengaz be nayê lomandin, lê ku hustexwar be tê lanetkirin” -Dîsa Behlûl hikmeta xwe got.

“Heger hat û ji min bipirsin: (Wê çaxê min wiha di deftera xwe de nivîsandibû, lewra niha hun naghên vê pirsê ji min bikin) Kîjan serpêhatiya kurdî li ber dilê min şêrîne? Ezê bêjim: “Şêr şêre, çi jine, çi mêre.” Loma jî ev serpêhatiya ha tim û tim li ser zimanê min bû. Dibe ku ew bûye benîştê devê we jî. Ne xeme. Lê ya xem ewe ku şêra kurd, tevî ku xurtire ji şêrê kurd- a rast ji roviyê kurd- ew hîn bindestê wî ye, dara şikestiyê û şîrê dîlîtiyê û azadiyê dide çêlikên xwe bi hev re.

Bi xwe ez matmayî dimînin çima keça kurd di ruyê zilam de napijiqe û pêl her tiştî nake ez fam nakim. Çilo di qaqlê xwe de, heya niha maye! Diyare, ku ew ji axa êşê û sebrê hatiye cebilandin, an jî tuxmê wê wihaye!!

“Merov kare bi insan be, dema bi êşa xeynî xwe bihise, mîna bi ya xwe dihise!” -Behlûl dîsa gepa xwe avêt nav xwarinê.

Gelî miriyên berzikan!

Bîr û baweriyên min evin û dibe ku min serê we bi wan êşand, lê tevî wiha jî divê hun çend rûpelên dawî jî bixwînin. Erê bixwînin, ji bo ku hun rastiya xwekuştina min nasbikin.

Carna min ji xwe dipirsî; gelo wê çi di serê min de here gorê? Bê erê û na min digot: Ew pêşmergê ku bi mêrxasî li ber celadê xwe rawistya bû, tevî ku yê celad devê tivinga xwe xistibû defa sînga wî. Ev rawistina bi meznayî parastina mayina millet bi xwe ye. Heger ez honermendek bama, minê şakerek honermendî jê bigirta -Baweriya min dihat, ku ewê bi-ba eserek û wê ciyê xwe di methefên cîhanê de bigirta- Heger ez helbestvanek bama, minê helbestek wiha li ser meznaya wî binivîsanda, ku ji devê zarokên me derneketa. Gelo min çi di vî pêşmergî de dît, an jî xwend? Li gel ku bersîv li ser vê pirsê dijware, ezê hawildan bikim: Rawistinek bi meznayî û payetî (erê ez zanim peyetî ji rûçikên neqence, lê belê payetî li ber mirinê -mêrxasiye, payetiya li ber dijmin qenc û rinde.), nerînek bi çavên neşikestî (tevî ku çavên wî bi desmalekê girêdabûn.)...Bi kurtî min rûçikên qenc ji yên millet min têde dît. Ew xisletên ku di dîroka gelan de dibin masere, min têde dîtin.

“Zilam nagrîn.. Zilam nagrîn...” -Behlûl di sikakan de bandikir.

Hînga, çaxa ez xwedî bawerî bûm, min dixwest ev hîkmeta gelên Rojhilat, berî mirinê di xwe de bi cîbinim: “Gava zarok nuh ji diya xwe çê dibe, bi girî tê dinê û kesên li dora wî bi ken û xweşî lê temaşe dikin. Û gava insan dikeve ber mirinê, ew di nava xwe de digirî û kesên li dora wî hêsrên dibarînin. Tenê hinek kes hene, ku li ber mirinê dibişirin... Ma ji vê bişirandinê paqijtir û spehîtir heye?”

Gelî zik tilêran, we naskir çima ez bi xwe, xwe dikujim? Niha we naskir ku jiyana we di devê we de pûç bûye? Ez naxwazim jiyana xwe di devê xwe de bikim benîşt û ezê bidim ser riya çûn û nehatinê, bê guman wê bişirandina rûmetê li ser lêvên min be...”

Siwaro deftera bîranînên, kesê şewitî girt û xwest bîne bîra xwe; dema ku agir pê diket, berî ku bi hama xwe bê xwar, ew dibişirî yan na. Soretê şewatê mîna rew-rewka li ber çavên wî çû û hat tenê diranên qîç di nav êgir de li ber çavên Siwaro ketin û wî nema zanibû gelo lêvên kesê şewitî ji ber şewatê yan jî bişirandinê li ser diranên wî rabûbûn. Hîn Siwaro wi-

dûmahik: rûpelê 25' an

Salim yekek ji wan her sê şairên kurd (Nalî û Mustefa Begê Kurdî) ku hatine naskirin bi damezirandina bingeha dibistana şîrên kurdî bi zaravê soranî

Ebdulrehman Begî Sahibqeran

(Salim)
1805-1869

Dema em li ser dîroka edeba kurdî dipeyvîn pirsek tê kirin: Kengî vî edebî destpêkiriye û kê hî-mên pêşî daniye. Û wiha jî bi çi tunî hatiye avakirin. Her wiha jî pîrsa zarav û tîpên ku pê hatiye nivîsandin tên ber çavan.

Helbet bersiva van pîrsan ne wiha hşan e û lêkolînên kur û dirêj jê re divê. Di vî warî de pir tişt hatine nivîsandin, em karin wan bikin bingeh ji bo nivîsandina dîroka edeba kurdî. Di riya û xaçîrêkên lêkolînên xwe de, mirovê tiwêjer (bahis) wê pêrgî sê şêwan bibe, şêweyî goranî, kurmançî û soranî. Bi xwe şêweyî soranî ne ji kevin hatiye nivîsandin û belûkirin. Mirov kare nasbike bingeha wê ji ku va hatiye û kengê destpêkiriye. Lewra pêwendiyên wê bi avakirina îmareta Baban hene, bi taybetî piştî guhestina paytextê îmaretê ji bajarê Qereçuran 1784 bi bajarê Sileymaniyê. Ji vê ra edeba kurdî bi zaravê soranî vekirina mektebxana şairê kurd Nalî destpêkir. Li gel Nalî du helbesvanên din jî rolên mezîni di avakirin û pêşveçûna şîrê kurdî bi zaravê herêma Baban, bi taybetî li Sileymaniyê. Lîstên vana herdu şairên han bi avakirina îmaretê û herifandina wê girêdaye. Herdu şair jî evin: Ebdulrehman Beg Sahibqeran (Salim) û Mustefa Begê Kurdî. Ew bi xwe pismamê Salim e.

Ebdulrehman Beg sala 1805 a li bajarê Silêmaniye ji dayîka xwe bûye û her li vira jî li ber mela xwendina xwe xwendiyê, lêbelê xwendina xwe nebî serî. Dibêjin hîn ji zarokiya xwe da meyla wî li ser edeb hebû û ev hezkirin jî ji xwedibûna malbata xwe wergirtibû, lewra di malbata wan de gelek helbestvan derketibûn. Ji helbestên wî diyar dibe, ku ew di xortaniya xwe da ketibû dafên evîne. Wek dibêjin şair dilketibû keçeka bi navê Behê û ev hizkirina han tesîrek mezîni li ser kiribû. Ne dur e ev hizkirina ha hiştibû ku şairê me şuna xwe di helbestên evîne de bihêle, û ew nimunek berze di warê vî rengê de. Şîrên wî bi xwe bi pesin û wêne yên edebî pir zengîn e. Zimanê wî jî pir sipehî û sivik e.

Bêguman zanebûna şair bi zimanê mîletên cîwar çî zimanê farisî û çî zimanên din ên Rojhilat, tesîra xwe lê kiribûn:

*Pencet lehena megre sorêkî talx rengê
xwênî dilî min tale bo pencey şimşalî.*

Şairê me bi çavên xwe herifandina îmareta Baban dît. Loma jî vê bûyerê û vegirtina bajarê Silêmaniye jî aliyê Roman, şair dihejîne û nikaribû bi sersarî li ser derbas be. Ji bo vê yekê bi dilxwinî şair

helbestên xwe dinivîsîne û beşekî mezin ji dîwana wî digre. Sala 1850 paşî herifandina îmara Baban û vegirtina Silêmaniyê, Salim ji neçarî ji bajêr dertê û diçe Tehran. Muhacirî û derbûna ji welat, wî diêşinin û ev tişt xweş di şîrên vê pêlê de diyar dike. Ew di helbestên xwe de rewşa kurdan a nexweş xwiya dike:

*Çi bilêm haletî dil çûne le hîcra
sehni golzarî Senendoc wekû zîndanî mine.*

Di wê heyamê de şîrên "Texmîs" û "Xezel" bi nav deng bûn. Şaêrê mezin Nalî hostê van şîrên rengo rengo bû û pirê helbestvanên wê demê her teqlîda wî dikirin. Lê tevî ku dostaya Salim bi Nalî re tesîra xwe li berhemê Salim dikir, lê her û her ew li ser rîya xwe diçû. Di vî warî de, li ser helbestvaniya Salim bi xwe Nalî namek şîerî jê re dinivîsîne.

Di warê "texmîsê" de Salim helbestên Mewlana Xalid û Nalî distend û bi hostaya xwe ji wan re kêmtir bû. Di warê "xezel" de jî wî 12 de "xezelen mulemma" nivîsandibû. (Xezelê mulemma ew e ku şair helbestên xwe yê evîni bi du zimanan dinivîsîne, pêşî bi zimanê zikmakîyê û yê din bi zimanê dinê)

Nimuneya vî "xezelî" em herdu malkên ha berçav dikin:

*Dile xelwet serayî hezretî dost
"dîde aynedarî tel'it ost"*

Wek hun dibînin malka pêşî bi kurdî ye û a din bi zimanê farisî ye. Bê guman ev tiştê ha hêzbûna şair û zanebûna wî çî bi zimanê zikmakî û çî bi zimanê biyanî xwiya dike.

Tevî ku rewşa welatê nexweş bû û bajarê wî Silêmaniyê di bin destê tirkan de bû, her Salim nema dikarî durî welat bimîne. Ew vedigere bajarê xwe û li vira sala 1869 dire heqîya xwe.

Niha emê çend nemûna ji helbestên wî pêşkeşî we bikin. Hunê bi çavên xwe spehîbûna ziman û helbestên wî bibînin û wiha jî hunê di nav xêzan û xêzan de nasbikin hezkirina şairê me ji welat û mîlet û zimanê kurdî re:

*Lewsawa hakimî Baba gişt derbeder kiran
neydîwa kes le çîhreyî kes cewher huner ...*

*Ewsa mekanî aske bû kanî askan
êsta le deng û ne'rey romî pire la ker.
Şarêkî pîr le zilm û mekanekî pîr le şîn
cayêkî pîr le şor û welatêkî pîr keser ...*

*Sensenî siwarey nîzamî gêl "ulan"î tirk ûşax
bigre bigrey kurd zeban ax axî tirkan ...*

*Sîwan pire le şexsî sitemdîde xwar û jûru
her qirî pîr xemane le her la dekem nezer ...*

*Drîxa bo suwarî xasî paytextî Silêmani
le qîrge û qizler û qorx be rotî cumle gawan in ...*

Ji bo nivîsa vê gotarê me ji van çavkaniyan bi kar anîye û şîr bi tenê ji dîwana Salim hatine wergirtin.

Dîwanî Salim, çapî 2, Hewlêr, 1972

Encumenî Edîban, Emîn Feyzî, çapî 2, 1983, Bexda (çapî 1, Îstebol 1920)

Dr. Maruf Xeznedar, le babet mêjûyî edebî kurdiyawa, Baxda, 1984

*Legel dil şerte (Salim) ger necatim bê le Taran
behişt ger bête destî rey be Êrana gozer nakem ...*

*Bi eqil em roja pêm zanî defewtê
ke Salim azimî milkî ecem bû ...*

*Jê re sermaye ye bo Salim û kirmanî deba
şîerî kurdî ke bida cilwe lelay şexî kebir ...*

*Xane xwûyîm mêwan newaze werne seyri piyawetî
doşegî xwom xak û xol ser raxerî espîm sema
yaxwûdenî*

*Emîn û bargirî koyit herdu binwên beşkim be xew
min binîm roy xorak û ew bibinê royî ka
Axurî espîm hewaye xwanî xurakim xeyal
herdu bîrsî maynewe wa çake ru bikeyne hewa.*

Kemal Mîrawdelî, Govarî Peyv, hejmare 1, 1986
Elaeddîn Secadî, Mêjûyî Edebî Kurdî, Bexda, 1971

ROJNAMEGERIYA KURDÎ

LÎ KURDÎSTANA BAKUR Û LÎ TIRKIYÊ - II -

5

KURDÎSTAN

Istanbul, 1908-1909

Ev rojname, piştî îlana Meşrûtiyetê (1908), li Îstenbol'ê derket û di 13 yê nîsana 1909'an de hate girtin.

Derheqê vê rojnamê de, di hejmara pêşîn a rojnama Kurdistan (15 zulqâ'de 1305/12 eylul 1917) a ku **Sureyya Bedirxan** bi naznavê (pseudonyme) **Azîzî Ehmed**, li Qahîrê derxistibû de, agahdariyeke baş heye.

Di hejmara pêşîn a rojnama Kurdistan (15 zulqâ'de 1335/12 eylul 1917) a ku li Qahîre derketibû de sernivîsarek bi navê "**Ê Me Dixwînin**" (Ên ku Me Dixwînin) heye. Di vê sernivîsarê de van agahdariyana hene²⁶:

Piştî ku Meşrûtiyet îlan dibe (1908), Bedirxanî ji hepsê derdikevin û dîsa ji bo "qenciya welatê Kurmanca" dest bi xebatê dikin. Neviyê Mîr Bedirxan, **Sureyya Beg jî dest pê dîke li Îstenbol'ê rojname Kurdistanê derdixe**. Lê, piştî bûyera 31 ê adarê (13 nisan 1909), ku Mahmut Şevket Paşa dest danî ser desthelatdariya Osmaniyan, Cemiyeta Îttîhad û Tereqqî dest bi zulm û zordariyê kir. Digel gelek kesên din, **Sureyya Bedirxan jî bi kevneperestiyê (irtîca) îtham kirin, wî avêtin zîndana Bekir Ağa Bölügü** ya bi nav û deng û rojnama Kurdistanê jî hate girtin. Wê demê Kurdan ji Cemiyeta Îttîhad û Tereqqî gelek xirabî dîtin.

* Di beşê 1.ê vê nivîsê de û di hejmara 2. a Çarçira' yê de çend şaşiyên çapî yên girîng hene. Wek vana:

rûpel	sutûn	rêz	şaş	rast
10	1	28	1919	1913
20	1	17	diwemîn	3.

AMÎD-Î SEVDA

(AMÎDA REŞ)

Îstanbul, 1909

Derheqê vê kovarê de zanîneke me ya têkûz tuneke, tenê me xwest ku em bala xwendevan bikîşînin ser vê kovarê û xwediyê wê.

Kovara **Amid-i Sevda**, di 1909'an de li Îstenbol'ê, bi Tirkî derketiye. Herçî Amid-i Sevda di me'neya **Amîda Reş** de hatiye bikaranîn (Amîd yan jî **Amed**: navê kevn ê **Diyarbakir** e).

Ev kovar şeş hejmar derketiye û em dizanin ku nivîsên **Ali Emîrî'yê Diyarbakirî** (1857-1923) jî tê de hene²⁷.

Xwediyê vê kovarê, **Mehmet Şukri** yê Diyarbakirî ye. Li Îstenbol'ê, bi navê **Matbaa-i Amidî** çapxaneyek wî hebû²⁸. **Kurd Neşr-i Maarif Cemiyeti Nizamnamesi** (Nizamnama Komela Belavkirina Rewşenbîrî ya Kurdî) û **Divaçe-i Dehrî** ku naşirê wê Ehmed Ramiz bû, di vê çapxanê de hatine çapkirin.

no	tarîxa derketinê
5	16 nisan 1325/1909

7

YEKBÛN

Îstanbul, 1913

Yekbûn, yek ji van kovaran e ku **Komela Hêvî'yê** derdixist²⁹. Ev kovar “**bi Kurdî û Tirkî belav dibû, tenê çend hejmarên wê derketin**. Ne dût e ku ji ber destpêkirina Şerê Cîhanê yê Pêşîn hatibe sekinandinê”³⁰.

Dr. Kemal Mezher Ehmed, derheqê vê kovarê de weha dibêje:

“...Xwendevanên Kurd yên li Îstenbol'ê, Komela Hêvî'yê damezirandin û di sala 1913'an de dest bi belavkirina kovara **Rojî Kurd** kirin. **Her di wê dewrê de kovareke din jî bi navê Yekbûn derket.**”

“...Wextekê, berrêz **Rewşen Bedîrxan**, jina Celadet Bedîrxan, ew gotarên bi Tirkî ku di kovara Yekbûn û **Rojî Kurd** de hatibûn belavkirin dan min. Piraniya wan gotaran jî alî bavê **Rewşen Xanimê, Salih Bedîrxan** ve hatibûn nivîsîn”³⁰.

Yekbûn “di hejmarê 2. de bi vî hawî gilî dîke û dibêje: ‘**Herçiqas tu tiştêkî me ji gelên din nekêmtir e jî hîna me nikaribûye desthelat û karîna xwe di jiyane de nişan bidin**’ çimkî ‘**bi çarê de em nexwende û nezan in**’”³⁰.

Dîsa di hejmarê 3. a Yekbûn'ê de weha hatiye gotin:

“**Bi kêmanî divê ku ji %40 yan %50'yê Kurdan fêrî xwendin û nivîsandinê bibin**” û ji bo bicîhanîna vê mebestê jî Yekbûn xîtabî xortan dîke û vê yekê jî wan dixwaze: “**Destê xwe ji xweşiya jiyanê hilgirin**” û “**berê xwe bidin ber bi çiyayên bilind û hênîk ên Kurdistanê, bibin mamosta û rêberê zarokên milletê**”³⁰.

Musa Anter di gotareke xwe de dide diyarkirin ku hejmarê 2. û 3. a Yekbûn'ê li cem wî hene û derheqê kovarê de jî van agahdariyan dide³¹:

“Li serê rûpela pêşîn a rojname Yekbûn, bi herfên xweşik em nivîsa ‘Yekbûn’ê dibînin (ji Yekbûn’ê, hejmar:3).

Hejmara 3. çar rûpel e û bi **Kurdî-Tirkî** ye.

Abonetiya salê: 35 quruş

Abonetiya mehê: 20 quruş

Nusxeyeke wê: 10 pere ye.

Di hefteyekê de du caran derdikeve, **têkilî siyasetê nabe.**

Mudurê mesûl: **Îbrahîm Kurdî** ye.

Amanca Yekbûn’ê: Di nav koma civata Osmaniyan de danasîna Kurdan û bilindkirina qedr û qiy-meta wan e. Ev nivîs, bi îmza **Muncî Kurdî** xîtabî xortan dike. Nivîskar di vê nivîsa xwe de hin şîretan li xortan dike. Em li vê derê bi kurtî çend pasajan ji wê nivîsê bi zimanê îroyîn pêşkêş dikin:

1-Ji ber ku di nav Kurdan de hejmara xwendeyan gelek kême, divê elfabeke hêsan bête çêkirin.

2-Divê ku xort nekevin nav îhtîrasiya siyasî.

3-Divê ku xort, xizmeta milletê wek şerefa herî bilind bizanin.

Yekbûn, bi şîr, gotar, fiqre, gotinên pêşiyar û bi nivîsên din ve xemilandî ye.

Îmzeyên ku di hejmarên 2. û 3. de hatine bikaranîn ev in: **F. N., M. H., M. S. Azîzî, M. Salih Bedirxan.**

Di sernivîsara hejmara 2. de îmza **Ebû Rûşen** heye. Ebû Rûşen naznavê **M. Salih Bedirxan** e (Wêlê xuya ye ku **Ebû Rewşen** bi şaşî Ebû Rûşen hatiye xwendin. Çimkî em dizanin ku M. Salih Bedirxan, bavê Rewşen Bedirxan a jina Celadet Bedirxan e. -N. M.).

Nivîskar di vê nivîsa xwe de xîtabî **Şêx Muhemed Ebdullahê Şemdînî** dike, dibêje ku divê şêx, Kurdan di nava cehaletê de nehêlin û ji wê cehaleta wan îstîfade nekin.

Di hejmara 3. de, nivîskarê ku bi îmza **Muncî³² Kurdî** nivîsandiye jî, hin mîsalan ji hin ayetên Qur’an’ê dide û dibêje: **‘Herkesê ku xwedî hişê Muhemedî be, divê wekî ku hîç namire, hertim xizmeta milletê xwe bike.’**

Herçendî Musa Anter tarîxa derketina kovara Yekbûn’ê wek 1914 nivîsandiye jî, rastiya wê 1913 ye. Tarîxa derketina hejmarên 2. û 3. ya Yekbûn’ê weha ye:

no	tarîxa derketinê
2	19 eylül 1329/1913
3	30 eylül 1329/ zulqa’de 1331/1913

8

HETAWÎ KURD

İstanbul, 1913

Piştî ku hukûmetê Rojî Kurd da sekinandin, **Komela Hêvî**’yê dest pê kir kovara Hetawî Kurd derxist.

Di hin çavkaniyan de hatiye nivîsîn ku “di bin îdara **Hemze Begê Muksî** de derdiket.”³³ Lê, li gor profesorê Tirk **Tarik Zafer Tunaya**- ku wî bi xwe hejmara pêşîn dîtiye- li bergê hejmara pêşîn hatiye nivîsîn ku “**sahib-i imtiyaz ve mesul müdiri: Baban Abdulaziz**” e³⁴. Herweha **Dr. Celîlê Celîl** jî dide diyarkirin ku sernivîskarê Hetawî Kurd: **Abdulaziz Baban**’e³⁵.

Hetawî Kurd, kovareke edebî ya mehane bû û bi zimanê **Kurdî û Tirkî derdiket.**

“Wêneyê **Ebdurrahman Paşayê Baban** di rûpela 1. de hatiye belavkirin.”

“Bi tevayî xwendekarên Kurd yê ku di Unîversîteya Îstenbolê de dixwendin, bi nivîsên xwe tê de beşdar dibûn û bi gotarên xwe yê edebî, tarîxî û bi honraweyên (menzumeyên) Kurdî alîkariya wê dikirin.”³⁶

Li gor Tarîk Zafer Tunaya, di hejmara pêşîn a kovarê de **Dr. Abdullah Cewdet** di nivîseke xwe de şîretan li sernivîskarê kovarê dike³⁷. Di çavkaniyeke din de jî hatiye nivîsîn ku di hejmara pêşîn a Hetawî Kurd de (di rûpela 2. de), bi navê **“Ji Nivîskarên Hetawî Kurd re”** gotareke Abdullah Cewdet heye. Abdullah Cewdet dibêje ku: **“Ji bo xortên Kurdan riya herî rast ev e ku mamostatî yan jî muessîsiya dibistana seretayî (îbtîdaî) ya gundekî Kurdan, ji qeymeqamî û mudiriya cihekî din tercîh bikin.”**³⁸

Me berê jî, di behsa li ser Rojî Kurd de qala tîkiliyên pozîtîf ên Abdullah Cewdet û welatparêzên Kurdan kiribû³⁹. Şaîrê navdar ê Kurd, **Pîremêrd** (Hecî Tewfîqê Suleymaniyeyî) jî di vî warî de weha dinivîse:

“Piştî Meşrûtiyetê gava ku Abdullah Cewdet ji Ewropa’yê vegeriya Îstebol’ê, ji herkesî bêtir min alîkariya wî dikir. Di kovara wî de (mebest jê kovara İctihad e -N. M.) çî bi nezm çî bi nesir be xizmeta min û kurê min Nejad heye.”⁴⁰

Di hejmara 3. a Hetawî Kurd de (rûpel: 11-12) dîsa nivîsek Abdullah Cewdet, bi navê **Hîssî Hadîseler ve Aklî Hadîseler** (Hedîseyên Hîssî û Hedîseyên Eqlî) û nivîsek **H(îzanîzade) K(emal) (Fewzî)** bi navê **Zavallî Kürdler ve Üfûl** (Kurdên Reben û Ufûl)⁴¹ heye. Li gor **Dr. Hanioglu**, ev nivîsa Kemal Fewzî **protestayoyeke “tûj a etnikî”** ye⁴². Wek tê zanîn, di 1925’an de, di dema serîhildana Şêx Seîdê Pîranê de Kemal Fewzî ji alî Kemalîstan ve li Diyarbekirê tê îdamkirin.

Kovara Hetawî Kurd, **“hetanî îlana seferberliga sala 1914’an weşana xwe domand”**⁴³. Ji xwe Komela Hêvî’yê jî heta wê gavê vekiribû. Lê, gava ku herb îlan dibe, piraniya endamên Hêviyê digrin dişînin eskeriyê û Hetawî Kurd jî nema derdikeve. “Piraniya mesrefên Komela Hêvî’yê û weşanên wê bi rêberiya yek ji serokên Kurdan, Seyîd Ebdulqadirê rehmetî, ji karkerên Kurdan dihat temînkirin”⁴³.

Navê kovara Hetawî Kurd di hinek cihan de şaş hatiye nivîsîn. Mesela di wergera (tercuma) Tirkî ya kitêba M. Emîn Zekî de navê wê bi şaşî bi **“Netewa Kurda”** hatiye binavkirin⁴⁴.

Dîsa di kitêbeke Kurdî de jî, derheqê **Zîvar** (Zêwer-N.M.) de hatiye nivîsîn ku **“cara pêşîn helbestên wî di kovara Netewa Kurd da tînan weşandinê. Ev kovar di sala 1912’da li Stenbolê derdiket”**⁴⁵. Ger ev kovara “Netewa Kurd” ku li vê derê behsa wê tê kirin, ne kovara Hetawî kurd be, haya me ji kovareke weha (bi navê **Netewa Kurd**) tuneye.

Li gor **Dr. Hanioglu** tarîxa derketina hejmara 1. û 3. a Hetawî Kurd weha ye⁴⁶:

no	tarîxa derketinê
1	teşrînî ewwel 1329/23 çiriya yekem 1913 ⁴⁷
3	29 kanûnî ewwel 1329/13 sefer 1332

9

JÎN (kovar)

İstanbul, 1918

عدد ۱	۷ تشرین ثانی ۱۳۳۴	برنجی سنه
ساک ۲۲۰ فروشه	تیت سال ۱۳۰	سنه لی ۲۲۰ فروشه
دوج اولونیان مقالار	اعاده اینلار	مدلکزه موافق مقالات مع المنوتیه دوج اولنور
دین، ادبیات، اجتماعیات و اقتصادیان بخت ایدر تورکجه کوردجه مجموعه		

“Kovara Jîn di payiza sala 1918’an da li Stanbolê dest bi derketinê kiriye. Wusa tê zanîn ku organa neresmî ya Komela Pêşketina Kurdistanê bûye. Jîn 25 jimare hatiye weşandin... Jîyana xwe nêzîkê salek domandîye. Jimareya wê ya paşîn, yanî ya 25’an di tarîxa 2-10-1919’an da derketîye. Kovar piştê wê tarîxê hatîye girtin. Û bi wî awayî di dîroka gelê Kurd da veşîrîye”⁴⁸.

Kovara Jîn, di hejmara pêşîn de amanca xwe weha dide diyarkirin:

“Jîn ne ji bo bi destxistina lişteka (menfeet) maddî derdikeve. Amanca wê belavkirina zanîne ye li ser jiyana Kurd a dîrokî, heqên wî yên neteweyî, bêjeya wî û rewşa wî ya civakî ku ji sedsalên dirêj vir da hatine îhmalkirin”⁴⁸.

“...Em di jimareya 23’yan da ragîhanek dibînin. Di wê ragîhanê da hatîye eşkerakirin ku, wan biryar daye ku Jîn’ê bikin kovareka siyasî...”⁴⁸

Ji 25 hejmarên Jîn’ê 22 hejmar 16 rûpel derketine.

Ev hejmarana jî 24 rûpel in: Hejmara 15., 16. û 25’an⁴⁸.

Kovara Jîn’ê bi Tirkî û Kurdî (Kurmançî û Soranî-Mukrî) derdiket.

Bernamea Kürd Tamim-i Maarif ve Neşriyat Cemiyeti (Komela Kurd ji bo Zanîne û Weşanan) “di tarîxa 2-2-1919’an da di Jîn’ê de bi belavokeka dirêj hatiye çapkirin û ragihandin. Komela kurd ji bo Belavkirina Zanîne û Weşanan, di wê bernama xwe da ragihandiye ku ji dema sazûna xwe pê ve, kargêriya kovara Jîn jî girtiye ser xwe”.

“Serkar û berpirsiyarê kovarê Hemzê Muksî bûye... Berpirsiyariya Hemze ji jimareya pêşîn heta jimareya 20’î dom kiriye”⁴⁸.

Dr. Kemal Mezher Ehmmed, dibêje ku berpirsiyarê kovarê Eşref Hemze bûye⁴⁹.

Hemze yek ji muessisên Kürdistan Teali Cemiyeti bû û bi navê Hemzeyê Muksî dihat naskirin. Pêşgotina kitêba Mem û Zîn a çapa Îstebol’ê, wî bi sernivîsara Edebiyat û Asarê Edebî nivîsiye (1919). Wekî ku M. Emîn Bozarslan dide diyarkirin, ev pêşgotin di hejmara 19. a Jîn’ê de hatiye belavkirin.

Ji hejmara 20. heta hejmara 25. berpirsiyarê Jînê Memduh Selîm bû.

Derheqê Hemzeyê Muksî de, di rojnama Îstebol’ê Vakit (29-5-1925) de xeberek weha heye:

BERPIRSIYARÊ JÎN’Ê LI MUDÎRIYETA POLÎSÊ

Çar pênc kesên ku navên wan li Şark Îstiklal Mahkemesi (Dadgeha Îstîqlal a Rojhelatê) mewzû-behs bûn, ji alî mudîriyeta polîs ve hatin tewqîfkirin. Di nav wan de Seyîd Hemze Efendî jî heye ku li Omerî’yê (qezayekê Mêrdîn’ê ye ku Kurd jê re Mahsert dibêjin-N.M.) mamosta ye û berê jî mudîrê mesûl ê rojnama Jîn’ê (mebesta wî kovara Jînê ye-N.M.) bû. Li gor texmînan dê wan bişînin Diyarbekir’ê.”

Dîsa di rojnama Vakit (14-6-1925) de xeberek weha heye:

SEYÎD HEMZE DÎŞÎNIN DİYARBEKİR’Ê

“Van rojana, dê berpirsiyarê kovara Jîn’ê Seyîd Hemze ku çend roj berê hatibû girtin, bişînin Diyarbekir Îstiklal Mahkemesi (Dadgeha Îstîqlal a Diyarbekirê).”

Rojnama Vakit (12-5-1925) dinivîse ku Kemal Fewzî “bi navê Jîn rojnameke Kurdî derxistiye”. Lê, baş nayê fêmkirin ku ji wê “rojnamê” mebest kovara Jîn e, an rojnama Jîn e.

Rojnama Vakit (12-5-1925), bi vî hawî qala mehkema Kemal Fewzî dike:

Serokê Dadgeha Îstîqlalê Mazhar Müfit (Kansu) dipirse:

“Li Îstebol’ê te û Memduh (Memduh Selim-N.M.), Şukru Mehmed (Dr. Şükrü Mehmet Sekban-N.M.) û Xelîl Xeyalî we hevûdu didît?

Kemal Fewzî:

-Memduh berpirsiyarê rojnama Jîn’ê bû... Kürdistan Cemiyeti (mebest jê Kürdistan Teali cemiyeti ye-N.M.) pişt re bû du şax: Kürd Kavi⁵⁰ û Kürd İctimai Cemiyeti (Komela Civakî ya Kurd).

Serokê mehkemê (Mazhar Müfit-N.M.):

-Dema ku ez waliyê Bedlîsê bûm, we ji min re jî (ev) rojname dişand. Ma gotara te ya bi navê ‘Dema Berê ya Kurdistanê, Nûka û Serxwebûn’ dîtînen separatîst (bölücü) nediparast?... Wê demê we kovara xwe bi rêkûpêkî dişand her derê. Binêre çiqas li min tesîr kiriye ku min hîna jî ew gotara te ji bîr ve nekiriye.”

Piştî ku Kürdistan Teali Cemiyeti bû çend şax, van kesana ku serxwebûna Kurdistanê dixwestin, **Teşkilat-ı İctimaiye Cemiyeti** (Komela Organîzekirina Civakî) danîn:

Emîn Alî Bedirxan (Cizîra Botan)

Ferîd Beg

Şukru Baban (Suleymaniye)

Fuad Baban (Suleymaniye)

Hîkmet Baban (Suleymaniye)

Dr. Abdullah Cewdet (Arapgîr)

Dr.Şukru Mehmed (Paxir Maden)

Kemal Fewzî (Bedlîs)

Ekrem Cemîl Paşa (Diyarbakir)

Necmeddîn Huseyîn (Kerkûk)

Memduh Selîm (Wan)

Xwediyê rojnama **Serbestî**'yê⁵¹ Mewlanzade Rifat

Kovara Jîn ku heta wê gavê ji alî Kürdistan Teali Cemiyeti û Kürd Tamim-i Maarif ve Neşriyat Cemiyeti (Komela Belavkirin a Rewşenbîrî û Weşanên Kurdî) dihat derxistin, êdî bû **organa Teşkilat-ı İctimaiye Cemiyeti** û dest pê kir wek rojnameke rojane derket⁵².

Ji hejmara pêşîn heta hejmara 5. a kovara Jîn'ê de, di binê navê wê de weha hatiye nivîsîn: "**Haftalık Gazete**" (Rojnama Hefteyî), "**Din, edebiyat, ictimaiyat ve iktisadiyattan bahseder Türkçe-Kürdçe mecmuadır**" (Kovara Tirkî-Kurdî ye, behsa tiştên dînî, edebî, civakî û aborî dike).

Ji hejmara 5. pê ve, klîşeya "**Haftalık Gazete**" rabûye, li şûna wî "**Hayat**" hatiye nivîsîn.

KESÊN KU DÎ KOVARA JÎN'Ê DE NIVÎSANDINE

Di kovara Jîn'ê de digel şîrên Kurdî yên klasîk, nivîsên bi Soranî/Mukrî, Kurmancî û Tirkî hene.

Yên ku bi Soranî/Mukrî nivîsandine: **Tewfiqê Suleymaniyeyî** (Pîremêrd), **Muhammed Mîhrî**...

Yên ku Kurmanciya Bakur nivîsandine: **Xelîl Xeyalî** (Kurdîyê Bedlîsî), **Evdîrrehîm Rehmiyê**

Hekarî.

Yên ku bi Tirkî nivîsandine:

Kemal Fewzî

Memduh Selîm

Azîz Yamulkî

Law Reşîd

Siverekli Hilmi (Hîlmiyê Siwêregî)

Îhsan Nûrî

Kamuran Alî Bedirxan

Qadîzade Mustefa Şewqî

Qadîzade Letîf

Dersimli Hüzni (Huzniyê Dersîmî)

Cizreli Mirza (Mîrzayê Cizîrî)

Zaxoyî

Suleymaniyeli İsmail Vedad (İsmail Wedadê Suleymaniyeyî)⁵³

DERHEQÊ KOVARA JÎN'Ê DE HÎN AGAHDARIYÊN DÎN

a) **Cemal Xeznedar** dinîvîse ku "**Sureyya Bedirxan** di 1916'an de, mehê du caran li Qahîre'yê bi **Kurdî-Tirkî-Erebî** kovara Jîn'ê derxistiye. Ev kovar dewama rojnama Kurdistan'ê bû"⁵⁴.

b) **Thomas Bois** dinîvîse ku "**Sureyya Bedirxan**, di 1916'an de bi **Tirkî**, hefteyê de carek Jîn'ê derdixist"⁵⁵.

c) Li gor ku di kitêba **Koçgiri Halk Hareketi** (Tevgera Gelêrî ya Qoçgîrî) de hatiye nivîsîn, **Rahmi Apak** di kitêbeke xwe de (Türk İstiklal Harbi/İç Ayaklanmalar: 1919-1921, c:6, Genel Kurmay Bası-

mevi) dibêje ku rojnama **Jepîn** a **Elîşêr** (Serokekî serîhildana Dêrsîmê ye -N.M.) di nav xelkê de propagandayek tûj diajot (binêre: Koçgiri Halk Hareketi, Komal Basım-Yayıım- Dağıtım, Ankara, 1975, r: 22).

Lê, bi a me **Jepîn** a ku Rahmi Apak qala wê dike, her Jîn e. Ji ber ku bi herfên Erebi nivîsîna "**Jîn**" û "**Jepîn**"ê gelek nêzîkî hev in, dibe ku kelîma "**Jîn**"ê şaş hatibe xwendin.

d) Derheqê Jîn'ê de di **Erzincan Tarihi** (Dîroka Erzincan'ê) de (rûpel:152) weha hatiye nivîsîn: "Di dema Mutarekeyê de (Mutarekeya Mondros'ê-N.M.) **Heyder Beg** çûbû Îstebol'ê û bûbû endamê Kürd Teali Cemiyeti. Heyder Beg gava ku vegeriya **Umranîyê** (Qezayeke Sêwasê ye-N.M.), li wir di bin serokatiya xwe de şaxeke (şube) Kürd Teali Cemiyeti vekir û hinek serek'êşir û axayên Der-sim'ê jî kir endamê wê. Wî, **rojnama Jîn** ku organa propaganda ya **Cemiyet**'ê bû tevî hinek broşurên ku derheqê serxwebûna Kurdistan'ê de hatibûn nivîsîn, anîn, bi **Elîşêr** dan xwendin û propaganda xwe domand."

Wusa tê fêmkirin ku **rojnama Jîn** a ku Erzincan Tarihi li vir behsa wî dike jî her **kovara Jîn** e.

Deh hejmarên pêşîn ên kovara Jîn'ê, digel orjînal (bi herfên Erebi) û wergerê, bi herfên Latîni, ji alî **M. Emîn Bozarslan** ji nû ve hatin çapkirin.

Tarîxa derketina çend hejmarên kovara Jîn'ê ev in⁵⁶:

no	tarîxa derketinê
1	7 teşrînî sanî 1334/1918
5	12 kanûnî ewwel 1334/1918
10	2 şubat 1335/1919
15	3 mart 1335/1919
20	4-6-1919
25	2-10-1919

10

KURDİSTAN

İstanbul, 1919

برنجی سنه ۲۲ تیسان ۱۳۳۰ = ۱۹۱۹ - ۶ دد

کوردستان

تالی ۲۰۰ شتابه ۱۲۰
۳ سان ۷۰ فروخته

تالی ۲۰۰ آلی آلی ۱۲۰
۷۰ فروخته

سیاسی، اجتماعی، ادبی و علمی اوله رق هفته ده بر دمه نشر اولتور

Li gor pênc hejmarên ku me dîtine, kovareke du hefteyî ye.

Sernivîskarê wê: **Arwasîzade Muhammed Şefîq**

Xwediyê îmtiyaz û berpirsiyarê wê: **Muhammed Mihri**⁵⁷

Wek kovara Jîn'ê ev kovar jî di çapxana **Necm-i İstikbal**'ê de hatiye çapkirin.

Dr. Kemal Mezher Ehmed dinivîse ku: "Navê berpirsiyarê wê **Seyîd Huseyn bû**."⁵⁸ Lê, wekî me li jor jî nivîsand, di hejmarên ku me dîtine de (**hejmarên 2., 3., 4., 5., 6.**) ev nav tune.

Cebbar Cebbarî jî dinivîse ku hejmara 1. di 25 rebûlê ewwel 1337'ê Hîcîrî de derketiye, "çend car rismên Selaheddîne Eyûbî, Hemze Beg, Şeyxulîslam Îbrahîm Efendî Heyderî û çend navdarên din" tê de çapkirine. "Xwediyê wê **Muhammed Mihri** û berpirsiyarê wê **Seyîd Huseyn bû**."⁵⁹

Derheqê vê kovarê de malumatên cihê cihê hene:

Li gor **Cemal Xeznedar**: "**Kovareke hefteyî ya edebî bû, li Îstebol'ê ji alî Muhammed Mihri dihat derxistin.** Heta 1918 weşana xwe domand û li ser hev 37 hejmarên wê derketin."⁶⁰

Mamoste **Elaeddîn Secadî** jî weha dinîvîse: “Kurdistan rojnameyek hefteyî, siyasî û edebî bûye. **Muhammed Mîhrî li Îstenbol’ê** hejmara 1. di 25’ê rebîûlaxir a 1337’ê Hicrî/1917’an de derxistîye. **Sî û heft hejmarên wê** derketin û di 7’ê receb a 1338’ê Hicrî/1918’ê Mîladî de êdî nema derket.”⁶¹

Lê, Mamoste Secadî mîladiya van tarîxana şaş nivîsiye. Çimkî 25’ê rebîûlaxir a 1337’ê Hicrî beramberê 1918’yê Mîladî ye û 7’ê receba 1338’an jî beramberê 1919’yê Mîladî ye.

Dîsa **Dr. Kemal Mezher Ehmed** gava ku behsa wan hejmarên ku dîtiye dike, dibêje: “Di binê navê kovarê de bi Tirkî dinîvîse ku ‘**siyaset ne têda çi behs bi çi zimanî bibe bila bibe, heftê carekê belav dîke**’. Lê, ji wan hejmarên ku me dîtine welê diyar e ku ji herdu hefteyan carê bi pênc zimanan (**Kurdî-Tirkî-Erebî-Farisî-Frensî**) derdiket. Hejmara dawî ya ku min dîtiye, hejmara 19. ya sala dudoyan e û li ser wê hejmarê tarîxa 29 mart 1336/7 receb 1338/1920 heye. **Ev 19 hejmar, li ser hev 256 rûpel in**. Kovareke rêkûpêk e û gelek hejmarên wê bi rismên navdarên Kurd xemilandiye. Kovara Jîn’ê gelek caran di rûpelên xwe yên dawîn de xebera derketina wê (kovara Kurdistan-N.M.) û naveroکا wê dida.”⁶²

“Bawer nakim ku li dunyayê rojname yan jî kovarek hebe ku gotarên xwe bi pênc zimanên cihê belav kiribe.”⁶³

Divê em bibêjin ku di wan hejmarên ku me dîtine de ne rism û ne jî nivîsên bi Frensî hene.

Di rûpela dawî ya hejmara 6. de hatiye nivîsîn ku ev kitêbên Kurdî li îdarexana kovara Kurdistan’ê de peyda dibin:

- 1) **Eqîda Mela Xelîlê Sîrdî** (menzûm îlmîhal û îlmê ehlaq)
- 2) **Eqîda Mela Ehmedê Xanî** (menzûm îlmîhal)
- 3) **Eqîda Kurdan -Ebdurrehîm Efendî** (menzûm îlmîhal)
- 4) **Muqeddimetû’l-Îrfan -M.M.** (broşûreke e ku xizmeta yekîtiya zimanê Kurdî dike)

Di eynî rûpelê de mizgîna derketina hejmara 16. ya kovara Jîn’ê heye û kovara jîn ji xwendevanan re tê tewsiye kirin.

Ji çavkaniyeke din tê fêmkirin ku di hejmara 9. ya Kurdistan’ê de (rûpel:109-112) bi vî navî nivîseke Tirkî heye: “**Tercuma muxtira ya serokê delegasyona Kurdan, Cenabê Şerîf Paşa ye ku pêşkêşî Konferansa Sulhê (li Sewrê -N.M.) kiriyê.**”⁶⁴

Dr. Maruf Xeznedar dibêje ku hejmara 8. û 9. ya rojnama Kurdistan’ê li cem wî hene. Li gor wî xwediye wê: **Muhammed Muhri** û sernivîskarê wê: **Muhammed Şefîq Erwasîzade** ye. Dr. Maruf Xeznedar ji hejmara 9. şîreke bi navê “**Cewanan**” ya **Qazîzade Mistefa Şewqî** neqil dike⁶⁵.

Çend nivîsên bi Tirkî ji hejmara 3. ev in:

- Bi munasebeta kovara Kurdistan’ê -**Kemal Fewzî**
- Seyahet ber bi Kurdistan’ê -**Ehmed Wehbiyê Xarpêtî**
- Ji rojnama Îleri (Ati) re -**Îzzet Melîh**

Di hejmara 6. de şîreke bi navê Delaliya Zarokan heye ku ji **’Eşîra Mîran Zeyno** nivîsandiye. Tarîxa derketina hin hejmarên kovara Kurdistan’ê ev in:

no	tarîxa derketinê
1	28 rebîyul axîr 1337/30 kanûnî sanî 1335/31-1-1919
2	12 cemazîyel ûla 1337/9 şubat 1335/1919 - 12 rûpel e.
3	25 cemazîyel ûla 1337/25 şubat 1335/1919 - 12 rûpel e.
4	13 cemazîyel axîr 1337/15 mart 1335/1919 - 12 rûpel e
5	2 receb 1337/3 nîsan 1335/1919 - 12 rûpel e.
6	21 receb 1337/22 nîsan 1335/1919 - 12 rûpel e.
9	11 hezîran 1335/1919
13	31 agustos 1335
19	7 receb 1338/29 mart 1336/1920 ⁶⁶

JÎN (rojname)

Îstanbul, 1919-1920

Wusa xuya ye ku ev rojname dewama kovara Jîn'ê ye. Çavkaniyên ku derheqê vê rojnamê de malumatên didin, gelek caran kovara Jîn û rojnama Jîn tevlihev dikin. Jixwe di bin navên her çar hejmarên pêşîn ên kovara Jîn'ê de jî îbareya "**Haftalık Gazete**" (Rojname Hefteyî) heye.

Di vî warî de, di hin çavkaniyan de van malumatên jêrîn hene:

Li gor Zinnar Sîlopî, berê ji alî Komela Hêvî'yê dihat derxistin, organa **Teşkilat-i İctimaiye Cemiyeti** bû, pişt re bû rojnameyek rojane⁶⁷.

Dîsa li gor ku **Zinnar Sîlopî** dibêje: di hejmara 28. (20 teşrînnewel) a rojnama Jîn'ê de gotareke **Suleyman Nazîf** bi navê "İzmir Kürdistan Değilse ya Kürdistan Nedir?" (Ger Îzmîr ne Kurdistan e, Kurdistan Çi ye?) heye⁶⁸.

Li gor **M. Emîn Zekî** "kovareke hefteyî" bû, "**amanca wê serxwebûna Kurdistan'ê bû.**"

"**Memduh Selîm û Kemal Fewzî** derdixist. Heta sala 1920'î **32 hejmarên wê derketin.**"⁶⁹

Di çavkaniyek Tirkan de jî weha hatiye nivîsîn: "Endamên Kürt Teali Cemiyeti ku di 1918'an de li Îstenbol'ê hatibû damezirandin, piştî demekê ji ber hin sedemên stratejîk li hev nekirin û ji hev veqetiyên, grûbek ji wan bi navê **Teşkilat-i İctimaiye** komeleyek danî, ev (rojname Jîn'ê-N.M.) jî organa wê komela nû bû."⁷⁰

Li gor **Cebbar Cebbarî** jî "rojnameya Jîn: rojnameyek edebî û hefteyî ye, xwediyê wê **Muhammed Hemze** ye. Li dawiya **Şerê Pêşîn ê Cîhan'ê**, bi taybetî sala 1919'an de, li Îstenbol'ê, bi **Kurdî û Tirkî** dest bi weşanê kir. Van rewşenbîrên **Kurdan** ên navdar di vê rojnamê de dinivîsand: **Memduh Selîm, Kemal Fewzî** (serbazekî eskerî bû, nivîskarekî hêja û şaîr bû), **Emîn Bedlîsî** û **Dr. Abdulla Cewdet**. Ev rojname, bi firehî li **Misir û Îstenbol'ê** li gelek navçeyên **Kurdan** dihat belavkirin. **Komek xwendevanên wî yên taybetî hebû.**"⁷¹

Cemal Xeznedar jî dibêje: "Ji alî **Memduh Selîm Beg û Kemal Nurî** li Îstenbol'ê, bi **Kurdî** hatiye derxistin. **Rojnameyêke edebî û ictîmaî ye, hejmara wê ya pêşîn di 1919'an de derket.**"⁷²

Li gor **Dr. Maruf Xeznedar** jî: "Jîn, rojnameyêke hefteyî bû. Hin rewşenbîrên **Kurdan** wek **Hemze, Memduh Selîm, Kemal Fewzî** sala 1337 Hicrî/1919 Mîladî de li Îstenbol'ê derxistine. Hejmara 32. di cemaziyelûla 1338 Hicrî/kanûnaduwem a 1920'an de derketiye (binêre: **Tarîxe'l-Kurd we'l-Kurdistan**, cild: 2, r: 352). Min bi xwe tu hejmareke wê rojnamê nedîtiye û nizanîm li kuderê jî hene. Di destnivîsa **Necmeddîn Mela** de tê gotin ku: ev helbest û pêşgotina wê, di Jîn'a Îstenbol'ê de hatiye belavkirin, lê nehatiye nişankirin ku kîjan hejmar e."⁷³

Kemal Fewzî ku ji mulazimtiyê teqawîd bûbû û di 1925'an de ji alî **Kemalîstan** ve hatibû îdamkirin, di îfada xwe de digot ku di dema **Mutarekeyê** de li Îstenbol'ê bû, her di wê wextê de endamê du komelan (**Kürt Teali Cemiyeti** û **Vilayet-i Şarkiye Cemiyeti**) bû û du mehan sekreteriya yekê jî kiribû. Pişt re dev ji vî karê xwe berdide û dest bi derxistina rojnama Jîn'ê dîke. **Kemal Fewzî** gelek belavok jî daye çapkirin û van belavokana bi wasita serekê 'eşîra Şırnaq'ê di nav **Kurdên Tirkîyê** de belav dikir⁷⁴.

Di rojnama **Vakit** (7-6-1925, rûpel: 3) de hatiye nivîsîn ku di **rojnama Jîn'ê** (25 şubat 1341) de⁷⁵ bi navê "**Hiss-i Kable'l-Vuku**" helbestek bi **Tirkî** hatiye çapkirin. Di bin helbestê de jî "28 nisan 1918, **Kazim Wehbiyê** ji **Erxenî (Ergani Madeni'nden Kazım Vehbi)**" heye. Em dizanin ku **Kazim Wehbî**, mebûsê **Ergani Madeni'yê** bû.

Di hejmara 32. a rojnama Jîn'ê (rûpel: 2) de nivîsek Abdullah Cewdet bi navê "Lütfi Fikri Bey" heye. Di vê nivîsa xwe de Abdullah Cewdet rexne li Tevgera Anadolî (ya Kemalîstan) digre:

"Rica dikim Lütfî Beg, tu dixapîni yan tu bi xwe têyî xapandin? Ez te layiqî van herdu tiştan jî nabînim. Ma tu dibêjî qey Îttîhad-Tereqqî gava were, wê li serî Talat Beg bi def û zirne û şahî were? Gelo yên ku li Anadolî'yê dişewitînin, dişkinin, serjê dikin kî ne? Ma yên ku li vir di bin navê tewir tewir partiyan de jahr û qotikê belav dikin kî ne?"⁷⁶

Di rojnama Jîn'ê de (21 receb 1338/mart 1920) nivîseke din ya Abdullah Cewdet bi navê "Milletler ve İnsanlık" (Millet û Mirovayeti) heye. Di vê nivîsa xwe de Abdullah Cewdet, bi kurtî weha dibêje: Divê ku em ne tenê ji bo menfe'eta xwe lê ji bo hemuyan prensîbên Wilson qebûl bikin. Prensîbên mafê çarenûsî yê milletan û yên wekhevî û azadiya milletan divê ji bo Kurdistan'ê jî bîn qebûlkin. Ji bo Tirkan karê herî aqilane ev e ku hêza xwe ji bo bindestkirina Erebb, Çerkez, Kurd, Laz, Ermenî û Rûman xerc nekin⁷⁷.

no	tarîxa derketinê
28	20 teşrînî ewwel 1919 ⁷⁸
32	cemazîyel ûla 1338/kanûnî duwem 1920

□□□

Herwekî ku me di destpêka nivîsa xwe de jî gotibû, ji 1920'î heta 1950'yê dewleta Tirkîyê fersend nedaye ku Kurd rojname û kovaran derxin. Ger ev hovîtiya dewleta Tirk nebûya bêguman wê gelek rojname û kovarên Kurdî derketana. Mesela bi qasî ku rojnamên Tirkan dinivîsînin ji Zazayên Çermugê, kurê Hecî İbrahim Dr. Fuad (1887-1925), çend meh berê Serîhildana Şêx Seîdê Pîran'ê, li Diyarbekir'ê ji bo derxistina rojnama Mezopotamya'yê hazirî dikir⁷⁹.

12

AGRÎ

Agrî, 1929-1930

Wekî ku di hinek çavkaniyan de jî hatiye nivîsîn, di dema Serîhildana Agrîyê de, serokê serîhildanê Îhsan Nurfî, bi navê Agrî rojnameyek derxistîye.

Îhsan Nurfî bi xwe, di kitêba xwe ya bi navê **La Revolte de l'Agri Dagh** (Serîhildana Çiyayê Agriyê) de weha dibêje:

"Li Agriyê bi navê Agrî rojnameyeka Kurdî hate belavkirin. Ji ber ku kaxiz kêm peyda dibû, ev rojname hindik dihat derxistin û belavkirin. Rojnama Agrî, ji tunebûna daktîloyê bi dest dihat nivîsandin."

Wekî ku Îhsan Nurfî dibêje, ev rojname, **organa resmî ya têkoşerên Serîhildana Agriyê** bû. Vê rojnamê, di nivîseka xwe ya bi navê "(Kuştina) Du Çivîkan bi Kevirek" de behsa dek û dolabên karbidestên Tirkîyê dikir ku çawa wan dixwest navbera Kurd û Farisan xera bikin⁸⁰.

Nivîskarê Ermenî **Garô Sasûnî** jî behsa nivîseke Îhsan Nurfî dike ku bi naznavê (pseudonyme) **Cemşîd** di "organa şoreşger a Kurdî: **Egrî**" yê de derketiye. Îhsan Nurfî di vê nivîsa xwe de **ji Kurdan dixwaze ku li hember orduya Tirkan bi mêranî çek hilgirin û bi hev re li dij êrîşên wan bisekin**⁸¹.

Di kitêba Zinnar Sîlopî de marş(xweşxan)eke Kurdî heye ku ji hejmareke rojnama Agrî'yê hatiye girtin⁸².

Di çavkaniyeke Tirkan de jî hatiye nivîsîn ku di dema Serfîhildana Agriyê de **Xoybûn**'ê bi navê **Agri Agir Dîbarîne** bultenek derdixist.

Her di wê çavkaniyê de hatiye nivîsîn ku Îhsan Nuri, li Çiyayê Agriyê bi navê **Gaziya Welat** rojnameyek derdixist û bi wê rojnamê dixwest ku daxwaz û amancên xwe bi xelkê navçeyê bide zanîn⁸³.

13

DICLE KAYNAĞI (ÇAVKANIYA DİCLÊ)

İstanbul, 1948

Li gor hejmarên ku me dîtine (hejmara 28. û 30.) di binê navê wê rojnamê de ev îbare heye: “**Haftalık müstakil siyasi gazete/Herşey Halk İçin**” (Rojnameyek siyasî û serbixwe ye/Hertişt ji bo Gel). Mezinahiya van hejmaran: 50 × 34 cm.

Buhayê wê: 10 quruş e.

Xwediyên wê: **Hüseyin Dikici, Şehmus Elmas** (Ev Şehmus Elmas: **Musa Anter** bi xwe ye).

Yê ku karûbarê nivîsan îdare dike: **Hüseyin Dikici** (Hüseyin Dikici, ji sekreteriya Siyasal Bilgiler Fakültesi teqawîd bûye).

Dicle Kaynağı, bi **Tirkî** derdiket. Li gor hin çavkaniyan hejmarên 20. û 21. jî di 1948'an de derketine⁸⁴.

Dr. S. A. Şivan jî ji wê rojnamê weha dinivîse:

“Di temmûza 1948'an de hin xwendekarên unîversîteyê⁸⁵ û rewşenbîrên Kurdan li dora **kovara hefteyî, Dicle Kaynağı** ya ku **Musa Anter (Şehmus Elmas)** derdixist de civiyan û di **çarçewa qanûnan de li gor îmkânên xwe li ser mesela Rojhelatê (Kurdistan'ê) têkoşîna fikrî didan**”⁸⁶.

Di hejmara pêşîn a rojnama **Dicle- Fîrat**'ê de (1-10-1962) nivîseka **Tirkî (Bütün Ümidimiz Okuyan Gençlerdedir: Hêviya me Xortên Xwende ne)** bi îmza **Amedî** hatiye belavkirin ku ji **Dicle Kaynağı** (1949) hatiye girtin.

Hin nivîsên hejmara 28. a **Dicle Kaynağı** ev in (Nivîs hemû bi **Tirkî** ne):

- Şeva Diclê** (Bi munasebeta 10. saliya avabuyîna **Dicle Yurdu**, di 21'ê Adarê de wê şevê çêbibe).
- Qultek ji Kaniyê: Ceza Peran (Anter)**
- Pêla Kurt: Xewna bi Xof (H.D.)**
- Mîzah (Rahşan)**
- Hin dîtin: Peters Familias (M. Ander)**
- Ji Xalê Minê Inco re (Av. Baki Tekin)**

Hin nivîs ji hejmara 30. ev in:

-**Ji bo Pêşdebirina Bajarên Rojhelatê Reforma 'Erdan (Toprak Reformu) jî Lazim e (Av. M. Remzi Bucak)**

- 10. **Saliya Avabûyîna Dicle Yurdu (Dr. Karahan)**
- Pêla Kurt: Tava Rojhelatê (li ser Dicle Talebe Yurdu)-H.D.**
- Derd û Daxwaza Gel: Nameyek Vekirî ji Wezîrê Daxiliyê re (Hamit Fendoğlu)**
- Gava ku Dor Tê: Bextê Rojhelatê (A. Şirvani)**

Tarîxa derketina çend hejmarên Dicle Kaynaği:

no	tarîxa derketinê
20	1948
21	1948
28	3-3-1949 (çar rûpel e)
30	17-3-1949 (çar rûpel e)

14

ŞARKIN SESİ (DENGÊ ROJHELATÊ)

İstanbul, 1950

Ev rojname bi Tirkî derdiket. Di bin navê rojnamê de ev îbare heye: “Haftalık müstakil siyasi, ictimai gazete” (Rojnameyek hefteyî, siyasî, civakî ya serbixwe ye).

Xwedî û yê ku karûbarê nivîsan îdare dike: **Samed Avşar**

Dr. S. A. Şivan jî qala Şark Mecmuası'yê dike ku di çileyê paşîna 1950'yî de derketiye⁸⁷. Lê em bi xwe nizanin, ya ku Dr. Şivan qala wê dike gelo rojname **Şarkın Sesi** ye yan na.

Rojname **Şarkın Sesi** ya ku em pê dizanin rojnameyek hefteyî ye û hejmara wê ya pêşîn di 18-5-1950'yî de derketiye, çar rûpel e.

Musa Anter jî qala Şark Mecmuası'yê dike ku li Îstebol'ê derketiye⁸⁸.

Me bi xwe tenê hejmara pêşîn a rojname **Şarkın sesi** dîtîye. Rojname di vê hejmara xwe de bi hawakî pozîtîf behsa îqtîdara nû ya Partiya Demokratê (**Demokrat Partisi**) dike û navê mebusên “Rojhelatê” jî hatine nivîsîn ku navê **Dr. Yusuf Azizoglu** û **Av. M. Remzi Bucak** jî tede ye. **Samed Avşar** bi navê **Matbuatımız ve Şark** (Çapemeniya me û Rojhelat) sernivîsa vê hejmarê nivîsandiye.

26-Çirîkey Kurdistan, London, no: 3 (tişrînî duwem 1980), r: 60

27-**Ali Emiri** (1857-1923): Nivîskarekî Diyarbekirî ye ku bi navê **Osmanlı Vilayat-i Şarkiyesi** (Wîlayetên Rojhelat ên Osmanî), **Tezkire-i Şuara-i Amid** (Antolojiya Şairên Diyarbekirê) û **Esami-i Şuara-i Amid** (Navên Şairên Diyarbekirê) çend kitêb nivîsandiye. Wî gelek jî kitêban hez dikir û jî 14000 (çarde hezar) î zêdetir kitêbên wî hebûn. Van kitêbana jî dewleta Tirkîyê re beşxand. **Millet Kütüphanesi** (Bîbliyoteka Millet) ya ku îro li Îstebolê ye, jî van kitêbên wî pêk hatiye.

Li gor ku Ali Emiri dibêje, dema ku ew di zarotiya xwe de li Şirwanê li cem xalê xwe (qeymeqamê Şirwanê) bûye Kurdî jî hîn bûye (binêre: **Beysanoğlu, Şevket**; Diyarbakırli Fikir ve Sanat Adamları, cilt: 2, İstanbul, 1960, r: 139-174).

28-**Beysanoğlu**, cilt: 2, r: 146, 324

29-**Yamulkî, 'Ebdulezîz**; Kürdistan ve Kürd İhtilalleri, Bağdat, 1947, r: 56

30-Ehmed, r: 231, 73-74

31-**Anter, Musa**; “Yekbûn/1914'te Çıkan Dergi”, Doğu (Aylık

Bilimsel Dergi), İstanbul, no: 1 (Aralık 1969), r: 29-30

32-Em nizanin ev **Muncî** kî ye, dibe ku naznav be. Lê, her di wê demê de bi navê Muncî birayekî mezin ê Lutfî Fikrî heye (Lutfî Fikrî mebusê Dersim'ê bû).

Kelîma **muncî** bi xwe di Erebi de, di me'naya **xelaskar** de ye.

33-Sîlopi, r: 35

34-Tunaya, r: 406

35-Celîl, r: 94

36-Cebbarî, r: 148

37-Tunaya, r: 406

38-Hanioglu, r: 317-318

39-Ji bo agahdariyên zêdetir binêre: **Malmîsanîj**; Yüzyılımların Başlarında Kürt Milliyetçiliği ve Dr. Abdullah Cevdet, Jîna Nû Yayınları, Stockholm, 1986

40-Yê ku ji Jîn, no: 679 (1942) neqil dike: **Umêd Aşna**, “Çend Layenêkî Şardirawe le Jiyani Rojnamegeriyê Pîremêrdî Nemir”, Karwan, Hewlêr, no: 39 (kanûnî yekem 1985) r: 37
41-ufûl: Zimanê Osmanî de bi me'na windabûn, windabûna

stêrkan û mirin'ê (bi mecazî) de bikar tê.

42-Hanioglu, r: 318

43-Silopî, r: 36

44-binêre: **Zeki, M. Emin**; Kürdistan Tarihi, Komal Basım-Yayım-Dağıtım, İstanbul, 1977, r: 190

45-**Bali Xan-Rohat**; Berevoka Helbestvanên Kurd, Weşanên KOM-KAR, 1982, r: 104

46-Hanioglu, r: 317, 318

47-Celil, r: 94

48- Jîn, Kovara Kurdî-Tirkî (Kürtçe-Türkçe Dergi): 1918-1919, cild: I, Wergêr ji tîpên Erebi bo tîpên Latîni: **M. Emin Bozarslan**, Stockholm, 1985, r: 9, 13, 11

49-Ehmed, r: 49

50-**kavi** (qewî): bi hêz, bi quwwet

51-**Rojnama Serbestî** ya **Mewlanzade Rifat** di navbera 1908 û 1913'an de li Îstebol'ê derdiket. Sernivîskarê wê **Hasan Fehmi**, ji ber nivîseke xwe ya ku li dijî Îttîhad û Tereqqî nivîsandibû hat kuştin.

Li gor hinek çavkaniyan rojnama Serbestî di 19'yê sibata 1913'an de hatiye girtin û ji hejmara 192 heta 197 bi navê **Ahali** derketiye.

Serbestî di dema Mutarekeya Mondrosê (1918) de jî derketiye û carna di rûpelên xwe de cih daye nivîsên li ser Kurdan jî. Mesela, nivîseke **Kamuran Alî Bedirxan** bi navê "Kurdistan-3" di hejmara 2327 ya Serbestî'yê de (2 kanuniyani 1919) heye.

Qasî ku çavkaniyên Tirkan dinivîsin, rojnama Serbestî'yê wek organa Osmanlı Ahrar Fırkası (Partiya Azadîxwazên Osmanî) bû (binêre: **Tunaya**, r: 147).

Li gor hinek çavkaniyan jî rojnama Serbestî'yê piştigiriya **Damat Ferit** dikir û dijî tevgera Kemalîstan bû (binêre: **Erzincan Tarihi**, r: 147-148).

Çapxana Serbestî (**Serbestî Matbaası**)'yê jî di 1329 (1913-1914)'an de kitêbeke **Celadet Bedirxan û Kamûran Bedirxan** bi navê "**Edirne Sûkutunun İçyüzü**" (Rastiya Teslîmbûyîna Edirne) çapkiriye (binêre: Hanioglu, r: 432, 293, 319-321).

Silvio van Rooy û **Kees Tamboer** (ISK's **Kurdish Bibliography**, Amsterdam, 1968, Nr. 1, volume: B, r: 523'an de) dibêjin ku rojnama **Serbestî** jî alî Bedirxaniyan di 1918'an de hatiye derxistin, lê, wekî ku me li jorê jî qal kir, xwediyê rojnama Serbestî'yê **Mewlanzade Rifat** e.

Ji bo rojnama Serbestî û **Mewlanzade Rifat** binêre:

-**Yalçın, Hüseyin Cahit**; Siyasal Anılar, İstanbul, 1976, r: 30, 69

-**Türk Basın Tarihi**, r: 107-108

-**Malmîsanij**, r: 51-52

52-Silopî, r: 60

53-Wusa tê fêmkirin ku **İsmail Wedad** kurê **Pîremêrd** (Hecî Tewfîqê **Suleymaniyeyî**) e.

54-Xeznedar, r: 60

55-**Bois, Thomas**; "La presse Kurde", Encyclopédie de l'İslam, r: 487

56-binêre: Jîn, Kovara Kurdî-Tirkî: 1918-1919, cild: I, II

57-Derheqê **Muhammed Mihri** de ji bo malumatên zêde binêre: **Malmîsanij**, r: 70-73

58-Ehmed, r: 233

59-Cebbarî, r: 148-149

60-Xeznedar, r: 6

61-Secadî, r: 559

62-Ehmed, r: 233

63-Ehmed, r: 94

64-Hanioglu, r: 318

65-**Xeznedar, Dr. Maruf**; "Dr. Mistefa Şewqî Şairî Niştîmanperwerî Xakî Mukriyan"

binêre: **Mistefa Şewqî û Peyje**, sax kirdinewe w lêkolînewey: **Mumtaz Heyderî**, Hewlêr, 1985, r: 83-89

Dîsa ji bo hejmara 8. 9. ya kovara Kurdistan'ê binêre:

Dr. Maruf Xeznedar, "Hendê Destnûsî Kurdîy Mînorskî le Leningrad û Du Rojnameyê Kurdistan le Estemul", Govarî Rojî Kurdistan, no: 43-44 (kanûnî yekem 1977), r: 38-44

66-Li gor **Elaeddin Secadî**, hejmara 37. ya kovara Kurdistan'ê di vê tarîxê de (7 receb 1338) derketiye (**Secadî**, r: 559

67-Silopî, r: 60

68-Silopî, r: 185

69-Zekî, M. Emîn; r: 190

70-**Gürsel, Dr. İbrahim Ethem**; Kürtçülük Gerçeği, Ankara, 1977, r: 190

71-Cebbarî, r: 149

72-**Xeznedar, Cemal**; r: 7

73-**Xeznedar, Dr. Maruf**; Le Babet Mêjûy Edebi Kurdiyewey (Brîfî ye le Çwarde Lêkolînewey), Bexdad, 1984, r: 148

74-Yê ku ji **S.B. Avanesav** neqil dîke: **Hasretyan, Prof. M.A.**; 1925 Kürt Ayaklanması, Jîna Nû Yayınları, Stockholm, 1985, r: 26

75-Wusa xuya ye ku ev tarîx şaş e, çimkî 25 şubat 1341'ê Rûmî beramberî 1925'ê Mîladî ye.

Ji vê rojnama Jîn'ê mebest, dibe ku kovara Jîn (1918-1919) be.

76-Hanioglu, r: 297

77-Hanioglu, r: 321

78-Silopî, r: 185

79-Yê ku ji rojnama **Akşam** (7-5-1925) neqil dîke **Hasretyan, Prof. M.A.**, r: 70

80-**General İhsan Nouri Pasha**, La Revolte de l'Agri-Dagh/Ararat, Genève, 1986, r: 123, 129-130

81-Sasunî, r: 201

82-Silopî, r: 112

83-**Vedat, Şadillî**; Türkiye'de Kürtçülük Hareketleri ve İsanlar, cilt: 1, Kon Yayınları, Ankara, 1980, r: 128

84-Bülletîn Mensuel du Centre d'Etudes Kurdes, no: 4 (1949), Paris, r: 2

85-Her di wê demê de li Îstebol'ê jî alî **Xarpêtîyan** ('Elazizîyan) jî çend rojnâme bi Tirkî hatine derxistin. Rojnama mîzahî: **Kürsübaşı** (1944-1959) ku xwendekarên **Xarpêtî** derdixist û rojnama **Harput**'ê (1949) ji bo vê yekê du nimûne ne. Lê em derheqê naveroka van herdu rojnâman de zêde tişt nizanin (ji bo van herdu rojnâmayan binêre: **Sunguroğlu, İshaq**; Harput Yollarında, cilt: 2, İstanbul, 1959, r: 540

86-**Şivan, Dr. S.A.**; Kürt Millet Hareketleri ve Irak'ta Kürdistan İhtilali, r: 106

87-Şivan, Dr. S.A., r: 106

88-Anter, Musa; Doğu (Aylık Bilimsel Dergi), no: 1 (1969), İstanbul, r: 209

dewama rûpela 4' an

FERHENGOK

awirdan: bianiyana

axînim: axîna min

azî: dengê ji bo sitranê wek lê lê, hay lê, way way û hwd.

bî: bê

boro: were, bê

Caniman: navê gundekî ye li hêla Haymana'yê

ca: ca, de, çika, carekê

cay le riya: ca li riya

çuw: ço, çov

da wiçim: da biçim/dê biçim

de: di...de

de axirê: di axurê

de bira: de bila, de bira

de newalê: di newalê da

destit: destê te

destî tu: destê te

dê: têde, têda, hundur

dêrin: êdf

diçiyay: diçuyî, tu diçuyî

dikerem: dikim

divistim: disekinim, radiwestim

dixwezî: dixwaze

diyer: 'esir

duye: paş, dawî, dû

dwête hînî: keça filankesê, dotê

elgirim: hilgirim

gal: gayan

gawan: gavan

girtige: girtiye

girtin: girtin

gî: gişt, gişk, gi, gî, hemû, hemî, tev

hesp û gal: hesp û gayan

hewaman: hewa me

je: ji

ke: ku

kepîr: kepîr, wirane, xerabe

kirasem: kirasê min

ko: çiya

ko: kuda?

ko diçiyay: kuda diçuyî?

kune: pencere, pace, şibak, kun, qul

le destê min dan: li destê min dana

le duyam diya: li dû min tê

le duyay: li dû wê/wî

le canit: li canê te

le verê: li berê/li ber

le verê yekî vîstan: li yekî xistin

motir: motor/traktor

memik: memik, pêsîr

mêrd: mêr

nawçe: navçe, nav, navber, orte

Necatîn: Necatî (navê lêwîk e)

nedikirdim: min nedikir

newu: nebe

nêdmê: nadim, nadime

nêxwerim (nêxwum): naxwim

nêvarî(ji "varîn")ê: nabare

nîm: niv

nîmerû/nîverû: nivro

nuya: pêş, ber

o: ew

pa: pê, ling

Pakê: navê keçikê

pal: pal (pala gir, pala çiyê)

pes: pez

pêkî: pakî

pirçit: porê te, pirça te

qay: qey

qe: qet

qereçadir: konê reş, qereçadir

qisay: qisê, qisê wê/wî

qul: qûl, insan

ra: ra/re, ji...re

ra mêrd: ji mêrê...ra

ray: wê ra/wî ra, ji wî ra/ji wê ra

riya: rê

riyê male: riya malê

rûj: roj

rûjne: ronahî

serim: serê xwe, serê min

sew: seb, seba, ji bo

sindirîkî: qeydekî, qeyda hespan

sinig-e: sîng

suke: sîng, qazix

şemsîtarî: şeva tarî, hemû tarî, tarîşev

şivan: şivan

têlî: têlek, têlekê; tayek, tayekê

vazî: bazî, lîstik

vindirandin: westandin, betilandin, qerimîn

vîstan: sekinîn, westan

we: bi

we banî: bi ser...

we çuwê: bi çuyê, bi çoyê

wella: welleh

we min dê: bide min, bi min de

we parçey: bi parçekî

wer di: bi...re

werdit: bi te re, ber te, cem te

wêw(we min): bi min

wêw de: bi min de, bide min

wiçim: biçim

wikim: bikim

wikirdan: bikirana

wîzanistan: min bîzanî ba

xericîyay: xericîy, tu xericî, tu derbas buyî

xwîni: bixwîne

yam: eyam, bi 'ewr, 'ewroxî

zefîyano: zefîkirî, şîdandî

zûr: zor, zehmet

Du hunermendên kurd ji Gurcistanê

BESÊ CAFAROVA

- Di îlona 1943'an de li Tîblîs'ê ji diya xwe bû.
- Di 1967'an de Dibistana Hunerî ya Y.Nîkoladzî xelas kir.
- Sala 1968'an li Akademiya Hunerî ya Tîblîs'ê dest bi xwendinê kir. Di beşê dekorasyonê de xwendina xwe domand, bû pispora hunermendiya tevnan.
- Sala 1972'an xwendina xwe xelas kir û li Tiyatroya Muzîkal a komedî xebitî.
- Sala 1974'an li Almanya Rojava beşdarê pêşanga (sergî) hunermendî ya tevnan bû. Di navbera 1972 û 1977'an de li Komara Gurcistanê çend caran beşdarê pêşangayan bû.
- Endama Yekitiya Hunermendên Gurcistanê ye.

ANTON MÎRZOYÎV

- Di 6-10-1950'î de li Tîblîs'ê ji diya xwe bû.
- Sala 1964'an, li Dibistana Hunerî ya Y. Nîkoladzî dest bi xwendinê kir û di 1969'an de xelas kir.
- Di navbera salên 1969 û 1967'an de li Akademiya Hunerî ya Tîblîs'ê xwend, beşê wênekeşî (ressamî) temam kir.
- Endamê Yekitiya Hunermendên Gurcistanê ye û beşdarê hemû pêşangayên komarê buye.
- Di 17-7-1980'î de cara yekem pêşangayeke taybetî vekir.
- Di tabloyên Mîrzoîvîv karakterê însan tê nişandan. Di bikaranîna rengan de jî hostayiya wî diyar e. Mîrzoîvîv xwedî stûleke taybetî ye.

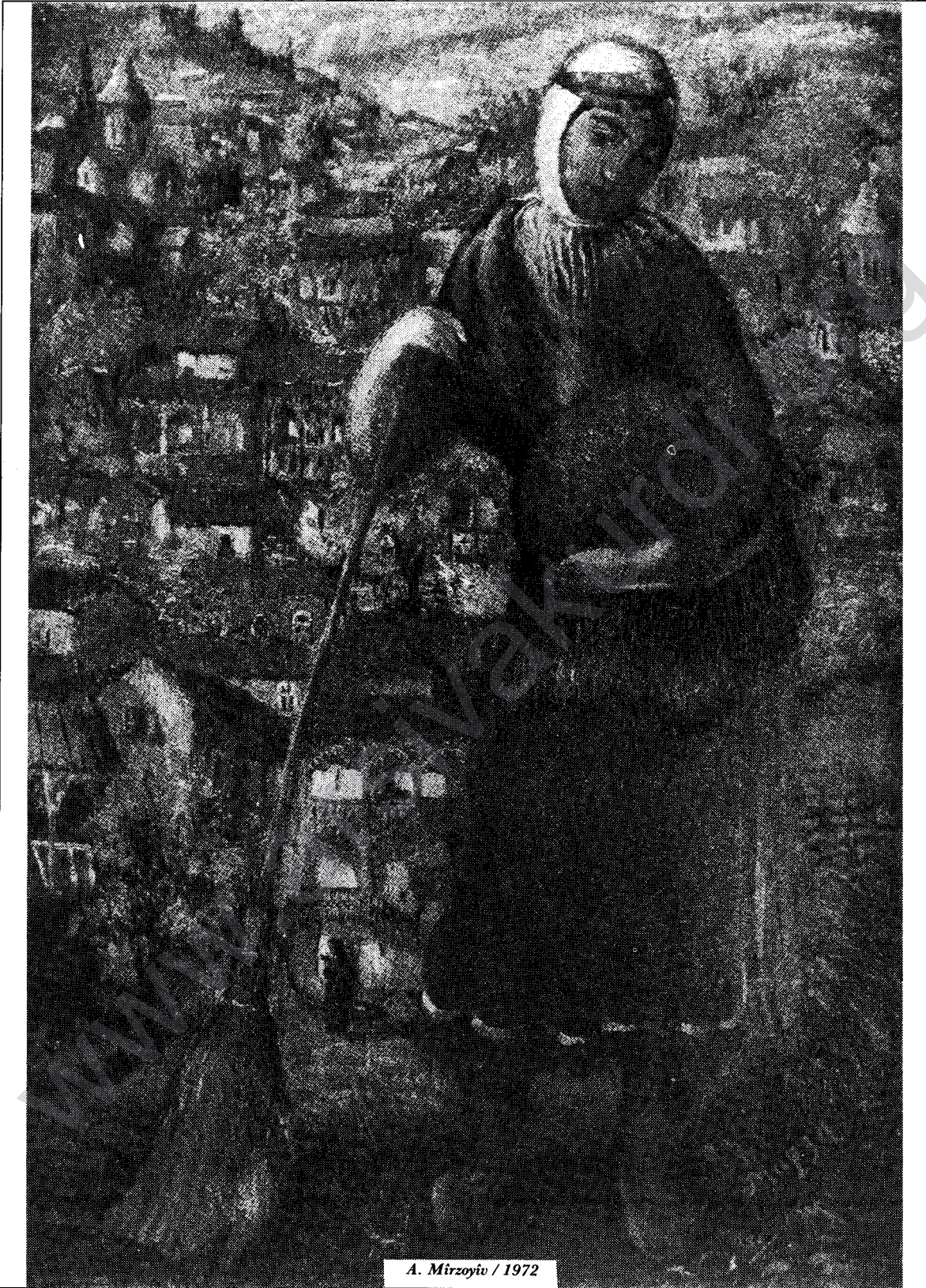
dewama rûpela 8' an

ha bû, ba û bahozeke wiha rabû hişt ku ew ji ramanên xwe şiyar bibe. Ariya kesê şewitî li ber bê rabû mîna ku bê melhebkirin. Her bi wir de diçû ba bi hêz xezeba xwe ji devê xwe bêtir davêt, fikir fîz-fîz wek marê teyar. Di vê navê re dengê kete guhên Siwaro: "Herin ba melik... Herin ba sultan... Ew we dawetî ser dana xwe dike. Mîna her sal ewê dilovanî û xezeba xwe li we belav bike... Yên ku neyin, ceza wan, wê ji ceza kesên salên berê mezin-tir be...

dûmahik heyê

B. Cafarova / 1979

A. Mirzoyev / 1972

Em nûsîney xîwarewe birîtiye le kurteyekî ew wîtare benîrxe Dr. Jemal Nebez, ke le salî 1974 da "Korî zanîyarî kurd" legel dû wîtarî dîda le şewey kitêbêk da le jêr nêwî "berkurtêkî xermanî kurdnasî le Ewropa" bilawî kirdotewe.

Çarçîra be pêwîstî zanî ke ew wîtare be çend beşêk bilaw bikatewe. Ca beşî yekemî terxan dekeyn bo "Sedey nozdeyem" û beşekanî dîş ke le jimarekanî ayindey Çarçîra da bilawî dekeynewe terxan debêt bo "Sedey bîstem".

"Kurte mējûyekî kurdnasî le Elmaniya da"

Beşî yekem

Hewildan bo nasandîni Kurd be Elman mējûyekî konî heye. Dûr niye ew geşnameyey ke le salî 1473 da le layen zêrîngerî Bawariyewe Johann Schiltberger (1394-1427), bilaw kirawetewe, kontrin serçaweyekî Almanî bê ke nawî Kurdî têda hênrawe.

Herweha yekêk le serçawe here konekanî Almanîya w Ewropa ke le barey Kurd û wîlatekeyewe edwên, raportêke bo boney yekêk le cengekanî dewletî Wismaniyewe le jimare (38) î govarî "Türchis - Estats- und kriegs- Bericht" da le layen "Tomas von Wiering" nawêkewe le Hemburg, le mangî şubatî 1684 da bilaw kirawetewe.

Le sedey hejdehemî ferhengîda çend serçaweyekî Almanîman berçaw dekewê ke le barey Kurdewe edwên. Yekêk le wane basî geştêke ke nîbur (Niebuhr) nawêk Kurdûyetî bo wilatî Ereb û ew wilataney der û drawsêy erebin. Le beşî duhemî ew geşnameyeda ke le 1766 da derçuwe, nuser basêkî leser Kurdîş nusîwe¹. Bêrg (Bergh) nawêkîş geşteki kirduwe be Kurdistan û Ermenistan û Gurcistan û Enedol û Êraq da w namîlkeyekî lew bareyewe nusîwetewe w le 1799 da bilawî kirdetewe. Em kitêbe gelê nîgarî ciwanî têdaye w dû nexşey legele².

Le sedey nozdehemî ferhengîda jimareyekî zor serçawey be zimanî Almanî nusrawman leser Kurd û Kurdistan dest ekewê.

Rastiyekey lem sedeye da nek her jimareyekî zor le zana Almanekan le barey ziman û edebiyat û mējûy kurdewe xerîkî lêkolînewe bûn û bes, belku gelêk lew elmananey rêyan kewtote Kurdistan, sa îtir be îşûkarî taybetî xoyan bubê, ya bo pişknîni zanistane bubê, ya bo geştî gêl bûbê, ya bo îşûkarî nihênî w siyasetbazî dewlete kaniyan bubê, leser Kurd û wîlatekey, kem û zor, çak û xirap, nusîniyan bo becê hêştûyn.

Eweşman nabê lebir biçêwewe ke çîroknusî elman Karl May (1842-1912) be bilaw kirdnewey çirokeye **"be naw Kurdistanî kêwîda"**³, nawî Kurd û Kurdistanî nek her le naw elmanekan da, belku le hemû Ewropa da w le sinurekî yekcar firawan da bilaw kirdewe.

Nuserî em çiroke ne le naw Kurda jiyawe w ne Kurdistanîşî be çaw dîwe, belku deng û basekanî tenya be demî le dastan gêrewekanî ew serdeme bîstuwe. Leber ewe hendê le qisekanî ziyatir le qisey heleq û meleq deçin, belam legel eweş da gelê layenî başî rewşî û xu û corî bir kirdnewey Kurdî pişan dawe, wek mîwandarêtî. Eger çî silî leweş nekirdotewe ke Kurd têkra be cerde w rêgir bidate qelem. Her lem çîrokeda zordarî w nalebarî sultanekanî wismanlîşî pişan dawe w derî xistuwe ke kurd zû hel exeletên û be qisey xoş û zimanî lûs tefre edrên.

Her lem sedeyeda (sedey nozdehem), Von Hammer -mêjûnusî nemsayî be naw bang û yekêk le nuseranî mêjûy dewletî wismanlî, le salî 1814 da basêkî leser zimanî kurdî w şewe corcorekanî nusîwe⁴. Ca em base eger le barî zanistiyewe ewende giring nebê, ewa bêguman le barî mêjûyîyewe nixêkî zorî heye.

Le sedey raburdû da pêwendî siyasî w bazirganî dewletî wismanlî be dewletî prusiyay elmanewe zor be hêz bû. Her leber ewe gelêk eferî elman lem dewreda le supay wismanlîda xizmetiyan kirduwe. Yekêk lewane Helmût Fon Moltike bûwe ke le diwayî da bûwe be fîld marşalî supay elman. Moltike be hoy ewewe ke le leşkerî wismanî da efer bûwe, naçar buwe dijî şorişgêre kurdekanî ew deme bicengê. lew namaneda ke Moltike le barey rewşî Turkiyawe le (1836-1839) bo jinekey nusîwin⁵, ewey le bîr neçotewe ke basî azayetî w dlêrî w siwarçakî w cengawerî kurd bika. ew basey ke leser kurd û wilatekey nusîwêti⁶, be tewawî derî dexat ke fîld Marşal Moltike ta çî endazeyek şarezay rewşî û xu û corî bîr kirdnewey kurd buwe w ta çî radeyek dilî be gelî kurda çuwe. Moltike le yekêk le namekanî da ke le Turkiyawe nusîwnî Lêwekrojî lewe kirduwe ke kurdekan yek nagirin û kesiyan piştî ewî tiryar nagrê. Xo eger bêt û yek bigirn û le her kes bo xoyî dûr bikewnewe, ewa dujmin le beryan da xoy nagrê. Moltike debêjê: **"Her yekê lem (serok hozane) tenya leser hozekey xoy ekirdewe. Bêhêzî em gele a leme daye. Xo eger yekiyانبigirtaye jêr ne ekewtin. Belam kesiyan nehatine ser ewey leser ewî tiryar bikenewe. Le katêk da ke Reşîd paşa w Hafîz paşa nawçeyekiyan lîrf eda, ewanî dî bewe dilî xoyan xoş ekird ke agire sûre le xoyan dûre. ta sere chate ser ewanîş"**⁷.

Le sedey rabûrdû da jimareyekî zor le geştweranî Ewropayî w Emrîkayî w le naw ewaneda jimareyekî zor Elman rûyan kirde Kurdistan. Em geştwerane zor ya kem, çak ya xirap, le barey geştewerî xoyanewe şîyan nusîwe. bo wêne:- Sandreczki nawêk le nîwey duhemî sedey rabûrdû da çote Musil û be kurdistan da gerawe heta geyîştote Wîrmê w paş geranewey basêkî em geştewer xoy nusîwe⁸.

Vûnş **"Wunsch"** nawêkî Nemseyî geştewerî be kurdistan û Ermenistan da kirduwe w serncî xoy le barey em dû wilat û dû gelewe le dû kitêb da bilaw kirdotewe: Yekêkiyan be taybetî leser kurdîstane w le 1883 da derçuwe⁹, w ewî tiryar leser Kurdistan û ermenistan w salêk diway yekem derçuwe¹⁰.

Dr. Jemal Nebez deyan karî geştewer û zana elmanekanî bas kirduwe ke sebarete be kurd û niştîmanekî nusîwyane. Be daxewe ême boman nakirê ke her hemûyan lêreda binûsîn.

Mamosta Nebez lemar witarekey drêje dedaw debêjê: le naw em geştname da ke geştewer elmanekan le sedey rabûrdû da nusîwyane -her wek geştnamey hendê geştewerî ewropayî tir- çend namîlkeyek ebînîn ke xawenekaniyan be giyanêkî dujminanewe bilawiyar kirdotewe. Ewane pêş ewey biçne kurdistan hendê basî xirapiyan le barey kurdewe bîstuwe w ke çunete ewê tenya bo şî xirap gerawin. Xo eger sed başew mîwandarêtî w rûy xoş û dilpakîyan dîbê, karî tê nekirdûn û beser ew hemu çakiya de bazdiyan dawew be diway tanya xirapeyek da gerawin. Emca gwêyan nedawete ewey eger le Kurdistan da car û bar cerdeyê w rêgirî w piyaw xirapiyek bûbê, ewe gûnahî Kurd niye, belku gûnahî şewey naqolayî berêwe birdinî kar û bare le layen Wismanlî w Qacariyekanewe ke axay Kurdistan bûn. Ewey şayanî başe ewey kuştinî profêsorekî Elman ke nawî Şults (Schultz) bûwe le 1830 da w giwaye le katî xoyda bo pişknî zanîstane çuwe bo kurdistan. Herweha le nêwbirdinî culekeyekî Zêr Froş be destî kabrayekî derebegî kurd ke karbedestî Wismanlî bûwe¹¹ yekcar bîrî hendê lew geştewer Ewropayîyaney têkdawe ke be diway binçîney karda negerawin, belku her le xoyanewew be hewes fermaniyan dawe beser kurd daw kurdiyan be piyaw kûj û cerde w rêgir û xwên rêj dawete qelem. bo wêne: Fawler (Fowler) nêwêk ke giwaye sê salêk le nawçey Farîsda jiyawe w geştewerî kurdistanîşî kirduwe, dû

berg kitêbî leser em geştêy derkirdûwe¹². Be silkirdinewe w dil le dildan kurdî be piyaw kûj û dilreq û xwênrêj dawete qelem. Morîtz Vagner geştêkî be kurdistan û Ermenistan û wilatî Farisda kirduwe w paş geranewey dû kitêbî derkirduwe, yekêkiyan derbarey nawçey Erarat û Ermenistanî jûrûweweye¹³ w ewî dîkeyan le barey nawçey Faris û wilatî kurdeweye¹⁴.

Vagner le nusînekanî da, be taybetî le bergî dûhem da le gelê lawe, bê perwa, kurdî be cerde w xwêrêj û piyaw kûj dawete qelem. Serçaweyekî tirî lem babete kitêbêke le layen Baron Fon Nolde nawêke-we nûsrawe¹⁵.

Belam lam waye em Noldeye Kurdistanî ya be başî nediwe w tenya lamserlayî pêda têperîwe, ya eweta şitekanî le xelkî dî bîstûwe w Kurdistanî be çawî xoy nedîw. Emîş gelêk naw û natorey xirapî be kurdewe nawe. Wênêy em kitêbane be zimane Ewrupayîkanî dîkeş hen¹⁶.

Rastiyekey eweye çunke kurd ew deme kesî way nebuwe berberekani ew dro û delesane bikat û tan-ya layek be Kurdistanî pêşkêş Ewrupayîkan kirdbê her Wismanlîw Qacariyeke xoyan bûn, diyare ew dagirkeraney Kurdistanî destêkî drêjîyan buwe le çespanîni ew tomet û buxtanana beser gelî Kurd da. Bêguman hemu ewrupayîkî têgeyîştu dezanê, ke le hemu wilatêkî em serzemîna, dizî w cerdeyî w piyawkwî buwe w debê, sa îtir zor ya kem. Tenanet lem Almaniyaye da le salî 1972 da roj niye çend kesêk nekujrê, ya banqêk nebîrdê, ya pelamarî yekêk nedrê, ya..., ya... htd.

Hîç neteweyekîş bewe nabête cerde w piyawkuj. Êmey Kurdîş zor çak dezanîni, her katê daway fişer mafêkî xomanman kirdibê hezar naw û natorey seyr seyrman lînrawe. leber ewe ewende xoşe bûyn, ke em core qisane karman tê naken. Belam legel eweş da debê bêwiçan xerîk bîn û bîrûray giştî cihan beramber xoman û meselekeman becarê roşin bikeynewe. Ebê eweşman lebrî neçê ew Elman û Ewrupayîyaney ke be zorî em beyt û balûraneyan xistote diway Kurd, ya nan xorî dewletî Wismanlî-wate karbedestî dewletî turk bûn, ya ke hatûnete Kurdistan le layen turkekan û qacariyeke newe gwêyan be xirapî Kurd axinrawe. Bo wêne Fon Hemmer-wek lemewpêş nawman bird- mêmînusêkî Nemsayî bûwe¹⁷ w yekêk buwe le waney ke zor le wilatî Wismanlî da jiyawe w bo turk karî kirduwe. Em hemmere zincîreyek kitêbî çend hezar lapereyî le barey mêmîjûy dewletî Wismanliyewe derkirduwe. Le nusînekanî da gelê hûkmî nareway dawe beser kurd da. Çunke serçawey zanîyariyeke Hemmer edebiyatî turk û şiyasetî hikûmetî Wismanlî bûwe¹⁸. Herweha Frîdrîk Millingen ke Kurd be xwênxor de-date qelem¹⁹ karbedestêkî dewletî Wismanlî bûwe.

Zanay rûs Xalfîni lem bareyewe debêjê: “Jimareyêkî zor le serçawe rojawayîyeke ke le barey Kurdistanî sedey nozdeyemewe nusrawnetewe, kurd be “diz û cerde” naw deben. Em core naw û natorene we nebê le hemu katêk da le rastiyeke nîzîk bin”²⁰

Ewey şayanî bas û dilxoşimane eweye em base zanistane w destkird û dro û delesane w em deng û bas û hewalaney ke bo kurd helbestrabûn le layen hendê geştwer û xo be zana zanewe, karî le zana rasteqînekanî elmaniya nekird û her le sedey rabûrdû da hendê le zanakanî elman û Ewropa xoyan zor be ziman û edebiyat û mêmîjûy kurdewe xerîk kird.

Bo wene:

Frîdrîk Fon Bodenştêt le salî 1849 da basêkî zanistaney leser goranî w awazî kurdî bilaw kirdewe²¹

Le salî 1857-1858 (3) sê berg kitêbî zanay be naw bangî rûs Peter Lerch kira be elmanî. Emane birîrtî bûn le lêkolîneweyek le barey kurd û hoze kildaniyekekanî Êranewe²².

Frîdrîk Müller (F. Mueller) î Nemsayî (3) sê berhemî le barey zimanî kurdiyewe pêşkes kird. Yekêkiyan basêke leser ferhengokî kurdî w siryanî²³ w ewî tir basêke leser şewey zaza²⁴ w ewî tirîşîyan leser şewey kurmancî bakûr²⁵. Basî yekemyan le 1863 da w hî duhemyan le 1864 da w hî sêyemyan le 1894 da w her sêkiyan le Vîena bilaw kirawnetewe.

Zanay Swîsreyî Albert Socin (1844-1899) ke profêsorî beşî îslamewanî bûwe le zanistgey Laybizîk, be hawbeşî Egen Perin dû berg kitêbî derkird, be nawî Keşkolî Kurdiyewe²⁶. Lêreda gelê çîrokî folklorî w dastanî kurdî be wergêranî elmaniyewe bilaw kirdewe.

Zanay zimanewanî zor benawbangî elman w ewropa profesor Theodor Noeldke (1836-1930) basêkî zor giringî leser pêwendî wişey “Kardu” be “Kurd” ewe nusîwe le kitêbêk da ke pêşkes be zanay elmanî koç kirdû kiepert kirawe, le 1898 da le Berlin bilawî kirdotewe²⁷.

Efserêkî supay elman le ser şarî Silêmanî (ke Sinceqêkî Wismanlî bûwe), herweha wilatî Êranî di-rawsêy Silêmanî, basêkî cugrafayayî w mêjûjî le barî serncî supayiyewe nusîwetewe. Em base nexşeyekî lege ke rewşî şarî Silêmanî betaybatî le deweranî Aşurî w Babiliyekan da exate berçaw²⁸.

Strech nawêk witarêkî le govarî "Aşurewanî" da bilaw kirdotewe w hewlî ewey daweyê wilatî Kurdistan û Ermenistan û rojaway Êranî zemanî Babil û Aşur, leber roşnayî ew serçawe Babilî w Aşuriyaney ke be xetî bizmarî nusrawin bixate berçaw²⁹.

Mawêtî

Perawêzekan:

- 1) Niebuhr: Reisebeschreibung nach Arabien und anderen umliegenden Laender, Teil II (Die Kurden), 1766
- 2) Bergh, J.: Anatolien, Cœorien, Armenien, Kurdistan, Irak und Al. Dschesira, 1799
- 3) Nawî kitêbêke be elmanî: "Durchs Wilde Kurdistan"e, belam wişey "Wild"î elmanî lêreda manay "drinde w canewer" niye, belku ziyatir "kêwî w remekî" egrêtewe. Wata wilatêkî xiwa kird ke destî şarîstanêtî negeyîştuyetê.
- 4) Von Hammer, Joseph, Freiherr: Über die kurdische sprache und ihre Murderten aus dem III. Bande der Reisebeschreibungen Evlias in "Fundgruben des orientis," Band IV, s. 246-247, Wien, 1814.
- 5) Von moltke, Hellmuth K.B. Graf Feldmarschall: Briefe Über Zustaende und Begebenheiten in der türkei aus den Jahren 1836-1839, Berlin, 1841
- 6) Von Moltke, Hellmuth K.B. Graf Feldmarschall: Das land und Folk der Kurden, in vermischte Schriften Zur Orientalischen Frage, Berlin, 1892, Band II, s. 288-298
- 7) Von Moltke, Hellmuth K.B., Graf Feldmarschall: Brie-fe...etc, Ibid, Bd. II, s. 295
- 8) Sandreczki: Reise nach Mosul und durch Kurdistan nach Urumia, Stuttgart, 1857
- 9) Wunsch: Reise in Kurdistan, Wien, 1883
- 10) Wunsch: Meine reise in Ermenien und Kurdistan, Wien, 1884
- 11) Millingen, Mayor Frederich: The Wild life among the kurds, London, 1870, p.234 vgl. anch Fraser, J. -Baillie, ESQ: Trevels in Kurdistan, Mesopotamien...etc. Vol. I, London, 1840, p. 62
- 12) Fowler, S.: Drei Jahre in persien reiseabenteuer in Kurdistan, 2 Baende, Aachen, 1842
- 13) Wagner, Dr. Moritz: Reise nach dem Ararat und hoch-Armenien, Stuttgart und Tuebingen, 1848.
- 14) Wagner, Dr. Mortiz: Reise nach Persien und dem Lande der Kurden, Leipzig, 1852.
- 15) Von Nolde, Baron Eduard: Reise nach Innenarabien, Kurdistan und Ermenien, Braunschweig, 1895
- 16) Bo Wêne temaşay em serçawaney xiwarewe bike: Millingen, Major Frederich: The wild life among the kurds, London, 1870. Percy, Earl, M.P.: Highlands of Asiatic Turkey, London, 1901.
- 17) Birwane perawezî jîmare "4".
- 18) Von Hammer, Joseph, Freiherr: Geschichte des Osmanischen reiches.
- 19) Millingen, Frederich: Wild life among the Kurds, London, 1870
- 20) Xalfin, N. A. "Xebat le rêy Kurdistan da", Moskva, 1963, lapere, 22 (be rûsî)
- 21) Von Bodenstedt, Friedrich Martin: Lieder aus Kurdistan, in tausend und ein Tag im orient, Berlin, 1849-1850
- 22) Lerch, Peter Ivanovitsch: Forschungen uber die Kurden und Inanischen Nordchal daeu, 3 Bande, st. -Petersbourg, 1857-1858.
- 23) Mueller, Friedrich: kurdisches und Syrsches woerter-zeichniss, Wien, 1984.
- 24) Mueller, Friedrich: zaz-Dialekt der kurdensmache, Wien, 1984.
- 25) Mueller, Friedrich: Kurmangi-dialekt der Kurdensmache, Wien, 1894.
- 26) Albert-Socin und prym Eugen: Kurdische Sammlungen, 4 bande, St.-petersbourg. 1887-1890
- 27) Noeldke, Theodor: Kardu und Kurden, in Festschrift fuer H. Kiepert, s. 71-81, Berlin, 1898.
- 28) Billerbeck, A., Oberst A. D. : Das Sandschak Suleimania und dessen. persische Nachbarlandschaften Zur babylonischen und assyrischen Zeit, Leipzig, 1898
- 29) Strech M.: Das Gebiet der, heutigen Landschaften Armenien, Kurdistan und West -persien noch bablonisch-assyrischen Keilschriften, in Zeitschrift Fuer assyriologie, XIII, XIV und XV, 1910

زمانی یه‌گرتوو • ئەمەش بەبەج ئەوهی ئەو پیت گۆرینه. سێ نەهەر بەشیکی کوردستاندا بێت - گۆرینیکی ههتا ههتایی بێت و بۆمان نه‌بیت جاریکی تر ده‌ستکاری بکه‌ینه‌وه، به‌لکو پێوسته مافی گۆرینی کۆمه‌له پیت بۆ نووسینی زمانی کوردی به شیوه‌ی بنه‌ره‌تی و هه‌تاهه‌تایی به‌پاریزین بۆ ئەو کاته‌ی هه‌لومه‌رجی سیاسی و کۆمه‌لایه‌تی و رۆشنبیری و ... هه‌تد له‌بار ده‌بیت و کێشه‌ی نه‌بوونی زمانی یه‌گرتوریش که‌متر ده‌بیته‌وه یان نامینیت •

(+) - له‌سه‌ر داخوازی كاك حه‌مه ، وتاره‌كه‌مان به‌و رینۆسه‌ با‌و كردۆته‌وه ، كه‌به‌ خۆی

پێی نووسینی بۆ •

"هنگاوێکی پراکتیکیانە بەرەو زمانێ بەگرتوو"

زمانی بە گرتوو پەکیکە لەو دیاردە کۆمە لایەتییە پیشکەوتوووە بە هیزانە، کە گەشتێر گۆ پێکە -
رانی شیوە زمان جیا جیاکانی زمانیک لە قەوارە بەکی پتەوی نەتەوێیی بە هیزدا پێکەووە دەبە -
ستیتەو، نەبوونی ناپتەو و بێهیزی ئەو قەوارە و بەکیتی بە دەبەخشییت .

بەکیک لە و گیروگرتە مۆلە قانە ئەمڕۆ زمانی کوردی تووشی هاتوووە نەبوونی زما -
نیکە کە هەموو کورد - لە هەر بەش و پارچە و شوێنیک بێت - هەلسوکهوتی ئەدەبی و پۆشن -
یری خۆیی پێبکات . ئەوێ ئاشکرایە نوو شیوە زمانە سەرکەببە کە کرمانجی خواروو و کرما -
نجی سەروو کە ئەمڕۆ لە کوردستان و لە ناو خۆیندەوارانی کورد دا ئەو هەلسوکهوتەیان
پێدەکریت، لە گەل جیاوازییەکی دیاری قەبارە نووسین و ژمارە شارەزا و پەڕێران و جۆری
دەرفەت . جگە لە ئەو شیوە زمانی گۆرانی و لۆریش لە هەندیک دەرفەتی تایبەتیدا
بەکار دەهێنن .

ئەوێ شیاوی باسە پێویستە هەموو ئەو بەزانی کە روودانی زمانی بەگرتوو بە زۆرە
ملی و هیل بۆکیشانی سەر مێز و بیرکردنەوێ راستەوخۆی کەسیک یاخود کۆمەلیک نایەتەدی،
بەلکو ئەم دیاردەییە لە ئەنجامی هەلومەرجی سیاسی، کۆمە لایەتی، رۆشنییری یاخود ٥٠٠ هتد .
لە بەکیک ئە قوناغە چا لاکە میژوووبیەکانی گەلیکدا دیتەدی . بەلام ئەمەش ئەو ناگەییەت
کە بە ناچاری چاوەری رووداتی ئەو قوناغە میژوووبیە بکریت، بەلکو رادەیی هۆشیاری توێژە
چا لاکەکانی کۆمەل بۆی هەبە بە هەنگاوانی پراکتیکیانە لە سەرەتای قوناغە چا لاکە میژوو -
بیەکاندا زە مینە بۆ ئەو رووداوە گرنگە خۆشکەن و روودانەکی نزیکیکەنەو .

شارەزا و پەسپۆر و خۆیندەوارانی دلسۆزی کوردیش جە تایبەتی لەم سەرەدە هەواچە -
رەخماندا - هەر هەلومەرجیک لە کوردستان یان لە هەندەران یارمەتیدانی کەمتەر خەمییان
لەم روووە نە کردۆرە، چ بە پیشکەشکردنی پێشنیار و چ بە کۆر بەستنی لا بە لایان ئاراستە -
کرا و هەولیان بۆ هینانەدی ئەم ئامانجە داوە و بە پێی توانایان هەنگاوی سەرپێی یاخود ئارا -
ستەکراویان بۆ ناوە . هەر چەندە ئەو هەنگاوە نراوانە نە گەشتووونەتە ئاستی خواست و ئاما -
نچەکان، لەگەل ئەوەشدا بوونی بەکیتی ئامانج و ئارەزووی گشتیان بەماندووە .

گەلی کورد و هەر گەلیکی تریش کە باری زمانەکی وەک هی ئەمرووی کوردی بیت پێو -
یستە هەولی ئەو بەدات کە بەزوویی بەرەو ئەو ئاواتە گشتی بە هەنگاو بنیت و سستی و
دوولی نەنوینیت و هەلومەرجی زەمینیە خۆشکردنی بۆ برە خسینیت، ئەو هەنگاوە پراکتیکیە
ش کە ئەمرو دەتوانریت بەرەو ئەو ئامانجە لەم روووە بنریت، ئەوێ هەلبدریت زمانی کوردی
بە هەموو شیرەکاینیەرە لەو دراروژیکی نزیکدا تەنیا بە بەک کۆمەلە پیت بنووسریت ،
یان بە ئەلف و بیی عەرەبی کە لە بە شە کوردستانی ئێران و ئێراقدا باوە، یاخود بە تیپی
لاتینی . کە لەبەشەکانی تری کوردستان ٥٠٠ بەکار دەهێنریت .

ئەگەر بێت و بریاردانیکی و جیگیر بێت، زمانی کوردی هەنگاویکی گەورە و گرنگ
دەنیت بەرەو پیشەو و هیوای ئەو دەکریت، کە هەنگاوی دیکە بەدوادا بێت بەرەو روودانی

- × - له ١٦ ئۆكتوبەرى سالى ١٩٥٠ له تېلىس له دايك بووه .
- × - له سالى ١٩٦٤ له قوتابخانەى هونەرى به ناوى / يا . نيكولاڧى /
- ۱۹۶۹ دا تەواوى كرده .
- × - له سالى ١٩٦٩ - ١٩٧٦ له ئەكادېمىيەى هونەرە جوانەكانى
- شارى تېلىسى خويندو ، بەشى هونەرى تەشكىلى تەواو كرده .
- × - ئەندامى يەكپەتەى هونەر مەندانى گورجستانە و بەشدارى له هەموو
- پيشانگانى كۆمارى كرده .
- × - له ١٧ گە لاويژى ١٩٨٠ بو يەكەم جار پيشانگاي تايبەتەى بو ساز
- كراوه . له . تابلوكانى ميرزوييفدا ، هەست بە سەر كەوتنىكى تەواو دەكرى له پيشان دانى رەوش
- تەى مروفو دابەش كردنى روناكى و بەكارهينانى رەنگدا . ميرزوييف شيوە و ستىلى خوي هەپە .

سەر چاوه كان

- ١ - بريارەكانى كونگرە و كووبنە وه كانى پارتى كومونىستى گورجستان ، بەرگى ٤ ، ١٩٨٠ . تېلىس .
- ٢ - كەتەلوكى پيشانگاي ب . جەغفەروفا و ئىنتون ميرزوييف ، تېلىس ١٩٨٠ .
- ٣ - هونەر مەندانى كورد ، تېلىس ١٩٨٦ .
- ٤ - روزنامەكانى / زارى ئەستوك ، فيچيرنى تېلىس ، سوڧيەتسكى گورجستان / سالى ١٩٨٠ .

پاشماوەى ل ٤٠

لەبەر خويدا دېتە قسە : " ناخ بونىكى زور ناخوش دى ؟ بە لام له وه لامى خويدا دەلى : ئەوه بونى

ئارمەقە له من دى . . . بونىكى تر دى ؟ نازانم بونى چپە ؟

- بونى مردو . . . كى مردو ؟ "

بە لام كە دېتە ژورەوه چاوى بە ژنەكەى دەكەوى : " بە چە شنىكى وا بى ئەندازە چاوى كراوتەوه ، كە واى زانى داواى شتىكى لى دەكات . . . " جەلال تووشى دوو دلى دى و سەرى لى دەشيوى ، وا هەست دەكات تارمايەك بە داوى رادەكات ، ترسى له سېبەرى خو دەكا . . . بە لام كە بە خو دېتەوه و دەزانی كە نازەنين مردو ، بەكسەر رادەكاتە سەر شەقام و بە هەموو هيزبەوه هاوار دەكات : " بە خو مرد . . . بە خوا مرد . . . بەخوا بە تەنيا له مالەوه مرد و له كچەكەى زياتر كەسى بو نەگريا " .

مەسەدە على كوردى چيروكە كەى بەم ووشانە کوتايى هيناوه : " داوى سەر خوشى شيتى

پە " .

بى گومان هەل سەنگاندنى هونەرى داربشتن و شيوەى ئەو چيروكە ، پيوستە له روانگەى سەردەمى خوي بيت . له گەل ئەوهشدا نووسەر تيدا تا رادەپەك سەر كەوتو ، بە تايبەتەى له بەكار هينانى مەنەلوگ و روونكردەنەوى بارى دەروونى قارەمانى چيروك و هەلبژاردنى بابەت و سەلماندنى تواناي خو و زمانى كوردى له پەخشان دا .

سەر چاوه (١) - ديارى لاوان - بەغدا ، ١٩٣٤ لاپەرە ١٠-١٨

له سالی ۱۹۸۰ بو یه کهم جار له گورجستان پیشانگای شه خسی هونهرمه ندانی کورد به سی جه عه روفا و ئهنتون میرزووییف کرایه وه . له تابلوکانی میرزووییف و تهون و چینی به سی دا سه قلی نهته وایهتی و هونهری میلی کوردی زور به ناشکرایی دیاره . هونهرمه ندان له کاره هونهریه کانیاندا سوودیان له ترادیسوتی هونهری میلی کوردی و تاقی کردنه وه و

ئهزمونی هونهری تهشکلی میلیته تانی به کییتی سو قیه ت وهرگرته وه . به سی و میرزووییف به شداریان کردوه له پیشانگای کوماری گورجستان و کوماره به کگرتوه کانی سو قیه ت و دهره وه ی سو قیه ت دا .
کورتی ژبانی به سی جه عه روفا

- x - له ۱۰ ئهیلولی ۱۹۴۳ له شاری تبلیس هاتوه ته دونیا وه .
- x - له ۱۹۶۲ قوتابخانه ی هونهری به ناوی / یا . نیکولادی / تهوا و کردوه .
- x - له ۱۹۶۸ له ئه کادیمی هونهره جوانه کان له تبلیس وهرگیرا وه ، له به شی هونهری رازاندنه وه (دیگره تیف) ، پسپوری له تهون و چین وهرگرته وه .
- x - له سالی ۱۹۷۲ خویندنی تهوا و کردوه و له تیاتری موسیقی کومیدی خهریکی کاری هونهری بوه .
- x - له سالی ۱۹۷۴ به شداری پیشانگای تهون و چینی کردوه له ئه لما نیای روزاوا ، ههروه ها له نیوان سالانی ۱۹۷۲- ۱۹۷۷ چه ندابه شداری کردوه له پیشانگای کوماری گورجستان دا .
- x - ئه ندامی به کیه تی هونهرمه ندانی گورجستانه .

نهوون ، بهلكو همر يهكيان پسيپوري له كاريك هه بون، به لام دووشت كوواني دهكرده وه : نهركي ميللي بهرامهر كولتووري نهتهوايه تي و خوشهويستي هونهري شانو گهري و ههستي شهكتهري .

دهستهي دامهزرينهرو شهكتهрани بهكهم شانو گهري برينسي بوون له : نهاند ازيار و شوڤير كريكار ، موچه خور و فيزيك(پسيپوري فيزيا) . نوبهري هاوكاري و دلسوزي نهو مروڤئانه پيشكش كردني بهكهم شانوگهري كوردي بوو له ژير ناوي " ساجو قيزا خو به ميرو ده دا " نهو شانوگهريه سرکه وتنكي گهوهري وه ده- ست هينا، نهو هساني لاواني تري دا كه بينه ريزي نهو تيبه و كوممكي بدن . نهوه- ندهي ئيمه تاگا دار بين نهو تيبه چهند شانوگه ري تري پيشكش كردوه . له وانه : كوميدي " دراوسيكان " و " خمسو " و " خجي و سيامند " ، ناوي هندی له شهكتهركان : تمنگيزي مامو ، شيرني تامو ، نازي خاستي ، تيموري كه لاش ، بهسي مه مهده ، تينا عهباي چهندهاي تر .

څيستيڅالي كولتووري كوردي له گورجستان

له سالي ۱۹۸۱ به بونهي ۱۶۰ سهرتي پهر بوني دهسته لاتي سوڤيه تي له گورجستان ټاوه- نكيكي ۳ روژي گيردرا له شاري تبليس بو كولتووري كوردي . لهم ټاوهنگه دا كورزي شيعر و شانوگهري و پيشانگاي هو نهر ي و گوراني

و ههلهپهركي كوردي پيشكش كرا . نه م ټاوهنگه له لايهن بهرپرسباري سانديكاي گشتي كريكاراني گورجستان ز . كفاچادرزي يهوه كرايه وه و ههريها نوبهري كومملي شانو و تياترو گورجستان ، شهكتهر گهلي سوڤيهت د . ټهليكسدزي وتاريكي خويندوه و ميوانيكلي له موسكو و توركمانيا و نهرمينيا و نازربيجان به شداريان تي دا كردبو . روژنامه و گوڤاره كاني گورجستان به دهها ريپورتاژيان له سهر نووسيموه به تابه تي زاريا **فستوك** كازيوه ي روژه لات. ټورگاني ناوهندي پارتی كومونيستي گورجستان و **څچيرنميا** تبليس و **سوڤيتسكي گورجستان** . له باره ي پيشانگاي هونهرمه نداني كورد بهسي **جمعفروقا** و **ټنتون ميرزوييف** عزيز به گيروف ، . نهندا مي نه نجومه ني بالاي گورجستان نووسيوه تي : له م پيشانگايه دا رابورودودواروژ و چاره نووسي گهله كه مان/كوردمان/ رنگي دا يته وه "

له ۱۰۰۰ كەس خويندنى بەرز ۳،۷٪

خويندنى ناوھىدى ۶۵٪

خويندنى سەرھىتايى ۲۶۷٪

ئەوانەى نە خويندەوارن ژمارەيان تەنيا ۳۳۱ كەسھە " (۱)

ئەو دواكەوتنەش بەيى بۇ چوونى نووسەرانى ئەو راپورتە دەگەریتەوھە : " لە ماوھىيەكى زور كەم تەر

خەمى و گوى نەدان بە كورد و پىشخستنى كارى فېكرى و پەرورەدە لە نىويان دا ، ھەرورەھا بە دەگمەن بلاو كوردنەوھ پەر تووك لەسەر بارى ژيانيان ، گرېنگى نەدان بە كارى سياسى لە نىوياندا . "

جا لە بريارەكەدا چەند پلانېكى رېك و پېك دانراوھ بۇ چارە سەرى ئەم بارە و بەرز كوردنەوھى رادەى

ژبان و كولتورى كوردان . داوا لە ئورگەنەكانى پارتى و دەولەت و لاوان و كرېكاران دەكات ئەركى

سەر شانى جى بەجى لەم بوارەدە : بريارەكان برىتېن لە ۱۶ خال ، لەوانە- دامەزرندى كۆمەلى ھونەرى

و-ھونەرى مىللى ، يارمەتى ئابورى بۇ ئەو جورە رېكخراوانە ، ھەرورەھا دامەزرانى سېكشونى نووسە-

رانى كورد لە يەكيتى نووسەرانى گورجستان و چاپمەنى كىتېبى كوردى ھەرورەھا بلاوكرنەوھى كىتېب

لە سەر ژبان و كولتورور و رولى كورد لە ژيانى كۆمارى گورجستانى سۆفېەتى .

دواى چوار سال ، واتە لە سالى ۱۹۷۸ لە كۆبۆنەوھى كۆمىتەى ناوھىدى برىارى رېكى تر وەرگىراوھ

لە بارەى جى بە جى كوردنى برىارى سالى ۱۹۷۴ وھ ، تېدا پاسى ئەوھ كراوھ تا چ رادىيەك كورد

پېشكەوتنى وھدەست ھېناوھ : لە زانكو و ئاموژگانى دەولەت شوپنى تايبەتى بۇ خويندكارانى

كورد تەرخان كراوھ ، بە پى برىارى كۆنەوھ ، جا دىتە سەر ژمارەى نوى خويندكاران و بەراوردىان

دەكات و دەلى : ئەگەر لە ماوھى شەست سال لە تەمەنى دەستەلاتى سۆفېەتى لە گورجستان دا ژما-

رەى ئەوانەى خويندنى بەرزبان تەواو كوردە (۷۵) كەس بوھ واتە تا سالى ۱۹۷۴ ئەوھ لە سالى

۱۹۷۸ ژمارەى خويندكارانى كورد لە زانكو و ئاموژگانى گورجستان دەگاتە ۲۰۰ خويندكار .

جگەلەوھى كە لە نىوان سالتى ۱۹۷۴-۱۹۷۸ ژمارەى ئەو كوردانەى بە ئەندامى ئەنجومەنى شارى

تېلىس ھەلبۇزىراون گەپشەتوھتە ۱۳ كەس . ژمارەيەك لە زانا و پىاوى لى ھاتوى كورد ئەركى دەولەت

بە جى دەگەينىن بۇ وېنە : عەزىز بەگىروف - ئەندامى ئەنجومەنى بالاي گورجستانە ، كەرىمى

ئەنقوسى روژھەلات ناس و راويزكەرى دەستگەى كۆمىتەى ناوھىدى پارتى كۆمونيستە ، لوسا ئالوېيىقا

ياربەدرى پروفېسورى زانكو تېبلىس ، كەرىم ناموېيىف دوكتورى ئابورى - سكرتېرى زانستى يەك

لە ئاموژگان ، و چە نەدەھا زاناي تر . لە گورجستان چەند شا عىرو ھونەرمەندى كوردى بە ناوبانگ

ھەن وەك : عەزىزى بۇسكو و جەردوى ئەسەد و مارف مەيدوف و عەدوى گەنجو ، ھونەرمەند :

ئەنتون مېرزوېيىف و بەسى جەغفەرۇفا و ئەندوى چلداركووشى و شامىل نادروف . ھتد .

چە ند وو شەمەك لە سەر شانۆ و ھونەرى تەشكىلى (تابلۆ و گرافىك) كورد لە گورجستان . ھەر

وھكو لە سەرەوھ باس كراوھ ، لە نىوان سالتى ۱۹۷۴ - ۱۹۷۸ چەند كۆمەلەو رېكخراوھك دامەز-

راون بە ئامانجى پېشخستنى ژيانى كولتورورى كوردى گورجستان لە وانە : كۆمەلى ئەمرازى مۇسقىاى

كوردى / مىللى / كۆمەلەى مۇسقىا و گورانى نوى / ئىتراد دىسكو / ، ھەرورەھا لە مانگى دىسامبەرى

۱۹۷۹ تىپى شانووى كوردى دامەزراوھ . لە سەرھتاروھ تىپى شانووى كوردى دامەزراوھ لە سەر

بنكەى ئەو دوو برىارەى پارتى كۆمونيستى گورجستان لە بارەى كوردە وھ . ئەو تىپە لە سەرھتاروھ

لە لايەن چەند كەسانىك كە لە خويان رابىنيوھ كە بەم كارە ھەلسن ، ھەر چە نەدە ئەكتەرى پروفېسسال

باري ژباړن او لوستنې لوستي

گورجستان د سوفيېت

پرو سټ

له ژماره ي په كه مې " چوار چرا " دا له سر ټاو او زو موسيقاي كوردې نهرمه نستانې سوفيېه تيمان نووسې بوو، له م ژماره يه ش دا به كورتي هندی زانيارې له سر باري ژيان و كولتووري كوردې گورجستان بلاو ده كه ينه وه، له گهل پي ناسيني دوو هونه رمندی كوردې گورجستان به خو ينه راني " چوار چرا "

كوردې گورجستان يا خود ټهو كوردانه ي ټيستا له گورجستان نيسته جي بوينه ؟ كه ي هاتونه ته ټم ولاته ؟ باري ژباړان چونه ؟ چ پيشكه وتني كيان وه ده ست هيناوه دواي شورشي ټوكتوبه ري مه زن ؟ ؟ ؟ ؟ ؟

وهك له سر چا وه ميژوويه كان بومان دهرده كه وي، ټهو كوردانه ي ټيستا له ولاتي سوفيېه ت ده زين زور به يان به ناچاري كوردستانيان به جي هيشته وه له بهر سته مې زورداري عوسماني يا خود له كاتي شهري نيوان پرووسيا و ده ولته ي عوسماني و ټيرانې سه فوي و قاچاري دا ٠ بي گومان ټومار كردني ميژووي هاتني كورد و باري ژباړان له گورجستان شويې له و وتاره نابيته وه ٠ مه به ستي ټهو وتاره تنيا روون كردني هندی لايه ني ژباړني كوردې گورجستانه ٠

باري خو ينده واري كورد له گورجستان دا

له برياريكي كومپيټه ي ناوه ندي پارتې كومونيستي گورجستان دا كه له ۱۹۷۴/ ۲/ ۲۶ دا وه رگيراوه له سر باري كورد له گورجستان نووسراوه: " هر چنده كورده كان دواي دامه زراني ده سته لاتي سوفيېه تي له گورجستان پيشكه وتنيان وه ده ست هيناوه، به لام له گهل ټهو شدا تا ټيستا له هم مو كه لاني گورجستان دوا كه وتوترن ٠ بو نمونه به پي ستاتستيكي سالي ۱۹۷۰ (ژماره ي كورد له گورجستان ۲۲۰۰۰ هزاره ٠ ٠ ، له وانه ۱۸۰۰۰ هزارې له شاري تبليس ده ټيډ ج ح)، ژماره ي ټه وي خو يندني به رزي ته واو كردوه له هر هزار كه س ۳، ۷ %

ئاگرى نەورۆز بە شاپلىتە و پەرۋاناكىرىتە وە
 زو و پىنىتە خۆلە مىش و تىنى دابمىرىتە وە
 ئاگرى نەورۆز بە گىيان و دل ئەبى و خوشكەرى
 گەر بە خور دىجلە و فوراتى بىتە سەر نەكوزىتە وە
 ھاتسو و گەرشىتە مەنەى جەژنى نەورۆز ت كرا
 لازمە گىانت بە مەردى بىخەبە ژىر پىتە وە
 دەست و پى ئىسكى شكا و چىلكە و چە و ئى چا و گەبە
 لاشە ھەر وەك دارى ژەنگە قلىشە كۆبەكرىتە وە
 خوينى لاوان نەوت و بەنرەزىن بىت و پىرژىتە سەرى
 كىپە بىكى و بىنىنى شەوقى دانە مەرىتە وە
 پىاو بىزىرىنى وەكوشىرى ژيان ھەلمەت بەرى
 ژن بە دەورى ئاگرا بگىرى و بلاو بىنىتە وە

خوش ئەبى ئەوسا بلىسەى ئاگرى نەورۆزە كەت
 ئەو ھەلە سەبىرى گولى كە چۆن دەمى ئەكەرىتە وە
 چەند بە خوشى بلبلى خوشخوان ئەخوينى بوگولان
 چۆن چرىكەى سەرچلى عەرشى عظيم ئەكەرىتە وە
 بەو زوبسانى حالە خوشە ئەم نزاىت بو ئەكا
 رەبى ئەم رۆزە ھەسو و سالى بە خوشى بىتە وە .

من سەرورەرى ولاتم و سەردارى قەومەكەم
 بمرى بە ئىشى دەردى دل و ئىحتىقارە وە
 من بىنم لە بەر رەزاي دلى تو يان بەكىكى تر
 نامووسى كوردەوارى بىنمە كەنارە وە
 توو ئەو كەسەش كەواى و توو بەش تى بگەن
 كوردناىە و ئى بژى بەلەكەى عەب و عارە وە

شیخ نوری شیخ صالح

۱۸۹۸ - ۱۹۵۸

شیخ نوری شیخ صالح (م. نوری) یہ کیسہ لہ شاعیرہ ہرہ گہورہ کانسی سہدہی بیسنتم، کہ دەستیکی بالای ہہبووہ لہ نوی خوازی و تازہ کردنہوہی شیعری کوردی لہ تہک گوران و رمشید نہجیب دا ۰۰۰

لہ سہرہ تایلایویہتی خودی داوتہ شیعری و نووسین و چہند زمانیکی روژہ لاتی، جگہلہ زمانی سگماکی / کوردی / زور باش زانیوہ . لہ سہرہ تلی بستہکاندا چا لاکانہ بہ شداری ژیانہ کولتووری کوردی کردوہ ویہکیک بووہ لہ نووسرہکانی روژنامہی " بانگی کوردستان " و ہہروہا لہ سالی ۱۹۲۲ بویتہ سہر نووسہری روژنامہی " روژی کوردستان " . شیخ نوری لہ گوٹار و روژنامہکانسی کوردی دا زور ووتارو شیعری بلاو کردوتہوہ، بہ تاییہ- تی لہ سالانی ۲۵ ۲۶ دا زنجیرہ وتاریکی گرینگی لہ ژیانہ وہ بلاو کردوتہوہ لہ سہر تہدہب، بہ مہش شیخ نوری یہکہم تہدیسی کوردہ کہ ہاتوتہ کوری لیکولینہوہ و تیوری تہدہب بہ زمانی کوردی .

شیخ نوری روناکبیریکی لی ہاتوو و شاعیریکی نیشتمان پەرورہی گہورہ بووہ و زور بہ گہرمی پیشہوازی لہ شورشی شیخ مہحمودی نہمر کردوہ و چا لاکانہ ہاتوتہ کوری خزمہ ت کردن و خہبات .

شیخ نوری بہ بونہی دەرچوونی روژنامہی " ٹومیدی ئیستقلال " کہ لہ لاپہن حوکمہتی شیخ مہحمودہوہ دەر دہچوو ، نووسیوہ یہتی :

خوایہ بہ سیہ ئیتر لا بہری دەمی جہ وری اضمحلال

طلوعی پی بکھی خورشیدی روژی پاکی ئیستقلال

لہ گہل خولیای ہیجرتدا بہ سہر چوو عومری شیرینم

دہ سانوبہی ویمالہ ٹاھ . ٹئی ٹومیدی ئیستقلال

لہم ژمارہیہدا ، پارچہ ہہلبہستیکی شیخ نوری شیخ صالح پیشکەش بہ خوینہرانی

چوار چرا دہکین .

چۆره عارقه دهكات كه شهوان نۆشى دهكات له مه‌بخانه دا و گيانى مروّقايمتى لا ده‌مى.

ئەو شەهەى ژنەكەى له سەر مردن دە‌بەيت ، داواى لى دهكات و لى دە‌پاريتەوه كه به تەنيا لەگەڵ پيروژا نەهەيليتە وه و دەلى : " ژنەكەت تكات لى دهكات كه شەويك له تەكيا دانيشى ، چونكه زۆر نەخۆشە و نزيكى مردنيتى " . بەلام جەلال بەم جۆره وه !مى نازە :ئينى خيزانى كه له سەر مەرگە دەداتەوه : " دويني شەويش هەر وات ئەگۆت ، كه چى هەجيش نە بو " .
ئەوسا كه پيروژى نافە كچيان ، كه تەمەنى حەفت سا لانه ، دەبينى باوكى دلى دايكه نەخۆشە - كهى دەشيني ، له باوكى دەپاريتەو و دەليت : " بابە - ئەو شو له بەر خاترى دايكم له گەلمان دانيشە "

ئەو چيروكهى محەمد على كوردى راستە و خو ئاراستەى ئەو جۆره كه سانه كراوه ، كه لاساى ئەوروپيه‌كانيا ن دەگرد له خوارنەهەى مەى و يارى كردنى قومار دا . وا ديارە ئەم جۆره ره‌وشته له كوردستان و عيراقى باو بوە ، چونكه ئەو بابەته له چيروكى عەربى عيراقيش دا رەنگى داوەتەوه .
بۆ چوونى محەمد على كوردى له بارەى مەى خوارنەهەى و ريسوا و تاوانبار كردنى ئەو جۆره ره‌وشتانە له دوو چاوكەوه هەلقولائەم - له لايەك دژى لاسا كردنەوه كۆپرانە يە و له لايەكى تره‌وه بەرھەستى كردنە لەو گۆرانەى له نيو شاره‌كان سەرى هەلداوه و وا له هەندى مروّف دەكەن دوور كه - ونه‌وه له نيريه‌تى كۆمە لايەتى و پيوەنديه‌كانى قوناخى باوكايمتى / پەتريارخى / كه نووسەر له "رو - مان" ه كهى پروپاگەندەى بۆ كردوه و بەپيوەنديه كۆمە لايەتیه‌كانى نيو گوند و خيله‌كانى دا هەلگۆتەوه .

نووسەر وهك منەوه‌ريكى سەردەمى خوئى ، ئەو جۆر ره‌وشتهى به نەخۆشى كۆمەل زانپوه و بويش بەر بەره‌كانى كردوه ، بەلام نەك له روانگەى ئاينپه‌وه ، بەلكو لە چاوكەى رەتسەنالبزيمە (عەقلانيمت) وه .
بۆى چووه .

جا محەمد على كوردى هەر چه نەده جەلالى تووشى مەى خوارنەهەى كردوه و پالى پيوە ناوه كه پى له ويژدانى خوئى بنى بۆ چورپك ئارەق ، بەلام ئەوشمان بۆ دەسەلمپينى كه جەلال به تەواوى نە - خليساره ، بەلكو ويژدانى ئازارى دەدات . كه دەگاتە مەبخانه و لەگەل يەكەم پيالسى مەى بيري منال و ژنەكەى له ميشكى پەنگ دەداتەوه . نووسەر بەم جۆره دەرى دەبرى : " مەى تامى جارانى نيە " نووسەر خوئى تيكەل روداوه كه دهكات و دەبيژى : " لام وايە له نيو پيالەكەدا ديبى كچەكەى لى ئە - پاريتەوه ."

له چيروكه كەدا بۆمان دەردەكەوى كه جەلال ۵ ساڵە تووشى مەى خوارنە هاتوه ، بەلام شەوى كارە - سائەكه كاتژمير دووى شو دەگەرپيتەوه ماله‌وه و دەبينى نازمەينى خيزانى چوون پال كهوتبو كه شيواره بەجى هيشتبو و هەروايە . نووسەر دەبيژى : " ئەو ببچاره‌يه هەر پالى داوەته سەرينەكەى تەختى نووستن و پيروژيش له تەنیشتيه‌وه له سەر كورسيكى تر دانيشتوه ، بەلام سەرى كردوته باوش دايكى " جەلال له بەر سەر خوئى له تواناى نەبوو خەون له مردن جياپكاتەوه به دەنگيى زۆر لەرزوك بانگ دەكات : " نا . . . نازمەين . . . هەتا ئيستا بە خەبرى . . . ؟ چونت ؟ "

نووسەر بارى دەروونى جەلال - مان وا بۆ شى دەكاتەوه كه ئازارى ويژدان وا له جەلال دهكات كه خەو نە چينه چاوى و دەنووسى : " بايهكى سارد هاتە زووره‌كه‌وه ، پياوه سەر خۆشەكه هوشى هاتەوه سەر خو . . . " نووسەر پەنا دەباتە بەر مەنەلوگ بو ئەوهى ئەو راستبەمان بۆ بسەلمينى و جەلال

محمد عه‌لی کوردی

و به‌ڕۆکی دوای سه‌ر خۆشی شی‌تی یه

به‌ئێمه‌ به‌ڕۆکی

محمد عه‌لی کوردی، نووسه‌ریکی لی هاتووی کورد بووه، کوردی بیکی پمتی و پوختی زانیوه. تا ئیستا به‌ ته‌واوی به‌ سه‌ر هاتی ژبانی ئاشکرا نیه، هه‌ر چه‌نده تا سالی ۱۹۵۷ ژباوه. شه‌وی شایانی با سه‌له کاتی خۆی دا: زۆر هه‌ولمان داوه له‌ ڕیگی نووسه‌رانی کوردوه زانیاریمان وه‌ده‌ست که‌وی له‌ سه‌ر ژبانی شه‌و زاته، به‌ لام به‌ داخه‌وه هه‌موو کوشمان به‌ فیرو چوه، له‌ گه‌ل شه‌وه- شدا له‌و به‌روایه‌ بین که‌ روژیک بیت تیشک بخه‌ریته سه‌ر ژبان و هه‌موو نووسراوه‌کانی شه‌ م نووسه‌ره.

محمد عه‌لی کوردی، له‌ سه‌ره تای سه‌ه‌کانه‌وه هاتووته کوردی نووسین و بلاو کردنه‌وه له‌ گوڤارو روژنامه‌کانی کوردی - کوردستانی عیراق - و به‌کیک بوه له‌ نووسه‌رانی "عیاری لوان" که له‌ سالی ۱۹۳۴ له‌ به‌غدا له‌ لایه‌ن روناکبیرانی کورد وه بلاو ده‌کرایه‌وه. له‌ م گوڤاره‌دا چیرۆکیکی بلاو کردوته‌وه به‌ ناوی "دوای سه‌ر خۆشی شی‌تی یه"، نووسه‌ر له‌ سالی ۱۹۳۶ له‌ گوڤاری "روناکی" که له‌ هه‌ولیه‌ر ده‌رده‌چوو به‌ر هه‌میکی تری بلاو کردوته‌وه به‌ ناوی "نازدار یان ژنیکی لادی" ناوی لی ناوه (رومان)، سی به‌شی شه‌م (رومان) له‌ ژ ماره‌ کانی / ۷، ۹، ۱۱ ی روناکی دا بلاو کردوته‌وه / له‌ به‌شی دووه‌می شه‌م وتاره‌ باسی لی ده‌که‌ین / جگه‌له‌ نووسینه‌ به‌رت و بلاوه‌کانی تری: محمد عه‌لی کوردی نووسینیکی نووسه‌ری گه‌وره‌ی سه‌ره‌نسی جان جاک روڤو- ی له‌ عه‌ره‌بیه‌وه وه‌ریگه‌راوته‌وه کوردی به‌ ناوی "زادیچ" له‌ پهنجاکان دا بلاوی کردوته‌وه.

بی گومان که‌می شه‌و به‌ر هه‌مانه‌ی له‌ به‌ر ده‌ستمان ته‌گه‌ره ده‌ خاته به‌ر هه‌لسه‌نگاندنیکی ته‌واو و ده‌ست نیشان کردنی شوینی شه‌و نووسه‌ر له‌ شه‌به‌ی کوردیدا، به‌ لام له‌ گه‌ل شه‌وه‌ش دا، ده‌توانی بگوته‌ری که‌ په‌خشانه‌کانی محمد عه‌لی کوردی و زمانه‌ خوش و ره‌وانه‌که‌ی، لاپه‌ره‌یه‌کی میژووی شه‌ده‌ب و زمانی کوردی تو‌مار ده‌که‌ن.

دوای سه‌ر خۆشی شی‌تی یه (۱)

شه‌و چیرۆکه‌ باسی کاره‌سات و به‌ سه‌ر هاتی مروڤیکه‌ که‌ تووشی خوارنه‌وه‌ی مه‌ی دیت، شه‌وه‌ش ده‌بیته‌ هۆی که‌م ته‌رخه‌می و بی به‌زه‌یی به‌ مال و مندال و ژن . به‌لکو هه‌مووی به‌ قوربانی شه‌ و

کورم ئەمە دوو جاره ئەم ژنە دیتە مالمان، تۆش لیرە نیت . . .
 رۆلە خیرت دەگاتێ عەرزو حالەکە یۆ بنوسوسە، پارە ی نیه بە نووسینی بەدا . . . توورە
 بووم ئیستا کاتی عەرزو حال نووسینە
 ویستم هەزار بەهانه یۆ ئەم پیرە ژنە بدوزمەوه، بەلام کە پیرە ژن دیتی من قسە
 ناکەم، دەستی هەل بری یۆ ئاسمان و ووتی :

- کورم، خوا مەحاشت دە دینار بی، ببی بە عاجی، بی بە قومسور، بە دل ساردی یە-
 کەوه پێ نووس و کاغەزم ئامادە کرد، دەستم کرد بە نووسین . دەم نا دەم پیرە ژنە کە
 دەیووت، " ئا . . . بە قوربانت بم " کوری دەری کردبو، ژنەکش شکاتی لی دەکرد، داوای
 پارە لی دەکرد، دەیووت: کورم ئیشم پێ ناکری، چون ئیش بکەم، ناتوانم بە تەواوی بروم .

نازانم چی بکەم . . .
 دایکم پیمسی ووت، رولە چاکت کرد، ئەم ژنە کوریکی دەولەمەندی هەمبە، دایکی
 دوکانیکی یۆ دانا و بەسایە ئەم دوکان، پارە پەیدا کرد . پاشان ژنیشی یۆ هینا
 ئنجا کورە و ژنەکە ی پیرە داکیان دەکرد .

- ئەری بە خوا کورم . . . تکانم یۆ دانا . . . کردمە تجار کە هیچی نەبو . . . ئەری بە خوا
 هیچی نەبو چ بکەم ؟ ئاقانەم بو چون بی ئیشی ببینم ؟ باوکیشی مردو، چەک و خشی خۆم
 فرۆشت، تکانیکی ئاوەدانم یۆ دانا، هەتا نەمردوم ژنیشم یۆ هینا . دەست و لاقی پیاوێ گەرەکا-
 نم ماچ کرد تا بیکەنه خاوەن قوتنەرات لا حەسکەرەکان، ئەو چاوانەم کۆر بی ئەگەر خراپەییکم
 بو ی بی . ئنجا ئەم چوار مانگە لە مالی دەری کردوم، من قوربەسەر کە نو مانگە لە سکی خۆمدا
 هەلم گرت، دواپش سە سال نە نووستم، ئەری بە غەوس سە سال نەوهک بگری منیش لـ
 خەودا بم .

پیرە ژن هەناسەهیکە ساردی هەل کیشا، و وتی، پیرار کە گرانه تا گرتبوی سەحاتەک بەرم نە-
 دا، هەر تەرە ئیشکم یۆ کرد . . . بە کوری خۆ بلیم نوێژیشم یۆ دەکرد، دەستم هەر لە ئاسمان
 بو . . . شو روژ دوعام دەکرد چاک ببیتەوه ئیستاش دەرکراوم لە کون و قوژبنان ئەگەریم، نانی
 شویم نیه دوینی چومە لای، داوای شتیکی لی بکەم تەشتیکی پر، ماسی سورەکراو لە بەر دەم
 دا، بو حەسکەرەکانی دەبرد، ئەم چاوانەم کویر بی، پشکە گوشتیکی نەدامن
 کورم عیسان پیر بو، وەک منالی ساوای لی دی، حەز لە هەموو شتیکی ئەکا. ئەری بە پینغەمبەر
 هیچی نەدامی بە حەسکەرێکی ووت دەریکە . . . ئیستاش رۆلە نەم دەزانی چی بکەم، تاکو دایکت
 کوری ساغ بی پیمی ووت شاکات بکە، نەفەقی لی وەرگرە، وە ئیستاش توی حەمەر دریز ئەم
 خیرت کرد وە ئەم حەرزو عالت بو نووسیم .

ئنجا پیرە دایک بە خشی کلاشەکە، بە تەقەتەقی دارەکە لە پێش چاوم وون بو، وە دەم
 بە دوعاوێ چوێ دەروە، ئیتر نەم زانی چی بەسەر هات
 پاش هەشت سال، لەگەڵ هاوریکانم لە گەران بووم ریگامان کەوتە سەر گۆرستانیک، لە نکاو
 چاوم کەوت بە پیرە ژنیک: پیرە ژنیک سەر و پۆتە لاک شیواو، رووت رەجال، زۆر کەساس، بە
 کزیکەوه لە تەنیشت گۆریکەوه، لەپەو روو کەوتبو بە ئاستەم نوزە ئههات، وەک باران خورە
 خور فرمیسک بە چاویا ئەهاتە خوارەوه، ئەیووت:

بروانه: ٤٤

داکت

(۱) نجان مسترفا

گوقاری " چوار چرا " ناو به ناو نیازی همیه، شو چیرۆکانه بلاو بکاتموه که
 یهک جار بلاو بویشموه و میژوویمان دگمیتسهوه (۳۰ - ۴۰) سال له مو
 بمر، به مه بمستی شه وهی خوینه ران به بهرهمی چیرۆکی کوردی
 قوناخی سمر هه لدان و رادهی هونمیری شو چیرۆکانه بناسینی و ههروهه
 خوینمر به رادهی پیشگموتنی زمانی شهدهبی کوردی شو زمان و ئیستا مان
 دا بناسینی .

ئیسناش له بیرمه، وه همر چند سالهکانی پیشوو دینمهوه پیش چاوم دینه بیرم
 پیرهژنیکی پیر، به قهدی باریکی، به پیستی چرچی، به ئیسقانی بهرزی، به
 قژی سپی شیواوی دینهوه بهر چاوم ۰۰۰۰
 بهلی، ئیسناش همر له بیرمه و چیرۆکه کهی بهتهواوی شهزانم، همر چهنده سمر-
 نجی بدهمی، ووشهکانی پارچه پارچه که له دلکی بریندار و خهناکهوه ده هاتنه
 دهرهوه، دینه پیش چاوم ۰۰۰

ئیسناش به چاوی خهبال ئهی بینم و ووشهکانم گوئی لی یه ۰۰
 چون له بیری کهم؟ ها ۰۰ چون له بیری کهم من خوم بدهستی خوم عهرزوحاله که م
 بو نووسی، و لهتهنیشتهوه دانیشتهوو به دهنگیکی کزو نزم و باریک، به دلکی به کول
 و جوشهوه، به قولیه قولپی گریانهوه تهیووت و شم نووسی ۰۰۰۰
 شه مه پیش چوارده سال بووه ۰۰ رۆژیک بو مال شههاتمه وه دهنگی پیره ژنیکم
 گوئی لی بوو:

شهری قوربان شهفندی نههاتوه؟ گهلیک شهفندیم له ریگا دی بو
 مالهوه شهچوون . چاوم هملبری، سهیری شم لاو شو لای خوم کرد. لیٹ ناشارمهوه تووره-
 یش بووم، چونکه خونیاومی / شم وشهیه بو مان نه خویندرايهوه / لی بری ژنیکی پیبری
 چهماوهی پشت دهرپهريووم دی، داریکی خواری به دهستهوه بوو هاته پیشی، کلاشه
 دراوهکهی له دوا خوئی کیش شه کرد و دوعای چاکی بو شهکردم ۰۰
 دایکم ووتی:

١٦) پ. ئى. تىرمىن. " راپورتىڭ بەم گەشتەي. ١٠٠٠٠ " ٠ ل ١٩٧ .

١٧) كورپ حوسەين پاشا سەرۆكى ھىزى ھەيدەر انلى بوو. يەككىك بوو لە فيودالە گەورەكانى سەردەمى خۆي، خامنى ٣٠٠ گوند بوو ھە دەسە لاتىكى سىياسى فراوانىشى بەسەر ولايەتەكانى سەرۆوى نى. - وان ھەردوو پارچەي كوردستاندا ھەبوو.

١٨) شىخ عبدول قادى شەمىنى (١٨٥١ - ١٩٢٥/٣/٢٤) سەرکردەيەكى گلاسىكى بە ناوودەنگى كورد بوو. سەرۆكى " تعاون ترقى جمعىتى (١٩٠٨) و " كوردستان تعاون جمعىتى (١٩١٨) " بوو . دواى ھەرەسپىنانى شورى شىخ سەئىدى پىران، لە لايمەن ئەماتور كەكانەو لە سىدارە درا . پىرەمىردى نەمەر لە يەككىك لە ھونراو كەكانىدا بەم جوړەي لەسەر دەبىژى:

شىخ قادىرە رەئىسى ھەموو خانەدانى كورد مىراتى جەددى كەر بوو بە لا بوو بە ئىرسى برد
١٩) م. لازەرىڭ. " مەسەلەي كورد " ٠ ل ١٥٩ .

x) شايانى باسە كە بە ھوى ئەو ھەلوپستەي شىخ عبدول قادىرەو زوړبەي جەماوەري كورد لى تەكپەرە و باوەرپان بەو دامودەزگە نوو پەي ژون تور كەكان نە كردو ھە شوپن شىخ تەھاي نايرى كەوتن . ئىنجا تور - كەكان زوړ بى شەرمانە دەستيان لە شىخ عبدول قادر بەردا و كەوتنە ماستا و سارد كردنەو بو شىخ تە - ھاي نايرى .

٢٠) سەبارەت بە پىوئەندى عبدول رەزاق بەدرخان بە رووسياو، (بروانە : ژمارە ٢ ي چوارچرا) .

٢١) م. س. لازەرىڭ. " مەسەلەي كورد " ٠ ل ٢٧٠ .

٢٢) ھەر ئەوى. ل ٢٣٩ .

٢٣) " تىرمىن بە ئاشكرا بو حكومەتى رووسياى نووسىبوو كە سوود لەو دەر فەتە وەر بگىرى و كورد بە گز تور كەكاندا بگەن " . (بروانە : پ. ئى. تىرمىن. " راپورتىڭ بەم گەشتەي. ١٠٠٠٠ " ٠ ل ١٩٨ .

٢٤) م. س. لازەرىڭ. " مەسەلەي كورد " ٠ ل ٢٢٩ .

پاشماوھى ل ٤٢

- كۆلەكەي روحم رو ھىزى ئەژنوم رو گرىكى دلم رو بربەرەي پشتم رو روئاكى چاوھ كزەكانم رو وەي روۆلە رو .

كاتى چوومە پىشەوھە چاك لى وورد بوومەوھە، ناسىمەوھە كە ئەمە ئەو پىرە ژنە كلۆلە يە كە ھاتە مائەوھە و ەرز و حالە كەم بو نووسى .

(١) - ئىحسان مستەفا - لە سالى ١٩٢٠ لە ھەولير لە داىك بووھە و ھەر لەو پش خویندنى سەرمەتاي و ئامادەي تەواو كەردوھە . كۆلىجى حقوقى لە بەغدا تەواو كەردوھە .

ھاتوھە كۆرى چىرۆك نووسىن لە سالى شەرى دووھەمى جىھان دا ، دوو چىرۆكى لە گوڤارى " دەنگى گىتى تازە " دا بلۆ كەردوھەتەو / داىك ، سكالاي مردو / ، لە پەنجا كاندا

كۆمەلە چىرۆكىكى ئامادەي چاپ كرابوو ، بە لām كەوتە لاي ماموستا محەمەد تەوفىق ووردى ، لە كاتى گىرانى ووردى چىرۆكەكانىش لە ناو چوون .

لە بارەي ئىحسان مستەفا و ، ماموستا حسين عارف نووسىوھەتەي دەبىژى : " ئىحسان مستەفا تەنھا بە دوو چىرۆك ھاتوھە كۆرەوھە . بە لām بە ھەردارى و ھەستايى خۆي و ھەا سەلماندوھە

كە دەتوانىن بلىن ئەگەر بەر دەوام بوايە لە سەر چىرۆك نووسىن و دەستى لى ھەلنەگرتايە ، لەوھە بوو لە كۆرى چىرۆكى كوردىماندا ببوايەتە چىرۆك نووسىكى لى ھاتووي گەورە و خزمە - تىكى زۆرى بگردايە . (حسين عارف ، چىرۆكى ھونەرى كوردى ، بەغدا ١٩٧٧ ، ل . ٨٢-٨١) .

بخريتهوه كه دهبيته هوئى ئالوزبوونى به تايبهتى ناوچهكانى سهر سنوور ۰۰۰ ۰۰۰ .

همان ههلوپىستى رووسيا بهرامبهر به بزوتنهوهكانى خوارووى كوردستانيش (ناوچهى سووران و بادبنان) دهبنين . بو وينه : راپهرينى شيخ عهبدول سه لامى بارزانى دژى دهولتهتى وسمانى نهك ههر پشتگيرى نهكراو داواكانى پشتگوئى خزان ، بهلكو رووسيا تهقه لاشى دهدا كار بكاته سهر شيخي بارزان كه له داهاتووهدا دژى حكومهتى توركييا هيچ جموجوليك نهوئى " (۲۲) . ههر له ههمان سال (۱۹۱۲) دا بوو كه ژمارهئى دوانزده هزار كس له هوزهكانى جاف برياريان دابوو دژى توركييا بجهنگين و بدهنه پال رووسيا .

له نيوه راستنى گوئانى ۱۹۱۳ شدا نوينهري شيخ محمودى بهرزنجى (حفيد) خو دانه پال كوردى به روو - سياوه به بالبووزى رووسيا گيرس له توركييا راگهياند ، به مهرجيك كورد خاوهنى ههمان دهسه لانتى خوئى بيت له ناوچهكانى سولييمانى و كهركوك دا ، كورديش ئامادهيى خوئى پيشان دهدات بو هاوكارى كردنى لهشكرى رووس له رووى ئازووقهو شتومهكى پيوستى ترهوه " (۲۳) . دواى شهوش به چند مانگيك له را - پورتىكى ديدا كه له لايهن قونسولئى گشتى رووسياوه له بهغدا ئهرولف كه بو حكومهتهكهئى نوسيبوو دووبارهئى كردبووه كه كورد ئامادهئى ههموو هاوكارى كردنيكن لهگهلا رووسيا . ئهرولف شهوشى دهست نيشان كردبوو ، كه مهسهلهئى يهكگرتنى كوردستان به نيسبته رووسياوه ، ههرهك كورد خوئى بيري لى - دهكاتوه ، به وينهئى ، شهو بارودوخه سياسيهئى بوخاراو هيقي يا ناوچه نيوه سهر بهخويى بهكانى هند وا دهبيت به نيسبته ئينگلترهوه . لهگهلا شهوشدا بيروراي ئهرولف وابوو كه هيچ خو بهستنهويهكى سياسى بهو مهسهلهيهوه نابيت گري بدرپت ، و له ههمان كاتدا زور گومانى له دلپاكى كوردو خو ئاماده كردنيان بوو كه دژى حكومهتى توركييا راپهرن " (۲۴) .

له لايهكى ديكهوه وه نهبيت كه توركهكان ئاگايان له ههموو جموجوليكى سهركردهكانى كوردو پيوهنديان لهگهلا ديپلوماسهكانى رووسدا نه بوبيت ، ههرچهنده توركانى لاو شهوشيان باش دهزانى كه رووسيا هاوكارىيهكى تهواوى كورد ناكات ، لهگهلا شهوشدا بهردهوام نارهزايى خوئى دهردهبرى داواى به دهستهوهدانى شهو چند سهركرده كوردهئى دهكرده كه له قهفاس پهنابهر بوون .

له راستيدا شهو گلهيى و نارازى بوونهئى توركهكان وهك ههر شهويهكيش وابوو كه رووسيا چاوترسين بكات ، كه له ههمان كاتدا خو نزيك كردنهوهئى شهلمانهكان له تورك مهترسيهكى زورى له روى بهرزهوهندى ئابوو - رى و سياسى چ رووسياو چ ئينگلترهوه فهرهناش دروست كردبوو . تهناهت كار گهپشتبووه شهوهئى له كوئابى سهدى نوزدهيمه و سهرهتاي سهدى بيستههدا كهپيتالئى شهلمانيا دهست بگريت به سهر گهلهك نا - وچهئى ئابوورى گرنگى توركيادا ، به تايبهتى له رووى درووستكردنى هيلئى ئاسنينهوه . جا ههرچهنده رووسيا ههموو بهرزهوهندى بهكى ئابوورى و سياسى له ئاسياى بچوكدا كهوتبووه كوردستانهوه به تهماي و لاته عارهبيهكان و بهشى شهو رووپاي توركييا نهمابوو ، لهگهلا شهوشدا نهيدهويرا چ به ئاشكراو چ به نهپئ - نى يارمهتى كورد بدات .

ماويته

پهراويزمگان

(۱) پ . شهريانووف . " كورد له شهري رووس لهگهلا فارس و تورك دا ، له سهد سالهئى سهدى نوزدهيمههدا "

تيفليس ، ۱۹۰۰ ،

(۲) د . جهليلى جهليل . " راپهرينى سالئى ۱۸۸۰ ي كورد " . مووكو ، ۱۹۶۶

- كانی سەر سنووردا ژمارهیهکی زۆر له چهكدارى كوردی خپ كردهوهو نەك هەر ئهوه بهلكو لهو دیوی كور -
- دستانیش، به تابهتی له ناوچهی ورمی ژمارهیهکی دی له بهگزادهو كوردهكانی شكاكیش (كه تا سالی
- ۱۹۰۹ دووژمنی خوینه خوئی توركهكان بوون) بو ههمان مهبهست چهكدار كردو كردنیه دۆستی تورك و دو
- وژمنی رووسیا .

(۲) ئەم بو چۆن و جموجۆلهی شیخ عەبدول قادر وه نهبیت کارپکی کردبیتته سەر ئهوه ههلوپسته نا را-
- تهی رووسیا بهرامبەر به كورد، بهلكو به پێچهوانهوه، جگه لهوهی كه رووسیا هیندهی تر بهرامبەر
- به بزوتنهوهی كورد بئی باوهتر كرد، له ههمان كاتدا زیانیکی گهلهك گهورهشی به كوردو بزوتنهوهكه
- ی گهیا، چونكه نهتهوهی كورد جگه لهوهی گرفتاری سیاسهتیکی كهلهكبازی رووسیا و لاته روژ ئاوا
- بییهكان و ئیژان و توركیا ببوو، له ههمان كاتدا ههندی جار به دهستی سهركردهكانی كورد خوئی فری-
- وی دهخواردو سهری لی دهشیویندرا، چونكه ئهوه رك و كینه پیرۆزهی كه لای كورد دژ به توركهكان درو
- وست ببوو به هۆی ئهوه جوهره ههلوپستانهوه خاموش دهبووهوه (شایانی باسه كه كورد زوو به هوش خوئی
- هانهوهو نه چووه ژیر بالی ژۆن توركهكانهوه) ههستی پاتریوتیزمیا، نی تا رادهیهك لاواز دهكرد .
- جگه لهوه شیخ عەبدول قادر تاكه سەر كردهی كورد نهبوو كه نهیدهوانی یارمهتی و دۆستایهتی رووسیا بو
- كورد مسوگهر بكات، بهلكو چهندانى دیکهى وهك ئهوبیش نا ئومیدییان به دهست رووسیاى هاوسپانهوه
- چیشتبوو . بۆیه راستر وابوو له بریتی چهكدار كردنی كوردو خو دانه پال ژۆن توركهكان لهگهڵ سهركر-
- دهكانى دیکهى كورد دا بو یهكیتیهك تیگوشایه، كه لهمهدا چهند قازانجی بو بزوتنهوهی كوردایهتی
- دهبوو هیندهش دووژمنانى كوردو و لاته زه به لاههكانیش چاویان به ههلوپستی پیشوویان بهرامبەر به مه
- سهلهی كورد دهخشاندهوهو حسابیكى دیکهیان بو دهكرد x .

جا ههرچهنده بزوتنهوهی ئازادبخواری كورد خوئی له بهرهیهکی نهتهوهیی دا یاخود ریکخراویکی
سیاسی بهكگرتوودا كه سهركردایهتی بكات كۆنهكردبووه، به لام مهسهلهی سهربهخوویی و بهكگرتنهوهی
ههر دوو پارچهی كوردستان به گشتی خهباتی زۆربهی كورد بوو، كه بو ودهدهست هیئانی ئهوه ئامانجهش نەك
هەر داوا له رێنۆینی رووسیا كراوه، بهلكو بهردهوام داواى یارمهتی و پالپشتیشی لیکراوه . بو وینسه
له سالهكانی (۱۹۱۱ - ۱۹۱۲) دا كوردهكانی ناوچهی سەر سنوور به سهركردایهتی شیخ تههای نایری په
- نایان بو رووسیا بردووه، سمكوی شكاك و تهیمور جانگۆ و عهبول رهزاق بهدرخانیش (۲۰) به دهیان جار
- دلسۆزی خوێبان پیشان داوهو داواى یارمهتیان لی كردوون . ههرچهنده تاقولوق پېشنیارهكانی كورد له لایه
- ن ههندی له دیپلوماسهكانی رووسهوه نرخبندراون، بو وینه : قونسولی گشتی رووسیا له تهوڕیز پرینته
- برهژینسکی دهیگوت " سمایل ئاغا (سمكۆ) تنیا كهسی شكاكه كه متمانهی به حكومهتی فارس دهكرد
(لهو سهردهمهدا رووسیا بالی بهسهر باكوری روژئاواى ئیژاندا كیشابوو، و رێنمایى كهرى حكومهتی فار
- س بوو-ك .ع) و له ههمان كاتیشدا دۆستیکی ئاشكرای حكومهتی رووسیا به . ناوچهی شكاكیش كه نه
- كهوتوته ژیر دهسه لاتی توركهكانهوه (توركهكان تا سالی ۱۹۱۲ ناوچهیهکی فراوانی كوردستانی قاجار
- ی یان داگیر كردبوو، كه له ویدا دهزگه ودایرهی خوێنایان دامهزراندبوو، و خاوهنی گشت دهسه لاتیك
- بوون -ك .ع) تنیا به هۆی چالاکی ئهوهوه بووه " (۲۱) . به لام له لایهن دهسه لانداریانی ناوهندی رووسیاوه
هیچ بایهخیک بهو پیشنیارانه نه دهدران . ههر چهنده رووسهكان وایان پئی باش بوو كه ئهوه ناوچانهی بهده
ست سمكوی شكاكهوهن ههروا بمیننهوه، به لام له ههمان كاتدا رازی نه دهبوون كه سمكۆ هیچ جموجۆلیك
رزی توركیا بنوینی، ئهمش به ئاشكرا له نامهیهکی گیرس دا دهردهكهوی كه به میژووی ۱۹۱۲/۵/۲۱
بو وهزیری ههندهران " سۆزانهف " ی نوسیوو كه " ئاگاداری سمكۆ بكریت و له گشت جموجۆلیك دوور

هر وهك له مه و بهریش دهستان بو شهوه راکیشا که له سه ره تای سده ی بیسته مدا قوناغیکی نوی
 له میژووی کورد دا دروست بوو، شهویش دامه زانندی چند ریکخراویک و کومه له ی سیاسی و کردنه وه
 - ی یانه ی کولتووری و دهرکردنی روژنامه بوون (له لایهن دهسته ی هورده بورژوا و منه وه ره کان "روناکبیرا
 - ن" و سه رکرده ی کلاسیکی کورده وه)، که له بارودوخی تابووری و کومه لایه تی و سیاسی و فیکری کورد
 - ستانیان ده کولتی یه وه (بره وانه : ژماره کانی روژنامه ی کوردستان و چاپه منه یه کانی دیکه ی سه ره تای سه
 - ده ی بیستم) و هه ولتی چاره سه رکردنی گیروگرفته کانیان دها و مه سه له ی کوردیان به و جوړه ی هه بوو به
 دانیشتوانی ده ولته ی وسمانی و میلله تانی دهره وه دهناسی . بیگومان گرنگترین ههنگاوی شه و ریکخراوا
 - نه دوزینه وه ی چاره یه ک و جی به جی کردنی مه سه له ی کورد بوو که خه باتی هه موویان به گشتی له تازاد
 - ی کوردستاندا یه کی ده گرتوه " (۱۴) هه رچهنده شه وه ریپازیکی ئاشکرا بوو له بزووتنه وه ی ئازادیه .
 - خوازی کوردیدا " (۱۵)، به لام هه موو مه رجه خوپی و مه وزوعیه کانی نیوخوی کوردستان له پیناوی به
 شه نجام دانی شه و دروشمه دا ناماده و چاره سه ر نه کرابوو، که شه مه ش ببوو هه یه کی کاریگر پتر پال به
 سه رکرده کانی کورده وه (کور حوسه یین پاشا و شیخ عه بدول قادری شه مزینی و عه بدول ره زاق به درخان و
 شیخ ته های نابری و ۰۰۰ هتد) بنی باوه به پشت به ستن و یارمه تی دهره وه بکه ن، به تاببه تی به روو
 - یای هاوسی کورده وه، ته نانه ت جه ماوه ری کوردیشیان به و پشت به ستنه شه ستوو کردبوو، که ته نییا
 دوستی راسته قینه ی کوردستان شه وان . رووسیا ش له هه مان کاتدا دهره تی له و که مو کوری و ناته بابیی به
 - ی کوردو شه و بارودوخه دژواره ی کوردستان وه رگرتوو که سیاسه تیکی فروفیلایو ته له که بازی له مه سه له
 - ی کورد دا به کاربینی . " ۰۰۰ گه هات و شه وانه (مه به ستنی کورده ۰ ک ع) ادژی تورک رابن - جیگری
 قونسولی رووسیا له وان له راپورتیکیدا ده بیژی - ته نییا بو مه به ستنیکه، که شهویش سه ره به خوپی یه . جا
 شه مه (مه به ستنی له رووسیا یه - ک ع) هه ر بو شه وه ی شه و جوړه سوزه یان پی بدیه ین، ده توانین بیانجولیه
 - نین و به گژ تورکه کانیاندا بکه ین " (۱۶) . جگه له وه ی رووسیا ده یویست تورک و ولاته شه و روویایی یه کا
 - نیش به هوی مه سه له ی کورده وه چا و ترسین بکات له هه مان کاتیشدا نه ک هه ر باوه ری به کورد نه بووه
 به لکو تا راده یه کی باشیش بو تیکدان و ناکوکی نانه وه ی نیو سه رکرده کانی کوردیش کاری کردوو، غو
 شه گینا ده بییت چ هه یه ک وای له رووسه کان کرد بییت یه کیکی وه ک کور حوسه یین پاشا (۱۷) وه ک په نابهریک
 لای خوپیان گل بدنه وه و گومانیش له سه رکرده یه کی وه ک شیخ عه بدول قادری شه مزینی (۱۸) بکه ن و به دو
 - وژمنی خوپیانی له قه لهم بدن (۱۹) . که شه مه ش له راستیدا به سوودی کوردو رووسه کان نه گه رابه وه،
 چونکه سه رکرده یه کی وه ک شیخ عه بدول قادر (هه رچهنده له پیناوی شه و تونومی بو کوردستان له چوارچیر
 - ه ی ده ولته ی وسمانیدا تی ده کوشا) به وینه ی گشت کورده نه ته وه یی به کانی دیکه (له راستیدا هورده
 بورژوا ی کورد بیری کوردا یه تی یان له سه رکرده ی کلاسیکه وه وه رگرتوو) ده یویست چاره نووسی دواروژی
 کورد به رووسیا وه گری بدات . جا پشتگو ی خستن و هاوکاری نه کردنی کورد کاریکی زوری کردبووه سه ر
 شیخ عه بدول قادر ، که دوو هو له شه نجامی به ریپچ دانه وه ی شیخ دا به رامبه ر شه و هه لوپسته ده بینین :
 ۱) شیخ عه بدول قادر وه ک سه رکرده یه کی کلاسیکی کوردا له بواری ثابینی و کومه لایه تیدا نیو بانگیکی
 گه وره ی له نیو سه روک هوژو جه ماوه ری هه ردوو پارچه ی شه و سه رده مه ی کوردستاندا هه بوو، هه روه ها له
 بواری خه باتی سیاسی " دامه زانندی ریکخراوی سیاسی و سه ره ره شتی کردنی روژنامه و چاپه منه ی " دا
 له نیو هورده بورژوا و روناکبیراندا پله و ریزو بابه خیکی کم وینه ی هه بوو) بو دژابه تی کردنی شه وه
 - لوپسته ی رووسیا له گه ل ژون تورکه کاندا ریکه وت و شه و سوزه شی پیدان که به گژ سوپای ئیرانی قاجاری
 دا بچیت (که هاودوستی رووسیا بوون) و بو شه و مه به ستنه ش که وته جموجولیکی فراوان و له سه ر نیوچه

- يك بو كورد نهكریت، ئەوا نه كاریان بو دهچینه سرو نه بایهخیشیان له كوردستاندا پی دهریت .
تهنانهت عهدول رهزاق بهدرخان (ههرچهنده مافیکی رهوای خووی بوو كه سوود لهو دووبه رهکی بهی رووس
- بیا وولانی روژئاوا بو بهرژه وهندی كورد وهبرگریت) جاروبار گلهیی خووی له رووسهكان بهو جوړه
دهكرد؛ گهر هاوکاری و پشتگیری كورد نهكهن، ئەوا ناچار دهبیت روو له ئەلمانهكان بكات" (۱۰) .

ههرچهنده هاوکاری كردنی كورد له بواری كولتووری دا سهركهوتنیکی سیاسی رووسیا بوو له
كوردستاندا ، به لام ئەو پیشنیارانهی دیکه ی چیركوڤ بو كردنه وهی هندیك قوتابخانهی دی له چهنده
شونییکی تری كوردستاندا ، به تایهتی له برادوست و سومای، له لایهن دهولتهی رووسیاوه هیج پیشوا
- زبهکی لی نهكرا ، كه له راستیدا ئەوه نهك پیوهندی بهکی پوختهی به بواری كولتووری بهوه ههبوو ، به
- لكو ههروهك ئوربیلی دهبیژی" ماناو بهرژه وهندی بهکی سپا سیشی بو ئیمپراتوریی رووسیا له روژهه
- لاتدا ههبوو" (۱۱) .

ئهمه واو جا با بزانین بیروراو ههلوپستی قونسولخانهكانی رووسیا له كوردستاندا بهرامبه
كورد به گشتی چوون بوو ؟

لهو باره بهوه ئارشیفهكانی سیاسهتی ههندهرانی رووسیا پهن له گهلهك سهراچاوه بهلگهی به-
كهلك، كه ههلوپست و پیوهندی دیپلوماسهكانی رووس له مهسهلهی كورد دا دهخهنه روو . له لایهکی
دیكهوه ههمان ئەو سهراچاوه سیاسهتی ناوهندی رووسیاو بارهگای سوپایی قهفقا (كه گهلهك جار دژ
به بیروراو ههلوپستی دیپلوماسیهكانیان بوون) پیشان دههن، ئەمه جگه لهوهی كه سیاسهتی دووروو
- بی قهیسرهكانی رووس بهرامبه به كوردو میللمته ناموسولمانهكانی كوردستان و توركیا ومدهردهخه
- ن، كه ههموو ئەمانه جی سهرنج و لیکوئینهوهن .

گهر به دریژی سهدی نۆزدهیم ، قهیسرهكانی رووس باری ناههمواری كوردو دواكهوتوویی و
نهبوونی ریکخراویکی سیاسی كوردیان كردبووه بهلگه بهك بو یارمهتی نه دان و پشتگیری نه كردنی
بزووتنهوهی ئازادبخواری كوردی (۱۲) ، سا ئیمه ئەوه به راست نازانین، چونكه بهرژه وهندی رووسیا
تهنیا بهوهوه گری نه درابوو تا ئەوجا دهست به بالی بهوه بگریت، بیان رووسیا هینده دلی به كورد نه
سوتابوو تا ئەوه بكاته هویك یاخود كوسپیک بو یارمهتی نهانی كورد . خو پشتگیری كردنی میللمته
ناموسولمانهكانی كوردستان و توركیا (له بهشی دووهمی ئەم وتارهدا لهسهری دهواییین) و ههولدان بو
بال بهسراگرتنیان له بهر ئەوه نهبوو كه خودانی ریکخراوی سیاسی خویان بوون، بهلكو له راستیدا هب
- چ پهكێك له وان (جگه له ئهرمه نیهكان نهبیت) بهرنامه و ریکخراویکی سیاسی ریکو پیکیان نهبووه،
بگره گهلهك جار ئەو گهله ناموسولمانانه له ژیر بزووتنهوهی ئازادبخواری كوردیدا دژی دهولتهی وسما
- نی جهنگاون .

ئینجا دهبیت بزانین له سههرتای سهدی بیسته مدها ههلوپستی رووسیا بهرامبه به كورد چوون بوو، كه
كاتێك كورد بووه خاوهنی ریکخراوی سیاسی و روژنامه و چاپه مهنی خووی (له سالی ۱۹۰۰ دا بهكهم پار
- تی كوردی " پارتی عهزمی قهوی درووست بوو " ۱۳) و بی وچانیس سهركردهكانی كورد بو دوستایهتی
و به هیز كردنی هاوسییتهی و زامن كردنی پشتگیری رووسیا تی دهكوشان ؟

ههرچهنده دوو ههلوپست و بیرورای جیاوازی دیپلوماسیهكان و دهسه لاتی ناوهندی رووسیا له كو
ردستاندا دهبینن، به لام ههر دووکیان خزمهتی بهرژه وهندی سیاسی رووسیا بیان كردوووه لهو باره وهش كو
- مه لێك بهلگه ههن كه ئەو راستیه دهسه لمانن، كه پیش ئەوهی هندیکیان لی دهست نیشان بکهین به
پیوپستی دهزانین ههلوپستی سهركردهكانی ئەو دهمی كوردستانیش بهرامبه رووسیا بخهینه روو .

- وام له لایهن کوردهوه پېشنیار ده کراین کومه کیمان بکهن و پیکه وه به گز تورکه کاندای بچین، به لام هیج کاتیگ نه مان توانیوه ئه و پېشنیارانه یان بنرخینین" (۷) .

بئی گومان سه رچا وه به لگه ی وا گهلکین و ده بی ئه وه شمان بیر نه چی که له هه مو و قوناغیکدا سیاسه تی رووسیا بهرامبر به کورد وهک یهک نه بوون، یان باشر وایه بیژین که هه لوپستی رووسیا له گهل کوردا گرتی درابوو به لاوازی و به هیزی ده ولته تی وسمانی به وه، که له و رووه شه وه دیپلوماسی به کانی خوشیان پی یان لی دنه او ده یانگوت " هر کاتیگ شهر له دوا ی قه فقا سه وه هه لگیگرسایه، ئیمه (مه بهستی له رووسیا به - ک.ع) بایه خ مان زیاتر به کورده کان ده دا" (۸) .

جگه له وه رووسیا ده بیوست ده سه لاتی خو ی له کوردستاندا به چه شنیک ی دیکه ش قایم بکات، بو وپنه : جموجولی وولاته ئه وروپایی به کان (ئینگلته ره وه فره نسا) و پاشانیش ئه لمانیا له روزه لاتی نزیکدا ببوو هوی ئه وه ی که رووسه کانیش بکه ونه خو یان و له به ره می ئه و ناوچه مه و چه وساننده وه ی میلله ته - کانی بی به ش نه بن، که له راستیشدا رووسیا مافی خو ی بوو بایه خیک ی تایبه تی به ناوچه کانی پشت قه فقا س و تورکیا و ئیران بدات، که گرنگترین ناوچه کانی دیکه بوون. جا له م مهیدانه دا میلله ته کانی بن دهستی ده ولته تی وسمانی و قاجاری باشرین چه کی ده ستیان بوون که له ریانه وه مه رام و به رزه وهندی خو - یان به ده ست بیین. بئی گومان کورد وهک نه ته وه به کی به ژماره فره و به هیزو توانا چاکترینیان بوو که بیکه نه داردهستی خو یان و به ئه نجام دانی ئه م کاره ش که وتبووه ئه ستوی دیپلوماسی به کانیان. جا بو به - هیز کردن و چه سپاندنی ده سه لاتیان ژماره به ک قونسولخانه ی دیکه شیان له کوردستاندا کرده وه، که یهک له وانه له ناوچه ی خهرووت بوو، ئه ویش بو مه بهستی به هیز کردنی پیوهندیان له گهل کورده کسان ی ده رسیم دا (کورده کانی ئه م نیوچه به به قیرسچه نیوبانگیان رویشتبوو، و هر وا به ئاسانی سه ریان بو بیانی نه ی نه ده کرد) و که م کردنه وه ی ده سه لاتی فره نسا و ئینگلته ره وه ئه لمانیا . له هه مان کاتدا ئه م هه لوپسته ی رووسیا بو مسوگه ر کردنی راوه ستانی ئه و شه ره ش بوو که له میزه وه تورکیا به نیاز برو دزی رووسیا هه لگیگرسینی .

بو به رده وام دانی ئه و سیاسه ته، رووسیا پلانیک ی دیکه شی ساز کردبوو بو ئه وه ی کورد به ته وای متمانه - یان پی بکات و تنگ به جموجولی مسیونیره روژئا وای به کانیش له ناوچه که دا هه لبجنی، ئه ویش بایه - خ دانی بوو به مه سه له ی کولتوروی روژشبییری له کوردستاندا . له و رووه ئولفیتریف به ئاشکرا ده یگ - ووت " ده بیئت زور به گه رمی کاریکی کولتوری فراوان له ئه رمینیوا کوردستاندا بکه ین، که ئه مه ش کا - ریکی گرنگ ده بیئت بو گورپنی بیرورای میلله تانی روزه لات بهرامبر به رووسیا" (۹) .

بو پتر ئاسان کردن و به ئه نجام دانی ئه و پلانه، رووسه کان ئه و ده رفته شیان قوزته وه که هه ندیک له سه ر - کرده کانی کورد، به تایبه تی عه بدول ره زاق به درخان که ده میک بوو هه ول ی ده دا به یارمه تی رووسیا مه لبه ندیک ی کولتوری کوردی دایمه زئی و نووسینی کوردی به پیتی عاره بی بگریته رووسی و روژنامه و چاپخانه و قوتابخانه ی کوردی له کوردستاندا بگریته وه، (له ئه نجامیشدا یه که م قوتابخانه ی کوردی له سه شاری خو ی به پیتی رووسی کرایه وه و زمان و ئه ده بی رووسی تییدا ده خویندرا) .

ئه م جموجوله ی رووسیا له کوردستاندا ببوو ناره حمت کردنی تورکه کان و له هه مان کاتدا کوسپیک ی گه و - ره شی له کاروباری مسیونیره روژئا وای به کاندای، به تایبه تی ئه لمانه کان درووست کردبوو، هر بو یه ش بو به ریچ دانه وه ی ئه و هه لوپسته، قونسولی ئه لمانیا له شاری موسل " هولشتاین" که وته خو بی و به - یمانی دا که ژماره به ک له لاوانی کورد بو خویندن بنیتریه ئه لمانیا و ته نانه ت له قوتابخانه مسیونیه - ره کانی خوشیاندا له شاری وان کورد وه بگریین. دیاره ئه لمانه کان هه ستیان به وه کردبوو، گه ر شت

- سیای قهیسره‌یش له مه‌سه‌له‌ی کوردا راکیشاوه . به لām تاكو ئیستا کاربکی تیروته‌سه‌ل گهر سه‌باره‌ت به پیوه‌ندی کوردو رووسیا له سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی بیسته‌مدا کرابیت ئەوا له لایهن م م س . لا زمریغ" (۳) هه‌یه ، که نه‌ک ئەو کاره‌ی وه‌ک سه‌رچاوه‌یه‌کی هیژا که‌لکی لی وه‌رده‌گیرئ، به‌لکو له روانگه‌یه‌کی باهه‌تانه‌ی زا - نستانه‌شه‌وه سیاستی ئیمپراتوری‌یه‌تی رووسیا به‌رامبه‌ر به کورد گۆلیوته‌هوه . جگه له‌وه کاربکی دیکه‌ش که له‌وه سه‌رده‌مدا کرابیت له لایهن پ م ئی . تیرمین" (۴) هوه بووه که هه‌رچی تاموبه‌رامه‌ی کاری زانستانه بی تییدا به‌دی ناکرئ . جگه له‌وه له چهند شوپنیکێ دیشدا ته‌نیا سه‌رپێ‌یی پیوه‌ندی نیوان کورد و رووس له ده‌ سه‌له‌ی سه‌ده‌ی بیسته‌مدا له چاپه‌مه‌نی و بلاوکراوه کوردی و بیانی‌یه‌کاندا به‌رچاوه ده‌ که‌ون .

مه‌به‌ست له‌م ووتاره چهند رووبه‌لی‌یه‌ی ئیمه‌ ته‌نیا وه‌ده‌رخستن و ده‌ست نیشان کردنی کورته‌یه‌کی سیاستی ئەو سه‌رده‌مه‌ی رووسیا به‌رامبه‌ر به کورد ، که پاش شو‌رشى ئوکتۆبه‌ری ۱۹۱۷ له لایهن میژوو نووسان و نووسه‌رانی خۆپانه‌وه که‌موزۆر و چاکوخراپ هه‌لووست و سیاستی ئیمپراتوری‌یه‌تی رووسیا . - نه‌ گشتی گۆلیوته‌هوه‌ و ئه‌ویشی پیوه‌ندی به کورده‌وه هه‌بووبیت ئەوا هه‌ر وه‌ک گوتمان ، جگه له کاره به‌ نرخه‌که‌ی لازهریغ تا‌قو لوق له شوپنی دیشدا له چاپه‌مه‌نی‌یه‌کانی سوپیتی دا به‌رچاوه ده‌که‌ون . به‌ر له‌وه‌ی بچینه نیو باه‌ته‌که‌وه ، به‌ پیوستمان زانی که هه‌ندیک له‌وه‌ هۆپانه‌ش وه به‌رچاوه‌ خه - بین که پالی به‌ رووسیاوه نا بو خو نزیك کردنه‌وه له‌گه‌ل کورد دا ، تا به‌ باشی بکارین سیاستی سه‌ره‌تا ی سه‌ده‌ی بیسته‌می ته‌زاره‌کانی رووس به‌رامبه‌ر به کورد هه‌لسه‌نگین .

ده‌توانین بیژین که باه‌خ دانی رووسیا قهیسره‌ی به کورد به‌ر له دوو سه‌ده‌یه‌ک ده‌ستی پێ کرد - ووه به‌ شیوه‌یه‌کی درووست تر له سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی نوژده‌دا ، که رووسیا ده‌یویست هیژی چه‌کداری وه‌ شه - رکه‌ری هۆزه‌کانی کورد بو مه‌به‌ستیکی ستراتیژی و سوپایی خو‌ی دژی ده‌وله‌تی وسمانی به‌کاربێنی (۵) . به‌تایبه‌تی پاش لکاندنی گورجستان و رۆژه‌لاتی ئه‌رمینیا و سه‌رووی ئازربایجان به‌ رووسیاوه ، واته ئەو وولاتانه‌ی سه‌ر سنووری تورکیا و دراوسێ‌ی کوردستان ، که ئه‌مه‌ش کاربکی وای کردبوو چاره‌نووسی ئه‌ر میلله‌تانه به‌یه‌کدی‌هوه گری بدریت ، به‌ تایبه‌تی له‌وه سه‌رده‌مدا به‌به‌کدادانی رووسیا و ئێران و تورکیا و یارمه‌تی دان و پشتگیری کردنی سوپای رووس له لایهن کورده‌وه (سه‌لیم پاشا و به‌لول پاشای باه‌زید و ئه‌مین پاشای موش به‌ ئاشکرا هاوکاری سوپای رووسیان ده‌کرد ، به‌ لām میرنشینه‌کانی هه‌کاری و خوارووی کوردستان هه‌لووستیکێ بی لایهنیان هه‌بوو) هۆیه‌کی دی خو نزیك کردنه‌وه‌ی رووسه‌کان بوو له کورد . له - و کاته‌ش به‌ دواوه هه‌ندیک له‌ زاناکانی رووسیا وه‌ک : خ . ئابو‌قیان و ف . دیتیل و ئی . بیریزین و . . . هتد . ده‌ستیان کرده لی‌گۆلینه‌وه‌ی مه‌سه‌له‌ی کورد وه‌ک میلله‌تیکێ تایبه‌تی له رۆژه‌لاتی نزیك و نیوه - راست داو هه‌ر به‌و جو‌ره‌ش سه‌ره‌تای کوردناسی له رووسیا ره‌گی خو‌ی دا‌کوتا (۶) . هۆیه‌کی دیکه‌ی باه‌خ دانی رووسیا به کورد ، ئه‌نجامی ئالۆزبوونی ئەو باروودوخه‌ بوو له رۆژه‌لاتی نز - یك و ناوچه‌کانی به‌لقان و بۆمباران کردنی ده‌رده‌نیلی تورکیا له لایهن ئیتالیاه ، که ئه‌مه‌ش ببوه هۆ ی پتر تیکچووون و ئالۆزبوونی پیوه‌ندی نیوان رووس و تورک .

له‌لایه‌کی دیکه‌شه‌وه کورد بو خو‌ی ده‌یویست سوود له‌وه دژایه‌تی‌یه‌ی نیوان رووسیا و ده‌وله‌تی وسمانی و قاجاری وه‌ر‌بگریۆ شان به‌ شانی ئه‌وه‌ش کورد هه‌ر له راستیدا بو درووست بوونی پیوه‌ندی‌یه‌کی ستراتیژ - ی له‌گه‌ل رووسیا ه‌وسێ دا هه‌ولێ د‌دا ، به‌ لām ئه‌م جو‌ره‌ بیرکردنه‌وه‌یه‌ی کورد به‌ میشکی رووسه‌کان دا نه‌ ده‌چوو ، " له هه‌موو شه‌ره‌کانماندا له به‌ره‌ی قه‌فاس له‌گه‌ل تورکیادا - ئه‌فریانوف ده‌بێژی - به‌رده

بێوه نهی نێوان کورد و روسیا له سه مه تایی سه وه ی بێسه مه

له مه مه

بمشی یه کمه

هه ره له کۆنه وه وه لا تانی نزیك و نێوه راستی رۆژه لات جی سهرنجی زل هیزه کان (ئینگلته ره وه ئیتالیا وه فه ره نساو روسیا وه ئه لمانیا) ی شه وه سه رده مه بوون، که له سه ره تا وه له رۆی که رۆکه کانیا نه وه وه له سه ده ی نۆزه یه مه بشدا له رۆی دیپلۆماسی یه کانیا نه وه خه ریکی لیکۆلینه وه ی بارودۆخی ژیا نیا ن بوون و نه خشه و پیلانی داگیر که رانه یان بو دا ناوون و بی ویزدانانه چه وساند و یان نه ته وه و یاریان به چاره نووس - یان کردو وه و پاشانیش بی په روا نیشته یمانه که یان دا به شی نێوان خۆیان کردو وه .

بئی گومان گرنگی ناوچه که له رووی سیاسی و ئابووری یه وه هۆبه کی که وه ره بو وه تا رۆژ به رۆژ ته ما عی تی بکه ن و بیکه نه شانۆبه کی تا قی کردنه وه ی هیزو چه کی کوشنده یان و تا ئیمرو ش شه و سیاسه ته یان هه ره به - ر ده وامه . گرنگی کوردستانیش له رووی جوگرافی یه وه چی تر بایه خی له وه و لا تانه ی دی که متر نه بو - وه ، و بگه ره به پیچه وان وه وه ک ناوچه یه کی ستراتیژی که رۆژه لات به شه و روویا وه گری ده دات پتر له هه ره شوینیکی دی ببو وه مه له بندی ره گدا کوتانی به رژه وه ندی شه و و لا تانه و به یه که دا دانیان به درێژایی هه مه و شه قوناغه .

جا کورد له گه ل هه ره یه کی له وه و لا تانه دا میژو و به کی تایبه تی هه یه ، که تا ئیستا وه ک پێویست لی نه کۆلرا وه ته وه ، هه ره چهنده له گه لی ک شویندا به تایبه تی سیاسه تی داگیر که رانه ی ئینگلیز له کوردستان دا به رچا و ده که ون، به لام شه وانه تا ئیستا کاری سه ری یو لا وه کی بوون، له گه ل شه وه شدا ئومید زۆره که له لایه ن کورد خۆبه وه لیکۆلینه وه یه کی با به تانه ی خه ستوخۆل له وه باره وه به به ره مه بیت .

جا مه سه له ی کوردو روسیا ش وه که هه مان شه و و لا تانه ی دی بایه خی خۆی هه یه و بگه ره که له ک پتیش، چو - نکه در او سی یه تی روسیا و کوردستان چ وه ک دوو ناوچه ی جوگرافی و چه ک دوو میلله ت هه روا شتیکی ده سترکه ده نه بو شه مه ش بو خۆی میژو و به کی تایبه تی له پێوه ندی نێوانیا ندا درووست ده کات، که پێویس - تی به سه رنج و تو بیژینه وه به .

سه باره ت به میژووی نه ته وه ی کوردو پێوه ندی به روسیا وه له سه ده ی نۆزه دا تا راده یه کی باش له لایه ن پ - نه قریانو ف" (۱) وه نووسرا وه تا کو ئیمرو ش به سه رچا وه یه کی ده وله مه ندو بایه خ داری شه و سه رده مه ده ژمی ردری . هه ره سه باره ت به قوناغه میژووی یه و لیکۆلینه وه ی شۆرشه کانی کوردو سیاسه تی ده ولته تی و سمانی له لایه ن د - جه لیلی جه لیل" (۲) وه نووسرا ون که لا وه کیش په نجه ی بو سیاسه تی روو

چوارچرا

گهلاویزی / ۱۹۸۶

خاوهنی : پرۆژی کوردی یه

به دریژیایی سالی ۱۹۸۶ ، شمش ژماره‌ی لی دهردهچی .

نرخي : ۱۵ كرۆنه ، ۶ ماركه بو دهرهوه .

ئابوونه : ۸۰ كرۆنه له ناو سوید دا ، ۳۲ ماركه بو دهرهوه .

ژماره‌ی بانك : ۱۶۵۶ - ۶۶۸

به‌رپرسيار : **فمردا توران** .

دهسته‌ی نووسهران : **جه‌مشید حمیدری ، کمال عه‌لی ، المیسائز**

ده‌ره‌ییانی هونه‌ری : **قهمزین** .

چاپ : **ئینتەر ئۆفیسیت** .

وینه‌ی گۆفاره‌که : **هونه‌رمه‌ندان : به‌سی و ئه‌نتۆن** .

ناوهرۆک

کرمانجی خواروو :

پێوه‌ندی نیوان کوردو رووسیا له سه‌ره‌تای سنده‌ی بیسته‌مدا . ۵۲

چیرۆکی ژماره‌ ۰۰۰ . ۴۳

مه‌حه‌مه‌د عه‌لی کوردی و چیرۆکی دوا‌ی سه‌رخۆشی شیتی یه . ۴۱

باخچه‌ی شاعیران . . . ۳۹

باری ژیان و کولتووری کوردی گورجستانی سوڤیت . ۳۷

هه‌نگاوێکی پراکتیکانه به‌ره‌و زمانی یه‌کگرتوو ۳۲

کورتته‌ میژوویی یه‌کی کوردناسی له ئەلمانیا دا . ۲۸

کرمانجی ژووروو :

خهریتا مه‌حمودی قاشگاری و وه‌لاتی کوردان . ۱

چهند سترانیین شیخ بزینیان . . . ۳

گه‌رگه‌رینووک ئان سواری به‌ته‌نی . . . ۵

عه‌بدول ره‌حمان به‌گی ساحیبقران (سالم) . ۹

روژنامه‌گه‌ری یه‌ کوردی له کوردستا نا باکورو له تورکیا . ۱۱

چهند وینه‌یه‌کی به‌سی و ئه‌نتۆن .

خوینمراتی به‌ریز

سه‌ره‌تا داوای لی بوردنتان

لی ده‌که‌بین له دوا‌گه‌تینی ئه‌م

ژماره‌یه‌مان . به‌لام هه‌روه‌ک سو

- زمان پێداون تا گۆتایی ئه‌م

سال هه‌ر شه‌ش ژماره‌که‌ی چوا

- چرا به‌به‌ره‌م دینین .

ده‌سته‌ی نووسهران سوپاسی

ئهو برا و مه‌له‌بنده کوردی یانه

ده‌کات که سوپاسنامه‌یان نارد

هوه . ئیهمه‌ش داوای سه‌رکه‌و

تن و سه‌رفرازی یان بو ده‌که

- بین .

چوارچرا جارێکی دیش دا .

واتان لی ده‌کات که هه‌رچی

به‌ره‌مه‌یکی فۆلکلۆری و هو-

نهری تان لا ده‌ست ده‌که‌وی بو

- مان بنیڕن له‌گه‌ل سوپاسی

پیشه‌کیمان دا .

ده‌سته‌ی نووسهران

گوارا

گوفار نیکی، کولتوری، گشتی، یہ

گلاویزی ۱۹۸۶

سال ۱

نمبر ۳

